

BURANA

ISSN: 2980-2873

TÜRKOLÖJİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

JOURNAL OF
TURCOLOGY STUDIES

٢٠٢٣

Cilt 1, Sayı 1, Yıl 2023
Volume 1, Issue 1, Year 2023

www.buranadergisi.com

BURANA

Türkoloji Araştırmaları Dergisi

Journal of Turcology Studies

ISSN: 2980-2873

Uluslararası Hakemli Dergi
International Refereed Journal

Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2023

Volume 1, Issue 1, June 2023

Yayın Tarihi: 30.06.2023

Publish Date: 30.06.2023

Ankara

Baş Editör

Öğr. Gör. Dr. Faruk Güç, Kırgızistan-Türkiye
Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Alan Editörleri

Edebiyat: Prof. Dr. Hakan Taş, Marmara
Üniversitesi, İstanbul/Türkiye

Kültür: Prof. Dr. Mustafa Özcan, Ankara
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye

Dil: Dr. Öğr. Üyesi Recep Yılmaz, Ankara
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
/Türkiye

Tarih: Dr. Aykut Kar, İstanbul Kent
Üniversitesi, İstanbul/Türkiye

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Cihan Özdemir, Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi, Bilecik/Türkiye

Prof. Dr. Ersen Ersoy, Dumlupınar Üniversitesi,
Kütahya/Türkiye

Prof. Dr. Fatih Başpınar, Necmettin Erbakan
Üniversitesi, Konya/Türkiye

Prof. Dr. Hamza Çakır, Erciyes Üniversitesi,
Kayseri/Türkiye

Prof. Dr. İbrahim Taş, Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi, Bilecik/Türkiye

Prof. Dr. Kasımcı Sadıkov, Taşkent Devlet
Şarkşinaslık Üniversitesi, Taşkent/Özbekistan

Prof. Dr. Mehmet Aydın, Ondokuz Mayıs
Üniversitesi, Samsun/Türkiye

Prof. Dr. Musa Duman, Fatih Sultan Mehmet
Vakıf Üniversitesi, İstanbul/Türkiye

Prof. Dr. Nadirhan Hasan, Özbekistan Bilimler
Akademisi, Taşkent/Özbekistan

Prof. Dr. Nergis Biray, Pamukkale Üniversitesi,
Denizli/Türkiye

Prof. Dr. Önal Kaya, Emekli, Antalya/Türkiye

Prof. Dr. Rüşü Yeşil, Sakarya Üniversitesi,
Sakarya/Türkiye

Prof. Dr. Turan Karataş, Ankara Sosyal
Bilimler Üniversitesi, Ankara/Türkiye

Editor in Chief

Dr. Faruk Güç, Kyrgyz-Turkish Manas
University, Bishkek/Kyrgyzstan

Field Editors

Literature: Prof. Dr. Hakan Taş, Marmara
University, Istanbul/Turkey

Culture: Prof. Dr. Mustafa Özcan, Ankara
Yıldırım Beyazıt University, Ankara/Turkey

Language: Assist. Prof. Dr. Recep Yılmaz,
Ankara Hacı Bayram Veli University,
Ankara/Turkey

History: Dr. Aykut Kar, Istanbul Kent
University, Istanbul/Turkey

Advisory Board

Prof. Dr. Cihan Özdemir, Bilecik Şeyh Edebali
University, Bilecik/Turkey

Prof. Dr. Ersen Ersoy, Dumlupınar University,
Kütahya/Turkey

Prof. Dr. Fatih Başpınar, Necmettin Erbakan
University, Konya/Turkey

Prof. Dr. Hamza Çakır, Erciyes University,
Kayseri/Turkey

Prof. Dr. İbrahim Taş, Bilecik Şeyh Edebali
University, Bilecik/Turkey

Prof. Dr. Kasımcı Sadıkov, Tashkent State
University of Oriental Studies,
Tashkent/Uzbekistan

Prof. Dr. Mehmet Aydın, Ondokuz Mayıs
University, Samsun/Turkey

Prof. Dr. Musa Duman, Fatih Sultan Mehmet
Vakıf University, Istanbul/Turkey

Prof. Dr. Nadirhan Hasan, Academy of Sciences
of Uzbekistan, Tashkent/Uzbekistan

Prof. Dr. Nergis Biray, Pamukkale University,
Denizli/Turkey

Prof. Dr. Önal Kaya, Retired, Antalya/Turkey

Prof. Dr. Rüşü Yeşil, Sakarya University,
Sakarya/Turkey

Prof. Dr. Turan Karataş, Social Sciences
University of Ankara, Ankara/Turkey

Prof. Dr. Üzeyir Aslan, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye

Prof. Dr. Vedat Ceyhan Uygur, Pamukkale Üniversitesi, Denizli/Türkiye

Prof. Dr. Yusuf Doğan, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas/Türkiye

Doç. Dr. Anisa Bikbulatova, Kırgız Millî Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş, İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu/Türkiye

Doç. Dr. İlker Tosun, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli/Türkiye

Doç. Dr. Metanet Abbasova, AMEA Folklor Enstitüsü, Bakü/Azerbaycan

Doç. Dr. Ömer Aksoy, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Doç. Dr. Ömer Çakın, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye

Doç. Dr. Rihsitilla Alimuhamedov, Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi, Taşkent/Özbekistan

Doç. Dr. Taalaybek Abdiyev, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Dr. Öğr. Üyesi Aidyn Zhalmırza, L. N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi, Astana/Kazakistan

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Heyderi, The Academic Center for Education, Culture and Research (ACECR), Kazvin/İran

Dr. Khairulla Massadikov, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan/Kazakistan

Dr. Monire Akbarpouran, INRS (Urbanisation, Culture, Sociéte), Montreal/Kanada

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Secaattin Tural, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul/Türkiye

Doç. Dr. Kemal Gönz, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman/Türkiye

Doç. Dr. Mustafa Öztürk, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin/Türkiye

Doç. Dr. Rıza Sadeği Şehper, İslami Azad Üniversitesi, Hemedan/İran

Prof. Dr. Üzeyir Aslan, Marmara University, Istanbul/Turkey

Prof. Dr. Vedat Ceyhan Uygur, Pamukkale University, Denizli/Turkey

Prof. Dr. Yusuf Doğan, Sivas Cumhuriyet University, Sivas/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Anisa Bikbulatova, Kyrgyz National University, Bishkek/Kyrgyzstan

Assoc. Prof. Dr. Ertuğrul Karakuş, İzzet Baysal University, Bolu/Turkey

Assoc. Prof. Dr. İlker Tosun, Kırklareli University, Kırklareli/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Metanet Abbasova, AMEA Folklore Institute, Baku/Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ömer Aksoy, Trakya University, Edirne/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Ömer Çakın, Ondokuz Mayıs University, Samsun/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Rihsitilla Alimuhamedov, Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent/Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Taalaybek Abdiyev, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek/Kyrgyzstan

Assist. Prof. Dr. Aidyn Zhalmırza, L. N. Gumilev Eurasian National University, Astana/Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Hüseyin Heyderi, The Academic Center for Education, Culture and Research (ACECR), Kazvin/Iran

Dr. Khairulla Massadikov, Ahmet Yesevi University, Turkestan/Kazakhstan

Dr. Monire Akbarpouran, INRS (Urbanisation, Culture, Sociéte), Montreal/Kanada

Editorial Board

Prof. Dr. Secaattin Tural, Istanbul Medeniyet University, Istanbul/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Kemal Gönz, Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Mardin Artuklu University, Mardin/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Rıza Sadeği Şehper, Islami Azad University, Hemedan/Iran

Dr. Öğr. Üyesi Dönme Arslan, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çelik, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Saidbek Boltabayev, Karabük Üniversitesi, Karabük/Türkiye (Özbekistan Temsilcisi)

Dr. Öğr. Üyesi Selma Sol, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Dr. Çingiz Begimtay, Kazakistan Millî Akademik, Astana/Kazakistan

Dr. Elif Gön, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Dr. Kerim Sarıgöl, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye

Dr. Mirzat Rakımbek Uulu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Dr. Mustafa Sait Aslan, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu/Türkiye

Dr. Ulanbek Alimov, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Dr. Ünal Aldemir, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/Türkiye

Yabancı Dil Editörleri

İngilizce/Rusça: Öğr. Gör. Saliya Vayskanova, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Türk Lehçeleri Dil Editörleri

Türkiye Türkçesi Dil Editörü

Arş. Gör. Mehmet Tuncer, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli/Türkiye

Özbek Türkçesi Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Saidbek Boltabayev, Karabük Üniversitesi, Karabük/Türkiye

Kazak Türkçesi Dil Editörü

Dr. Çingiz Begimtay, Kazakistan Millî Akademik, Astana/Kazakistan

Kırgız Türkçesi Dil Editörü

Öğr. Gör. Murat Bayır, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan

Assist. Prof. Dr. Dönme Arslan, Kastamonu University, Kastamonu/Turkey

Assist. Prof. Dr. Fatih Çelik, Erciyes University, Kayseri/Turkey

Assist. Prof. Dr. Saidbek Boltabayev, Karabuk University, Karabuk/Turkey (Uzbekistan Representative)

Assist. Prof. Dr. Selma Sol, Trakya University, Edirne/Turkey

Dr. Chingiz Begimtay, Kazakhstan National Academy, Astana/Kazakhstan

Dr. Elif Gön, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek/Kyrgyzstan

Dr. Kerim Sarıgöl, Gazi University, Ankara/Turkey

Dr. Mirzat Rakımbek Uulu, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek/Kyrgyzstan

Dr. Mustafa Sait Aslan, Kastamonu University, Kastamonu/Turkey

Dr. Ulanbek Alimov, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek/Kyrgyzstan

Dr. Ünal Aldemir, Recep Tayyip Erdoğan University, Rize/Turkey

Foreign Language Editors

English/Russian: Saliya Vayskanova, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek/Kyrgyzstan

Turkic Language Editors

Turkish Language Editor

Research Assistant Mehmet Tuncer, Kırklareli University, Kırklareli/Turkey

Uzbek Language Editor

Assist. Prof. Dr. Saidbek Boltabayev, Karabuk University, Karabuk/Turkey

Kazakh Language Editor

Dr. Chingiz Begimtay, Kazakhstan National Academy, Astana/Kazakhstan

Kyrgyz Language Editor

Lecturer Murat Bayır, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek/Kyrgyzstan

Azerbaycan Türkçesi Dil Editörü

Uzman, Ehsan Kasımkhani, Merkezi/İran

Yayın Türü

Uluslararası Hakemli Dergi (Yılda 2 Sayı, Haziran-Aralık)

Yayın Dilleri

Türkçe, İngilizce, Rusça, Türk Lehçeleri

İletişim

E-Posta: buranadergisi@gmail.com

Web: <https://www.buranadergisi.com/>

Telefon: +905525175581/+996553445788

İndeksler

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

The Directory of Research Journal Indexing (DRJI)

Academic Resource Index / ResearchBib

Root Indexing

Index Copernicus

EuroPub

İdealonline

International Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI)

International Scientific Indexing (ISI)

Index of Academic Documents

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Google Scholar

Azerbaijani Language Editor

Specialist, Ehsan Kasımkhani, Merkezi/Iran

Type of Publication

International Refereed Journal (2 Issues Per Year, June-December)

Languages of Publication

Turkish, English, Russian, Turkic Languages

Contacts

E-Mail: buranadergisi@gmail.com

Web: <https://www.buranadergisi.com/>

Phone: +905525175581/+996553445788

Indexes

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

The Directory of Research Journal Indexing (DRJI)

Academic Resource Index / ResearchBib

Root Indexing

Index Copernicus

EuroPub

İdealonline

International Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI)

International Scientific Indexing (ISI)

Index of Academic Documents

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Google Scholar

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Adil Aktaş, İrfan Arık

Whatsapp Kullanıcılarında Oluşan Yeni Alışkanlık ve Davranış Kalıplarının Türk Kültüründeki Âdâb-ı Muşeret Açısından İncelenmesi

Investigation of New Habits and Behavior Patterns Formed by Whatsapp Users in Terms of the Rules of Good Manners in Turkish Culture

1-12

Mehmet Şirin Özer

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Setinde Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Unsurlarının Kullanımı

The Use of Folklore and Folk Literature Elements in the New Hittite Turkish Teaching Set for Foreigners

13-22

Ozan Yılmaz

Şerhin Metninden Metnin Şerhine: Türkçe Şerhlerden Hareketle Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyasına Katkıları V

From the Text of Commentary to the Commentary of Text: From the Point of Turkish Commentaries, the Contributions of Classical Turkish Poetry to the World of Meaning V

23-31

Anara Yürümez

Kırgız ve Hakas Türkçelerindeki Ortak Fiillerin Ses Bakımından İncelenmesi

Phonetic Analysis of Common Verbs in Kyrgyz and Khakass

32-42

İbrahim Taş

Kutadgu Bilig’de -sa bol- Yapısı Hakkında

On the Structure of -sa bol- in Qutadgu Bilig

43-51

Whatsapp Kullanıcılarında Oluşan Yeni Alışkanlık ve Davranış Kalıplarının Türk Kültüründeki Âdâb-ı Muâşeret Açısından İncelenmesi

Investigation of New Habits and Behavior Patterns Formed by Whatsapp Users in Terms of the Rules of Good Manners in Turkish Culture

Adil Aktaş¹ - İrfan Arık²

1. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, adil.aktas@manas.edu.kg
2. Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Çelebi Meslek Yüksekokulu, Görsel, İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, irfan.arik@ikc.edu.tr

Öz

Dünyayı akıllı telefon teknolojisinin içine sığdıran bilgi ve iletişim ağı sayesinde gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamda değişimler ve yeni davranış kalıpları ortaya çıktığı görülmektedir. Papirüsten matbaaya, telgraftan Wi-Fi cihazına tarihi süreçte üretilen her teknolojik ürünün, insan davranışlarını, toplumsal ve ekonomik yapıyı, yönetim anlayışını vb. etkilediği dikkate alındığında ileriki zamanlarda teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeni değişimlerin olması kaçınılmazdır. Hemen her alanda görülebilen bu değişimler kültürel olarak da toplumları etkilemektedir. Günümüzde günlük hayatta insanların elinden düşürmediği ve birçok farklı işlevi olan cep telefonlarının da söz konusu bu değişimdeki payı oldukça büyüktür. Buradan hareketle bu çalışmada Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan âdâb-ı muâşeret ile WhatsApp kullanımıyla oluşan davranış kalıplarının karşılaştırmalı yöntemle ele alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Günümüzde bilgisayara bağlı kalmadan akıllı telefonlar sayesinde anlık mesajlaşma ve aramaya imkân tanıyan WhatsApp uygulaması, gün geçtikçe ve eksikliği hissedildikçe yeni özellikler geliştirerek kullanıcı sayısını her geçen gün artırmış ve günümüzün en çok tercih edilen iletişim platformlarından biri olmuştur. Ancak insanların birbirleriyle yüz yüze iletişiminde geçerli olan görgü kurallarının bu platformda nasıl uygulanması gerektiği konusu sorun teşkil etmektedir. Türk toplumunda yüzlerce yılda oluşan bu yazısız kuralların, teknolojinin eseri olan yeni uygulama ve platformlara uyarlanması da başka bir sorundur. Çünkü teknoloji sayesinde sürekli yeni ürünler üretilmekte, dolayısıyla da sanal dünyada toplumsal normların oluşması için gerekli olan süreç tamamlanamamaktadır. Dolayısıyla hem bir sosyal medya platformu hem de anlık mesajlaşma uygulaması özelliği taşıyan WhatsApp'taki bazı özelliklerin, birtakım faydalar sağlasa bile Türk kültüründe yerleşmiş olan toplumsal normlarla ve davranış kurallarıyla uyummadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, WhatsApp, Türk Kültürü, Âdâb-ı Muâşeret, Netiket

Abstract

It is seen that changes and new behavior patterns have emerged in both individual and social life thanks to the information and communication network which fits the world into smartphone technology. Considering that every technological product produced in the historical period, from papyrus to printing, from telegraph to Wi-Fi device, affects human behavior; social and economic structure, management understanding, etc., it is inevitable that there will be new changes in the future depending on technological developments. These changes, which can be seen in almost every field, also affect societies culturally. Today, mobile phones, which are used by people in daily life and have many different functions, have a large share in this change. From this point of view, by using a comparative method, this study aims to examine the rules of good manners, which have an important place in Turkish culture, and the behavioral patterns formed by the use of WhatsApp. Today, thanks to smartphones, the WhatsApp application which allows instant messaging and calling without being connected to a computer, has developed new features every other day and when needed. It is increasing the number of its users day by day and has become one of the most preferred communication platforms now. However, the issue of how the rules of good manners that are valid in face-to-face communication between people should be applied on this platform poses a problem. Adapting these unwritten rules, which have been formed in Turkish society over hundreds of years, to new applications and platforms that are the result of technology is another problem. Because, thanks to technology, new products are constantly being produced, so the process necessary for the formation of social norms in the virtual world cannot be completed. Therefore, it has been concluded that some features of WhatsApp, which is both a social media platform and an instant messaging application, do not comply with the social norms and codes of conduct existing in Turkish culture, even if it provides some benefits.

Keywords: Social Media, WhatsApp, Turkish Culture, Good Manners, Netiquette

Araştırma Makalesi Research Article

10.5281/
zenodo.8102526

Geliş/Received: 27.04.2023

Kabul/Accepted: 26.06.2023

Yayın/Published: 30.06.2023

OPEN ACCESS

Giriş

İnternetin insan yaşamına girdiği 90'lı yıllarla birlikte masaüstü bilgisayarlar aracılığıyla ikili iletişimi kolaylaştıran sohbet odaları, anlık mesajlaşma uygulamalarının ilk örneklerini oluşturmaktadır. Mobil telefonların yaygınlaşmaya başladığı zamanlarda ise SMS (kısa mesaj) tekniği ile bilgisayara ve internete ihtiyaç duyulmadan anlık olarak iletişim kurulabilmekteydi. Zamanla internetin mobil telefonlarda kullanılması ve bu kullanıma uygun uygulama ve cihazların üretilmesiyle iletişim her an, her yerde sağlanmaya başlamıştır. Akıllı (smart) telefon olarak adlandırılan bu cihazlar sürekli geliştirilerek işlevi genişletilmiş ve bu cihazlarda kullanılabilecek uygulamalar da eş zamanlı olarak geliştirilmiştir. Araştırmamıza konu olan WhatsApp bu uygulamalardan bir tanesidir.

2009 yılında kurulan ve adını kelime anlamı olarak "What's up!" (Naber!) ifadesinden alan WhatsApp, bilgisayar aracılığıyla çevrimiçi iletişimin kurulabildiği sohbet odalarının gelişmiş bir şekli olmasının yanında SMS'in de alternatifidir. Facebook tarafından 2014 yılında satın alınarak yeni özelliklerle sürekli geliştirilmiştir. Artık WhatsApp aracılığıyla GIF, metin, belge, fotoğraf, video, konum vb. gönderilebilmekte, grup ve topluluk oluşturularak geniş kitlelerle iletişim sağlanabilmekte, grup üyelerine yönelik anket uygulanabilmekte, sesli ve görüntülü arama yapılabilmektedir. Uzun ve Uluçay'a göre (2017, s. 222), WhatsApp'ın ücretsiz olması, başka bir servise kaydolmayı gerektirmemesi, kullanıcının telefon numarasını, kimliği olarak kullanmasına imkân tanınması WhatsApp'a ivme kazandıran etkenlerdendir. Göncü (2018, s. 607), WhatsApp'ın tercih edilmesinde sosyalleşme (toplumsal etkileşim), yöndeşme (multimedya), profesyonel ihtiyaçlar (mesleki), eğlence vb. unsurların ön plana çıktığını belirtmektedir. Balcı ve Tezel-Şahin, (2018, s. 769) öğretmenlerin, WhatsApp'ın görüldü-okundu bilgisi vermesi, toplu bilgilendirme yapılabilmesi, fotoğraf-video paylaşılabilmesi ve ücretsiz olması gibi özelliklerinin öğrenci velileriyle iletişim kurmada en beğendiği özellikler olduğu sonucuna varmıştır. Yazıcı (2015, s. 1116), özellikle gençlerin telefonda konuşmak yerine mesajlaşma yöntemini daha hızlı, etkin, pratik bulduklarını ve iletişimde bu yöntemi sıklıkla tercih ettiklerini belirtmektedir. Hatta uygulamadan hoşlanmayan veya benzer diğer uygulamaları tercih eden kullanıcılar bile zamanla sosyal çevrelerinin getirdiği baskı sonucunda uygulamayı yüklemek durumunda kalmışlardır.

WhatsApp, her ne kadar mobil akıllı telefonlarda kullanıma uygun olarak tasarlanmış olsa da WhatsApp Web özelliği sayesinde masaüstü veya dizüstü bilgisayarlarla kullanım imkânı sunarak ofiste de iletişimin devam etmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca uçtan uca şifreleme sayesinde mesajlar gönderici ve alıcı dışında WhatsApp dâhil hiç kimsenin erişemeyeceği şekilde daha korunaklı hale getirilmiştir (whatsapp.com, 2023). Tüm bu özellikleri sayesinde WhatsApp, backlinko 2023 verilerine göre tüm dünyada 2 milyardan fazla kullanıcı tarafından kullanılan bir uygulama olmuştur (backlinko, 2023).

WhatsApp, üretilen her yeni teknolojik ürün gibi hayatı kolaylaştırmasının yanında kullanıcılarında bazı davranış kalıpları oluşturmakta, yeni alışkanlıklar kazandırmakta, yaşam tarzını değiştirmektedir. Toffler (2008, s. 16-18) tarafından "üçüncü dalga" olarak ifade edilen bu büyük değişim yönetim şekilleri, politika, sivil toplum, eğitim, haberleşme, sağlık, ekonomi, toplumsal yaşam, aile yapısı, meslek hayatı gibi birçok alanda hissedilmektedir. Friedman'a göre (2002, s. 28) bu değişimler daha önceki dönemlere göre çok daha hızlı ve aralıksız yaşanmakta, değişimin hızı sürekli artmaktadır. McLuhan'ın öne sürdüğü "Araç insanın uzantısıdır" varsayımına göre teknolojik araçlar insanın fiziksel yeteneklerini geliştirme çabası içindir (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s. 143). Harold Innis de bu doğrultuda iletişimde kullanılan araçların teknolojik gelişimiyle birlikte yönetim ve toplum yapısının da etkilendiğini ve değiştiğini belirtmektedir (akt. Timisi, 2003, s. 43). 1960'lı yıllarda McLuhan ve Innis tarafından öne sürülen bu düşünceler, iletişim süreçlerinde çoklu ortamların yaygınlaştığı zamanımızda iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve sanallığın keşfiyle doğrulanmıştır (Altun, 2006, s. 64). Facebook, Instagram, Telegram, Swarm, LinkedIn, WhatsApp, Twitter, Youtube, Snapchat, TikTok vb. platformlar sunmuş oldukları yeni alışkanlıklar ve yaşam tarzıyla toplumları sanal bir sosyalliğe taşımaktadır. Adı geçen uygulamalar içerisinde 2 milyardan fazla kullanıcı sayısına sahip olan WhatsApp da kullanıcılarında yeni alışkanlıklar ve davranış kalıpları oluşturmaktadır. Bununla birlikte, oluşan yeni alışkanlık ve davranış kalıplarının toplumsal normlara uygun olup olmadığı sorunu da gündeme gelmektedir.

Toplumda yazılı olan ve uyulmadığında yasaların yaptırım gücü uygulanan kurallar dışında yazılı olmayan kurallar da bulunmaktadır. Aynı şekilde sosyal medyada da son zamanlarda yasalarla düzenlenmeye çalışılan yazılı kurallar dışında "netiket" olarak adlandırılan sosyal medyanın âdâb-ı muâşeret de bulunmaktadır. Ancak toplumsal değerlere bağlı olarak toplum fertleri tarafından kabul edilen ve uygulanan yazısız kurallar ile sosyal medya kullanıcılarının sanal toplumda oluşturdukları kuralların zaman zaman uyuşmadığı görülmektedir. Gerçek dünyada toplum fertleri tarafından normal olmayan bir tutum, sosyal medyanın sanal dünyasında normal kabul edilebilmekte veya bunun tam tersi söz konusu olabilmektedir. Buradan hareketle bu araştırmada WhatsApp kullanıcılarında oluşan yeni alışkanlıklar ve davranış kalıpları, Türk toplumunda yüz yıllardır oluşmuş olan âdâb-ı muâşeret ekseninde ele alınarak incelenecektir.

1. Âdâb-ı Muâşeretin Sosyal Medyadaki Yansıması: Netiket

Sosyal bir varlık olarak insan, yaşadığı toplumun yazılı veya yazısız kurallarına uymakla yükümlüdür. Yazılı kuralların uygulanmasında kanuni ve yasal cezalar uygulanırken yazılı olmayan kuralların uygulanmasında toplumsal baskı, ayıplama, kınama, dışlama vb. yaptırımlar etkili olmaktadır. Yazılı olmayan kurallardan biri de âdâb-ı muâşeretir. "İyi tutum ve davranışlarla bunları kazandıran bilgi için kullanılan edebîin çoğulu âdâb ile 'barış içinde yaşama, birbiriyle uzlaşma' anlamındaki muâşereden (muâşeret) gelen âdâb-ı muâşeret (âdâbü'l-muâşere) genellikle bireylerin ve toplum kesimlerinin birbirine karşı olan sevgi ve dostluk duygularını güçlendirici medenî ve ahlâkî davranışları, nezaket ve görgü kurallarını ifade eder" (Yaşar, 2020, s. 34).

TDK (TDK, 2023) sözlüğünde kısaca "görgü kuralları" olarak ifade edilen âdâb-ı muâşeretin tanımında "barış içinde yaşama, uzlaşma, sevgi ve dostluk duygularını güçlendirme" vurgusu toplum için önem arz etmektedir. Nitekim bu kurallar yüz yıllar süren zaman diliminde toplum tarafından geleneksel, ahlaki ve dini değerlere ters düşmeyecek şekilde oluşturulmakta, yaşatılmakta ve nesilden nesile aktararak sürekliliği sağlanmaktadır. Nesilden nesile aktarım söz konusu olduğu için de büyüklerden görerek, duyarak, taklit ederek veya özenme yoluyla edinilmektedir. Basılı TDK sözlüğünde (1998, s. 20) "Terbiyeli, ince davranmak için tutulması gereken yollar, davranış bilgisi, topluluk töresi, görgü" olarak tanımlanmaktadır. Devellioğlu'nun (1999, s. 8) sözlüğünde ise "içtimai yaşayış bilgisi, usulleri" olarak ifade edilmektedir.

Karacan'a göre (2022, s. 15) Türk toplumunda yerleşmiş olan âdâb-ı muâşeret, uzun yıllar boyunca kaynağını İslâm ahlâkından alan ve bireyin davranışlarında İslâm ahlâkını gözeterek tutum sergilemesini sağlayan bir unsur olarak görülmüştür. Modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan seküler yaklaşımlarla dinden uzaklaşmış ve medenileşmeye ölçüt olarak kabul edilen Batı toplumlarındaki davranış ve kaideler bütünü olarak algılanmaya başlamıştır. Ancak Yılmaz (2017, s. 4), âdâb anlayışının toplumdan topluma farklılık gösterse bile İslâm'ın ahlaki değerleriyle oluşan âdâb-ı muâşeretin kültürel etkilenmelere kurban edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Kaynak olarak gerek Batılı toplumların davranış kalıplarıyla, gerekse geleneksel, ahlaki ve İslami değerlerle beslensin, her iki durumda da toplumsal ilişkilerin saygı, sevgi, terbiye, nezaket ve zarafet içerisinde sürdürülmesi önem arz etmektedir. Böylece hem bireyin hem de toplumun saygı, şeref, itibar vb. erdemleri korunmuş olacaktır.

Sanayileşmeyle birlikte artan şehir nüfusu, insanların bir arada yaşaması için gerekli olan toplumsal normlara uygun davranışlar sergileme ihtiyacını daha da artırmıştır. Hatta Obuz (2022, s. 685), şehir nüfusunun artmasıyla birlikte İstanbul'da toplum huzurunu bozucu davranışların, 1945 yılında kurulan "Saygısızlıkla Savaş Derneği" adında bir oluşumla giderilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Benzer şekilde ağ toplumuyla birlikte sanal ortamlarda oluşan topluluklar da sanal dünyanın âdâb-ı muâşeret ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Nitekim Ünal'ın, Türkiye'de sosyal medyada nezaket dışı paylaşımlar üzerine yapmış olduğu bir araştırmaya göre nezaket dışı paylaşımlara veya rencide edici siyasal içerikli paylaşımlara maruz kalanların oranı %54,8; çok sık maruz kalanların oranı ise %15,3 olarak tespit edilmiştir (Ünal, 2018, s. 1828). Üstelik bu araştırmanın 2018 yılında yapıldığı ve sosyal medya kullanıcılarının sayısının her geçen gün arttığı göz önüne alındığında bu oranın daha da artmış olması doğal bir sonuç olarak görülebilir. Erdem ve Avcı (2020, s. 445) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin çocukların aileleriyle iletişim için kurduğu WhatsApp gruplarının en dezavantajlı yanının gereksiz mesajlaşmalar/tartışmalar ve uygunsuz zamanlarda kullanım olduğu görülmüştür.

Sosyal medyada oluşan sanal toplumların âdâb-ı muâşeretini "netiket" olarak adlandırılmaktadır. Netiket sözcüğü, "ağ" anlamındaki "net" sözcüğü ile "toplum içindeki davranışlarda izlenecek yol" anlamı taşıyan "etiket" sözcüğünün birleşimiyle oluşmuştur. Netiket üzerine ilk olarak 1985 yılında bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma elektronik posta gönderirken dikkat edilmesi gereken içerik, noktalama, selam ve veda ifadeleri, noktalama işaretleri, yazım kuralları vb. konularını kapsamaktadır (Atalay, 2019, s. 8-9). Daha sonraki yıllarda mobil telefonların teknolojik olarak gelişmesiyle birlikte sosyal medya platformlarının ortaya çıkması ve her geçen gün kullanıcı sayısının artması, çalışmaları bu alana yöneltmiştir. Ancak bu konuda yapılan çalışmalar nicelik olarak yeterli düzeyde değildir.

Yüz yüze ilişkilerin sağlanabildiği toplumsal yaşamdaki âdâb-ı muâşeret ile sanal platformlardaki netiket arasında belli başlı farklar bulunmaktadır. Her şeyden önce âdâb-ı muâşeretinde nesilden nesile aktarım söz konusu olduğundan küçüklerin büyükleri taklit etmesi veya onlara özenmesi sonucu oluşan bir davranış değişikliği ve kazanım ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle yeni nesil bu davranışları bir önceki nesilden öğrenir. Ancak netikette tam tersi bir durum söz konusudur. "Z kuşağı" olarak da adlandırılan ve internetin, akıllı telefonların, sosyal medyanın yoğun olarak kullanılmaya başladığı 2000'li yıllarda dünyaya gelmiş olan nesil, internetle, akıllı telefonlarla ve sosyal medyayla sonradan tanışan kuşaklara bu kuralları öğretmektedir. "X ve Y kuşağı" olarak da adlandırılan bu nesil, akıllı telefonların veya sosyal platformların uygulama özellikleriyle ilgili bilmedikleri konuları bir sonraki

nesilden öğrenmekte, yani toplumsal roller değişmektedir. Dolayısıyla da sanal dünyanın âdâb-ı muâşeretî olan netiketin kuralları en son nesil tarafından anonim olarak belirlenmektedir. Ancak yüz yüze ilişkilerin sağlanabildiği toplumsal yaşamdaki âdâb-ı muâşeretînin oluşumu ve sonraki nesle aktarılması için uzun süreye ihtiyaç duyulurken, sanal platformların sürekli yeni özellikler geliştirmesi ve kullanıcı sayısını artırması nedeniyle aktarım yapılamadan yeni kurallar veya davranış şekilleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin elektronik posta için geliştirilmiş olan netiket kuralları Facebook, WhatsApp, Instagram, TikTok vb. platformlarda geçerliliğini yitirmekte, bu platformlar için yeni davranış şekillerinin geliştirilmesi ihtiyaç haline gelmektedir. Ancak aradaki kuşak farkı bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Örneğin Neymen (2022)'in ifade ettiği gibi dijital yerliler olarak adlandırılan gençler tarafından WhatsApp mesajlaşmalarında cümlelerin sonuna nokta konulması bir gerginlik işareti olarak algılanmaktayken daha büyük yaş gruplarında ya da daha formal ortamlarda noktalama işaretleri kullanmamak yadırganmaktadır.

İster yaşanan toplumda olsun ister günümüz sanal dünyanın topluluklarında olsun, topluluk halinde yaşamayı kolaylaştıran ve "görgü/nezaket kuralları" olarak da ifade edilen âdâb-ı muâşeretînin temelinde başkalarını dikkate almak, umursamak ve insana değer vermek bulunmaktadır.

2. WhatsApp Kullanımında Oluşan Âdâb-ı Muâşeret Dışı Davranış Kalıpları

Yeni teknolojiler iletişim biçimlerini büyük ölçüde değiştirmiş, bu durum da alışkanlıkları ve davranış kalıplarını etkilemiştir. Artık akıllı telefonlara yüklenen uygulamalar aracılığıyla zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde iletişim kurabilme imkânı bulunmaktadır. Facebook, WhatsApp, YouTube, Instagram, TikTok, Twitter, Telegram gibi uygulamalar her an her yerde insanlara fotoğraf veya video paylaşma, mesaj iletme, haberleşme, örgütlenme, iletişim kurma imkânı sağlamaktadır. Bu uygulamalar içerisindeki WhatsApp anlık mesajlaşma için en çok kullanılanlardan biridir. Ayrıca WhatsApp'ın ücretsiz olması, diğer sosyal medya platformlarında olduğu gibi herhangi bir hesap edinmeye gerek olmaması, kimlik olarak telefona kayıtlı bir numaranın yeterli olması, kullanımının pratik olması gibi nedenler tercih edilmesinde etkili olmaktadır.

Dünyada kullanıcı sayısı 2 milyarı aşan WhatsApp, kişiler arası iletişimde birçok açıdan kolaylık sağlamaktadır. Okul, üniversite vb. eğitim-öğretim kurumları, iş yeri, arkadaş ve akrabalar, meslek grupları, sivil toplum kuruluşları, siyasi oluşumlar vb. grup ve toplulukların kendi oluşturdukları grup üyeleri arasındaki iletişimi yazılı, sesli veya görsel olarak sağlamakta ve böylece kullanıcıların günlük yaşamını kolaylaştırmakta, zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlamaktadır. Ayrıca herhangi bir telefon operatörüne ücret ödmeden sesli veya görüntülü iletişime imkân tanımaktadır. Ancak diğer sosyal medya uygulamaları gibi WhatsApp'ın da kullanıcılarında bazı yeni davranış kalıpları oluşturduğu ve bu davranış kalıplarından bazılarının Türk toplumunda yüz yüze iletişimde kullanılan görgü kurallarına uygun olmadığı görülmektedir. Bu davranış kalıpları WhatsApp uygulamasının sunduğu bir özelliğe bağlı olarak oluşabildiği gibi kullanıcıların kendi iradeleriyle oluşturdukları davranış kalıpları da bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilen özelliklere bağlı olarak geliştirilen ve görgü kurallarına uygun olmadığı tespit edilen bu davranış kalıpları aşağıdaki başlıklar altında analiz edilmiştir.

2.1. Durum Paylaşma Özelliği

Kullanıcıların ne durumda olduklarını başlangıçta "müsait, meşgul, dışarıda" ifadeleriyle belirtmelerini sağlayan WhatsApp, daha etkileşimli ve görsel yanı kuvvetli "durum paylaşma" özelliğini geliştirerek 24 Şubat 2017 tarihinden itibaren uygulamaya koymuştur. Bu özellik kişilerin kısa bir görüntü kaydı veya fotoğrafla sözcük temelli "müsait, meşgul, dışarıda" ifadelerinden daha detaylı bir şekilde durumlarını iletmelerini sağlamaktadır. Ancak özgür bir şekilde yapılan bu paylaşımlar neticesinde kişiler başkaları hakkında bilmeleri gerekenden çok daha fazlasını bilmiş olmaktadır. Çünkü kullanıcılar bu özelliği "bilinmek, fark edilmek, dikkate alınmak, görünür olmak" kaygısıyla mevcut durumlarından başkalarını haberdar etmek amacıyla kullanmaktadır.

Bu tür paylaşımlar kişinin rutin davranışı haline geldikten sonra zamanla daha çok bil(in)me duygusu ve ilgi odağı olma kaygısıyla kişiyi bir öncekinden daha özel görüntüleri paylaşmaya sevk etmekte, önceleri paylaşmayan özel görüntüler sıradanlaşarak normalleşmektedir. Üstelik kişinin toplumda sahip olduğu özel ve ortak alanlar, yapılan filtresiz paylaşımlar neticesinde iç içe girmekte, özel alanda kalması gerekenle ortak alana sunulması gerekenlerin ayrımı bulanıklaşmaktadır. Bu durum paylaşımda bulunan kullanıcıyı teşhir ve ifşaya, takip eden kullanıcıları ise tecessüse¹ sevk etmektedir. Her iki durumda geleneksel Türk toplumunda âdâb-ı muâşerete aykırı bir durumdur. Niedzwiecki'ye (2010, s. 10) göre bu tür paylaşımlar zamanla gözetle(n)me ve dikizle(n)me kültürü

¹ Tecessüs: "Belli etmeden, kendini ilgilendirmeyen şeyleri öğrenmeye çalışma" (TDK, s. 2163) olarak ifade edilen bu durum, Türk kültürünün temelini oluşturan dini kaynaklarda da hoş karşılanmamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hucurât sûresi 12. ayette "Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin giybetini yapmayın." (Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011, el-Hucurât 49/12) buyruğuyla gizli durumların, kusurların araştırılmaması gerektiği belirtilmektedir.

oluşturmakta, bu kültürde teşhir ve ifşa kanıksanmakta, böylece başkalarının teşhirlerini görme arzusu gibi kendini teşhir etme arzusu doruğa ulaşmakta, mahremiyet alanı ihlal edilmektedir. Ayrıca paylaşılan fotoğraf karelerinin, kişilerin izni olmadan paylaşılması, gruplarda ya da kişilerle yapılan yazışmalarda ekran görüntüsünün paylaşılması mahremiyeti ihlal eden diğer uygulamalardır.

2.2. Kişi Engelleme Özelliği

Telefon operatörlerinde uygulanan ve istenmeyen kişilerin ulaşımını engellemek için kullanılan bu özellik WhatsApp'ta da uygulanabilmektedir. Ancak WhatsApp'ta engellenen kişi sadece arama özelliğine değil metin, sesli veya yazılı mesaj, görüntü, görüntülü arama, video gibi uygulamada kullanılabilen tüm özelliklere ayrı ayrı veya hepsine birden engellenebilmektedir. Üstelik engellenen kişinin, telefon rehberinde kayıtlı olması gerekmemektedir. Ancak WhatsApp kişilerinin genellikle telefon rehberinde kayıtlı olan tanıdık kişiler olduğu düşünüldüğünde, engellenen kişinin engellendiğinden haberinin olmaması âdâb-ı muâşeret açısından sorun teşkil etmektedir. Çünkü böyle bir durumda engelleyen kişi rol yaparak "mış gibi" davranmış olmaktadır. Diğer taraftan durum paylaşma özelliğine "şunlar hariç kişilerim" veya "sadece şu kişilerle paylaş" şeklinde filtre uygulayarak paylaşımında bulunmak mahremiyet açısından bir gereklilik olarak değerlendirilebilir.

2.3. Mavi Tik'in Kapatılması

Mesajlaşma sürecinin nasıl işlediğinden kullanıcıları haberdar etmek amacıyla uygulamada tek siyah tik, çift siyah tik ve çift mavi tik bulunmaktadır. Bunlardan ilki mesajın kaynaktan çıktığını, ikincisi hedefe iletilildiğini, üçüncüsü ise hedef kişi tarafından mesajın okunduğunu, görüldüğünü ifade etmektedir. Ancak uygulama yapmış olduğu güncellemeyle üçüncü durumda alternatif sunmuş ve mesajın hedef kişi tarafından okunduğunu ifade eden mavi tik işaretinin kapatılabilmesini mümkün kılmıştır. Bu yeni özellik, mesaja hemen cevap verilmesinin mümkün olmadığı durumlarda daha sonra cevap verilmesi planlanan mesajların hatırdan kalmasını sağlaması açısından kullanışlı olsa da kişiler arası ilişkilere zarar verecek sonuçlar doğurabilecek bir özellik olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü mavi tik aktifken mesajın hedef kişi tarafından okunup okunmadığı belli olmakta, bu da kişinin mesaja cevap verme süresine etki etmekteydi. Mavi tik'in kapatılabilmesi özelliğiyle iletişimde "mış gibi" davranmaya zemin hazırlanmış olmaktadır. Çünkü mesajı alan kişi okuduğu halde okumamış gibi davranarak cevabı erteleyebilmekte, karşı tarafın ise bundan haberi olmadığı için âdâb-ı muâşeretin temelinde yer alan "karşı tarafı dikkate alma, umursama, değer verme" özelliğine aykırı bir durum sergilenmiş olmaktadır. Aynı durumun, yeni nesil Z kuşağı dijital yerliler tarafından "görüldü atma" olarak ifade edilen ve mavi tik aktifken okunduğu halde geciktirilen mesajlar için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Sesli Mesaj Özelliği

Metne dayalı mesaj gönderebilmenin yanı sıra 2013 yılından itibaren sesli mesaj özelliği de kullanılabilmektedir. Bu özellik, yazılı mesaj gönderebilmenin mümkün olmadığı veya zor olduğu durumlarda mesajlaşmayı daha pratik hale getirerek zaman ve emek açısından da tasarruf sağlamaktadır. Üstelik yazılı mesajlarda duyguların, tonlamaların tam olarak ifade edilememesi ve emojilerin² de yetersiz kaldığı durumlarda sesli mesajlar daha kullanışlı olabilmektedir. Ancak karşıdaki kişinin sosyal statüsüne veya yakınlık derecesine dikkat edilmeden sesli mesaj gönderilmesi âdâb-ı muâşerete aykırı bir durum olarak değerlendirilebilir. Çünkü mesajı alan kişinin sesli mesajı dinleyebilecek durumda olup olmadığını bilmeden bu şekilde gönderilmesi karşıdaki kişiyi zor durumda bırakabilecektir. Üstelik mesajı gönderenin, mesajı alanın içinde bulunduğu ortamı bilmediği için iki kişi arasında geçtiğini düşünerek kullandığı söz ve ifadeler başkaları tarafından da duyulabilir. Mesajı gönderen alıcının ortamından haberdar olsa belki kullanmayacağı ifadeleri kullanmakta, diğer taraftan mesajı alan da ne duyacağını bilmediği ya da olumsuz sözler duymayı beklemediği için gelen mesajı sesli olarak dinleyebilmektedir. Sonuçta iki kişi arasında geçmesi gereken bir diyaloga başkaları da maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla kullanıcıların sosyal statüsüne veya yakınlık derecesine dikkat etmeden mesajların sesli gönderilmesi görece resmi veya uzak kişilere saygısızlık anlamına gelmektedir.

2.5. "İletildi" Türü Mesajlaşma

"Kopyala-Yapıştır" tekniğinin farklı bir versiyonu olarak WhatsApp'ta rehberdeki bir kişinin gönderdiği mesajın seçilerek yapıştırmaya gerek kalmadan başka bir kişiye veya gruba iletilmesi mümkün olabilmektedir. Bu özellik,

² Emoji; özellikle sosyal medya ortamlarında kişilerin duygularını ifade etmek için kullandıkları görsel karakterlerdir. Bu karakterler elektronik mesajlarda ve internet sitelerinde yer alan mesajları zenginleştirmek için kullanılmaktadır. Emojiler, yüz ifadeleri başta olmak üzere çeşitli türlerde bulunur.

mesajın kısa sürede birçok kişiye ulaştırılabilmesi gereken acil durumlarda mesajın tekrar yazılma zorunluluğunu ortadan kaldırmakta ve kolaylık sağlamaktadır. Ancak böyle bir zorunluluğun olmadığı durumlarda kalıp mesajların kopyalanarak veya başkası tarafından gönderilen mesajın iletilme yöntemiyle rehberdeki kişiye/kişilere veya gruba gönderilmesi mesajı bayağılaştırdığı gibi gönderilen kişiye değer verilmediği anlamına gelmektedir. Arama motorları aracılığıyla sanal ortamlarda kolaylıkla bulunabilen, kopyalamak ve iletmekten başka hiçbir emek harcamadan gönderilen bu tür hazır mesajlar kişiye özelden gönderilmiş olsa bile sanal ortamda birçok kişiye gönderildiği için özel olma durumunu yitirmektedir. Mesajı gönderen gönderdiğini, mesajı alan da aldığını kısa bir süre sonra unutabilmektedir. Çünkü aslında ortada paylaşılan gerçek bir yaşam deneyimi ya da benzeri bir durum söz konusu değildir, sadece bir tek dokunuşla yapılan bir eylem söz konusudur. Bilhassa son yıllarda popüler olan cuma, kandil, bayram gibi özel günlerde bu tür mesajlar ile günün anlam ve önemi de basitleşmekte ve değersizleşmektedir. Ayrıca sanal ortam mesajlarından başka bir kişinin gönderdiği ve kişiye ait olan metin veya görselin, kişinin izni veya haberi olmadan iletimi rıza ve gizlilik açısından sorun olabilmektedir.

2.6. Anket Oluşturma Özelliği

WhatsApp uygulamasına en son dâhil edilen anket özelliği sayesinde grup üyelerinin bir konudaki fikrini, seçimlerini, tercihlerini, eğilimlerini öğrenebilmelerine olanak sağlanmıştır. Daha önce Telegram uygulamasında bulunan bu özellik 2022 Kasım ayından itibaren WhatsApp uygulamasında da yer almaktadır. Hem gruplarda ve hem de bireyler arasındaki sohbetlerde kullanılabilen anket özelliğinde 12 seçeneğe kadar tercih oluşturulabilmektedir. Hem mobil hem de web sürümünde kullanılabilen anket özelliğinde soru ve cevap seçeneklerine yazıların yanında emoji de eklenebilmektedir. Anket paylaşıldıktan sonra hangi seçeneklerin daha fazla tercih edildiği ve kimlerin hangi yanıtları verdiği de anlık olarak görüntülenebilmektedir. İşte bu noktada genel anket uygulamasının özüne aykırı bir durum oluşmakta ve kimin hangi yanıtları verdiği rızaları dışında görünmektedir. Ayrıca katılımcıların birbirlerinin cevaplarını görebiliyor olmaları, kişiyi başkasının gizli durumlarını araştırmaya sevk etmektedir. Dolayısıyla bu durumda hem kişilerin veri gizliliği ihlal edilmekte hem de gruptaki diğer kişilerin verdiği cevaplar bir baskı unsuru oluşturarak kişide stres, kaygı ve gruptan dışlanma korkusu gibi olumsuz duygulara sebep olabilmektedir. Sonuç olarak oy vermeye benzemesi nedeniyle çok demokratik bir unsur gibi görünen anket özelliği tersten okunduğunda bir baskı unsuruna dönüşebilmektedir. Diğer bir ifadeyle 512 katılımcıya kadar olanak sağlayan WhatsApp gruplarında dijital demokrasiden söz etmenin pek de olası olmadığı ifade edilebilir. Âdâb-ı muâşeret açısından bakıldığında anket özelliğindeki bazı durumların, kişilerin tercihini gizli tutma, yapılan tercihe saygı duyma ve başkasının gizli durumlarını araştırma konularında sorunlu olduğu görülmektedir.

2.7. Grup ve Topluluk Oluşturma Özelliği

Aynı anda birden fazla kullanıcıya mesaj gönderilebilmesine, sesli veya görüntülü arama yapılabilmesine imkân veren grup özelliği ve grupların bir araya gelmesiyle oluşturulan topluluk özelliği sayesinde daha kalabalık çoklu ortamlarda iletişim kurulabilmektedir. İş yeri, okul, üniversite, aile ve akrabalar, öğrenci velileri, site/apartman sakinleri, meslek grupları, sivil toplum kuruluşları, siyasi oluşumlar vb. hayatın her alanında insan grupları fiziki mesafeye bakılmaksızın sanal olarak bir araya gelebilmekte ve iletişim kurabilmektedir. Bir yönetici tarafından rehberdeki kayıtlı kişiler arasından seçilerek oluşturulan bu gruplar uzun süreli olabildiği gibi belli bir amacı gerçekleştirdikten sonra pasifleşen kısa süreli gruplar da olabilmektedir.

Sanal ortamda oluşturulan bu tarz grupların oluşum ve devam etme süreçlerinde âdâb-ı muâşeret açısından uygun olmayan durumlar bulunmaktadır. Öncelikli olarak bu ortamlarda yöneticinin statüsü ve işlevi gerçek hayattakinden farklıdır. Bu süreçte yönetici topluluk üyeleri tarafından seçilmemekte, hatta yöneticilik yapacağı üyeleri kendisi belirlemektedir. Grup oluşturulduktan sonra yönetici, süreci aynı pozisyonda tek başına devam ettirebileceği gibi üyelerden bir kısmını veya tamamını kendisiyle aynı konuma taşıyarak yönetici yapabilmektedir. Hatta sonradan yönetici olan bir üye ilk yönetici de dâhil olmak üzere diğer yöneticilerin görevlerini sonlandırabilmekte, buna rağmen kendisini yöneticilikten direkt olarak azledememektedir. Ayrıca grup yöneticisi gruptaki diğer üyelerin mesaj gönderebilmelerini kısıtlayarak sadece yöneticilerin mesaj gönderebilmesini sağlayabilmektedir. Bu durum grupta usulüne uygun olmayan veya gereksiz olabileceği düşünülen mesajların grubu meşgul etmemesi, kaos ortamı oluşmaması, grubun mesaj çöplüğüne dönüşmemesi vb. açısından yönetici tarafından gerekli görülse de gerçek toplumsal hayattaki demokratik işleyiş açısından problemli görünmektedir.

Ayrıca grup oluşturmaya karar veren kişi üye olarak belirlediği kişilerden icâzet almadan yönetici olmasının yanında üyeleri gruba dâhil ederken de üyelerin rızası alınmadan grup oluşturulabilmektedir. Her ne kadar WhatsApp, uygulama içerisindeki ayarları değiştirerek "grup daveti" özelliğiyle üyelerin rızasının alınmasını sağlasa da rehber

eklenen her yeni kişiden sonra bu ayarlamayı yapmak gerekmektedir. Ayrıca ayarları bu şekilde değiştiren kişi, herhangi bir gruba dâhil edilebilmesi için kendisinden izin alınmasını yine kendisi zorunlu tutmuş olmaktadır. Hâlbuki böyle bir zorunluluğa gerek olmadan grubu oluşturacak kişinin gerek icazet gerekse rızaya dayalı bir ortam oluşturması nezaket açısından uygun olan davranıştır. Üstelik rızası alınmadan gruba dâhil edilen üye o gruba ait olmadığı düşüncesiyle gruptan ayrılmak istese bile diğer grup üyelerinin psikolojik baskısına maruz kalabileceği düşüncesi onu grupta kalmaya zorlayabilmekte, bu da gönülsüz bir grup üyeliği sürdürmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra yönetici gruba uygun görmediği veya ayrılması gerektiğini düşündüğü üyeyi yine rızasını almadan gruptan çıkarabilmektedir. Bu tür durumlarda grupla ilişkisi kalmayan üyenin yönetici tarafından çıkarılması yerine üyenin kendisinin ayrılması toplumsal usule uygun bir davranış olacaktır.

WhatsApp uygulamasının sunmuş olduğu bu özelliklerden başka kullanıcıların kullanım sırasında ihlal ettikleri âdâb-ı muâşeret de bulunmaktadır. Grup içerisinde sadece iki kişiyi ilgilendiren bir konunun özelden değil de gruptan paylaşılması bu ihlallerden biri olarak gösterilebilir. Bu tarz bir paylaşım gruptaki diğer üyelerin kendilerini ilgilendirmeyen bir konuyla meşgul edilmeleri anlamına geleceğinden mesajın umuma değil kişinin kendisine gönderilmesi yerinde olacaktır. Üstelik bu tarz bir mesajın günün çok geç ya da erken bir saatinde gönderilmesi durumunda mesajın zamanlaması da diğer kullanıcılar açısından rahatsız edici bir durum oluşturmaktadır. Nitekim Balcı ve Tezel-Şahin (2018, s. 771) tarafından yapılan bir çalışmada öğretmenler, ailelerle iletişimde kullanılan WhatsApp gruplarında kişiye özel konular hakkında yazma ya da aşırı yazışma gibi grubun amacı dışında kullanımlar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bazı yöneticilerin/amirlerin bulundukları konumdan da güç alarak mesai saati dışında, hatta gece saatinde bile çalışanlarına mesaj gönderdiği, talimatlar verdiği görülebilmektedir. Dolayısıyla mesajı alan kişiler hem mesai saatinden sonra dinlenmesi gereken saatte işle ilgili meşgul edilmekte hem de âdâb-ı muâşeret ihlal edilmektedir. Söz konusu bu zamansız, gereksiz ve özel yerine genele mesaj gönderimi sorununa Wasserman ve Zwebner (2017, s. 6,8) tarafından çalışmada da dikkat çekilmekte ve bu konuda grupta ilk başta bazı kuralların oluşturulması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Gerçek hayatta toplumun kişi üzerinde bırakmış olduğu toplumsal baskının WhatsApp gruplarında da görülebilmesi muhtemeldir. Çünkü oluşturulan bu gruplarda grup üyelerinden herhangi birinin doğum, ölüm, özel gün, bayram, tebrik vb. durumlarda gruba göndermiş olduğu mesajın benzeri, grubun diğer üyeleri tarafından da aynı grupta paylaşılmaktadır. Bu da aynı doğrultudaki birçok benzer mesajın aynı grup içerisinde farklı kişiler tarafından tekrar tekrar gönderilmesine, grupta okunmayan mesajlar yığını oluşmasına, grubun mesaj çöplüğüne dönüşmesine neden olabilmektedir. Mesaj göndermeyen grup üyesi diğer üyelerin kendisi hakkında yanlış kanaate sahip olabileceği düşüncesiyle kendisinin mesaj göndermek zorunda olduğunu düşünmekte ve bu baskıdan kurtulmak için aynı tür mesajı gruptan paylaşmaktadır. Hâlbuki bu tarz bir kutlama veya taziye mesajının kişilerin mümkünse ziyaret edilerek, mümkün değilse telefonla aranarak, o da mümkün değilse özelden mesaj atarak iletilmesi kişiye değer verildiğini göstermesi açısından nezakete uygun bir davranış olacaktır. Hatta bu tarz bir mesajın kişiye direkt olarak gönderildikten sonra grupta da paylaşılması WhatsApp kullanımıyla oluşan bir davranış bozukluğu olarak değerlendirilebilir. Çünkü kişi iletmek istediği mesajı zaten özelden ilettikten sonra bir de gruptan paylaşıyorsa bu görevini yerine getirdiğine dair kendini gruba ispat etmek anlamı taşımaktadır.

Tüm bunlardan başka herhangi bir mesajın, gruptaki kişilerin farklı ideoloji, din, kültür, statü vb. dikkat edilmeden grupta paylaşılması grup üyeleri arasında huzursuzluğa neden olacağı için uygun mesajın uygun gruba gönderilmesi oluşması muhtemel olumsuzlukları önleyecektir. Yanlış anlaşılma ya da kötü niyetli kişiler tarafından farklı yöne çekilmeye müsait muğlak mesajların yazılmaması kişilerin birbirlerini doğru anlamalarını kolaylaştıracaktır. Ayrıca çok uzun mesajlar yerine "devamını oku" uyarısına gerek bırakmayacak kısalıkta mesajların gönderilmesi dikkat edilmesi gereken bir başka husus olarak sayılabilir.

Ayrıca mesajlarda duyguların bir göstergesi olarak kullanılan emojielerin kullanımı da âdâb-ı muâşeret açısından doğru görünmemektedir. Kişi mesajı okuduğunda yüzünde sadece bir gülümseme olduğu halde kahkaha emoji gönderebilmekte ya da çok fazla üzülmediği halde aşırı üzüntü belirten bir emoji, hatta ağlama emoji gönderebilmektedir. Bu da karşıdaki kişide yanlış bir algı oluşmasına, dolayısıyla samimiyetsiz bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Diğer taraftan ilk başta çok iyi niyetlerle ve amaçlarla kurulan bazı WhatsApp gruplarının bile belli bir süre sonra sanal bir dedikodu ortamına dönüştüğü de göz ardı edilmemelidir. Normalde eğitim ile ilgili bir grupsa eğitim ile ilgili içeriklerin, işyeri ile ilgili bir grupsa da işyeri ile ilgili meselelerin paylaşılması gerekirken zamanla grubun kuruluş amacıyla hiç de örtüşmeyen paylaşımlar yapıldığı da bilinmektedir. Bazen büyük WhatsApp gruplarından ayrı olarak alt küme şeklinde yeni gruplar oluşturulmakta ve bu mikro gruplarda başta büyük grubun diğer üyeleri hakkında olmak üzere başka kişiler hakkında da dedikodu yapılabilmektedir. Bu da âdâb-ı muâşeret

bakımından uygunsuz bir davranış teşkil etmektedir. Nitekim Erdem ve Avcı (2020, s. 449) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin velileriyle iletişim kurmak için kurulan WhatsApp gruplarının gereksiz mesaj ve tartışmalar neticesinde bir sohbet, dedikodu ortamına dönüştüğü belirtilmektedir.

Sonuç

Kişiler ve gruplar arası iletişimi kolaylaştıran, hızlandıran ve farklı bir boyuta taşıyarak iletişim alışkanlıklarını dönüştüren WhatsApp'ın her yıl yeni özellikler ekleyerek kendini sürekli yenilediği ve dolayısıyla da kullanıcı sayısını artırdığı görülmektedir. Bununla birlikte WhatsApp'ın birçok özelliğinin uygulamada Türk toplumunda var olan âdâb-ı muâşeret bakımından uygun sonuçlar vermediği gözlemlenmektedir. Öncelikle Türk toplumunun günlük hayatında halihazırda yaşatılan bazı âdâb-ı muâşeretin sosyal medyada ya da WhatsApp iletişimde dikkate alınmadığı, göz ardı edildiği ve bazen de WhatsApp'ın sunduğu hizmetler nedeniyle söz konusu kuralların çiğnenmesine ortam oluşturduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, günlük hayatta çok samimi olmadığınız bir kişiyi günün belli bir saatinden sonra aramamız mümkün değilken sosyal ağlarda günün her saati ulaşabilmek, bir diğer deyişle rahatsız edebilmek mümkündür.

Her teknolojik ürünün onu kullananların kültürünü etkilediği, değiştirdiği hatta belli bir süre sonra kendi kültürünü oluşturduğu bilinmektedir. Bu bağlamda WhatsApp özelinde sosyal medyanın da kendi kültürünü ve jargonunu oluşturduğu ifade edilebilir. WhatsApp'ta kullanılan kısaltılmış cümle ve sözcük formları ile çeşitli duygu durumlarını diğer kullanıcılara gösterebilmek için kullanılan emojiler bunun en belirgin örneğidir.

WhatsApp'ın sunduğu hizmetlerin aşağıda belirtilen nedenlerden ötürü âdâb-ı muâşeret bakımından sorunlu olduğu değerlendirilmiştir. WhatsApp'ın durum paylaşma özelliğinin kullanıcıları teşhir ve ifşaya, takip eden kullanıcıları da tecessüse sevk ettiği; kişi engelleme ve mavi tik'in kapatılması özelliğinin engelleyen kişinin rol yaparak "mış gibi" davranmasına zemin hazırladığı; sesli mesaj özelliğinin karşıdaki kişinin sosyal statüsüne veya yakınlık derecesine dikkat edilmeden, üstelik içinde bulunduğu ortam bilinmeden iletişim kurulmasına yol açtığı; "iletildi" türü mesajlaşma özelliğinin mesajları bayağılaştırdığı ve gönderilen kişiye değer verilmediği anlamına gelebileceği; anket oluşturma özelliğinin kişilerin tercihini gizli tutma, yapılan tercihe saygı duyma ve başkasının gizli durumlarını araştırma konularında sorunlu olduğu; grup ve topluluk oluşturma özelliğinin ise yönetici yetkileri, kullanıcıların gruba katılım ve ayrılış biçimi, grup baskısı oluşturmaya, dedikodu ortamına zemin hazırlaması ve kişilerin özel hayatına saygı bakımlarından sorunlu olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca mesajlarda duyguları ifade etmek için bazen metinle birlikte bazen de tek başlarına kullanılan emojilerin karşıdaki kişide yanlış bir algı oluşmasına, dolayısıyla da samimiyetsiz bir durumun ortaya çıkmasına sebep olduğu anlaşılmıştır.

Diğer taraftan kültürün yaşayan bir şey olduğu ve sürekli değişerek yeni formlar aldığı gerçeğinden hareketle Türk toplumunun da zamanla değiştiği ve yeni melez kültürlerin ortaya çıktığı kabul edilmelidir. Buradaki sorun WhatsApp tarafından sunulan hizmetlerin bazılarının bu değişimi hızlandırması, yeni bir iletişim kültürü oluşturmaya ve bu değişimin çok da olumlu yönde olmamasıdır. Diğer taraftan söz konusu bu değişimlerin bu kadar hızlı ve kısa sürede olması eski kuşakların değişimleri takip edebilmesini ve onlara uyum sağlayabilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla da kuşaklar arasındaki iletişimin ve bağın zayıflamasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak WhatsApp uygulaması ile ilgili en büyük sorunlardan birinin teknolojiye daha yavaş ve zor uyum sağlayan ve dolayısıyla gençlerin gerisinde kalan büyük yaş gruplarının yeni medya ortamında gençler tarafından belirlenen âdâb-ı muâşerete tabi olmak durumunda kalmalarıdır. Böylece normalde büyüklerden öğrenilen âdâb-ı muâşeret yerine gençler tarafından WhatsApp gibi yeni iletişim ortamlarında kullanılan davranış kalıpları büyüklerle aktarılmaktadır. Bu durumda da kuşaklar arasında tersine işleyen bir kültür aktarımı söz konusu olmaktadır.

Teknolojinin sağladığı her yeni olanağın aynı zamanda var olan değerler bakımından yeni riskler taşıdığı da bilinmelidir. Bilhassa grup içi iletişimde öne çıkan bu gibi durumlar grubun oluşturulma aşamasında belli kurallar ve normlar belirlenerek karşılaşılabilecek olumsuz ve âdâb-ı muâşerete aykırı durumlar en aza indirilebilir.

Kaynakça

- Altun, F. (2006). Kutsal medya, kutsal çağ: McLuhan düşüncesini anlamaya katkı. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (21), 63-88.
- Atalay, G. E. (2019). Sanal dünyanın görgü kuralları: netiket. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 3-13.
- Backlinko, (2023). WhatsApp 2023 kullanıcı istatistikleri: WhatsApp'ı kaç kişi kullanıyor? <https://backlinko.com/whatsapp-users#whatsapp-statistics>

- Balcı, A. ve Tezel Şahin, F. (2018). Öğretmen-aile iletişimde WhatsApp uygulamasının kullanımı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 751-778.
- Devellioğlu, F. (1999). *Âdâb-ı muâşeret, Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügât*, 16. Baskı, Aydın Kitabevi.
- Erdem, C. ve Avcı, F. (2020). Okul öncesi eğitimde aile katılımının sağlanması için bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı: Whatsapp uygulaması örneği. *Başkent University Journal of Education*, 7(2), 439-452.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005)., *Öteki kuram, kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*. Pozitif Yayınları.
- Friedman, L. M. (2002). *Yatay toplum*. (Fethi, A. Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göncü, S. (2018). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde y kuşağının WhatsApp kullanımı üzerine bir inceleme. *TRT Akademi*, 3(6), 592-612.
- Karacan, S. B. (2022). Yetişkinlerin âdâb-ı muâşeret algısı ve âdâb-ı muâşeret eğitimine yönelik görüşleri. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 13-40.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. (2011). (H. Altuntaş, M. Şahin Çev.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Neymen, B. (2020). *Çevrimiçi nezaket kuralları: netiket*, <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2020/12/11/cevrimici-nezaket-kurallari-netiket/>
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme günlüğü*. (G. Gündüç Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Obuz, Ö. (2022). Âdâb-ı muâşeret yolunda nazik bir savaş: Saygısızlıkla Savaş Derneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 681-694.
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Dost Kitabevi.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga*. Yeniçeri, S. (Çev.), Koridor Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Âdâb-ı muâşeret, Türkçe sözlük*, (9. Baskı).
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Adabımuâşeret*. Güncel Türkçe sözlük. Erişim tarihi: Mart 30, 2023, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uzun, K. ve Uluçay, D. (2017). İş ortamında WhatsApp kullanımı ve kesintiye uğrama. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 216-231.
- Ünal, S. (2018). Genç nesilde ötekileştirmenin dijital yüzü: nezaket dışı siyasal değer yüklü paylaşımlar ve kutuplaşma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1814-1866.
- Wasserman, E. ve Zwebner, Y. (2017). Communication between teachers and parents using the WhatsApp application. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 16(2), 1-12.
- WhatsApp, (2023). <https://www.whatsapp.com/features>
- Yaşar, F. T. (2020). *Âdâb-ı muâşeret. İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, T. (2015). Kişilerarası iletişimde anlık mesajlaşma uygulamalarının yeri: Whatsapp uygulaması ile ilgili üniversite öğrencileri üzerine bir inceleme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1103-1119.
- Yılmaz, M. K. (2017). Hucurat suresinin öne çıkardığı âdâb-ı muâşeret. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(38), 1-30.

Extended Abstract

Like every new technological product, WhatsApp not only makes life easier, but also creates some behavioral patterns for its users, brings new habits and changes their lifestyles. The question of whether the new habits and behavior patterns seen in WhatsApp users and in other social media platforms such as Facebook, Instagram, Telegram, Twitter, etc. which carry societies to a virtual sociality, are in accordance with social norms comes to the fore.

There are also unwritten rules in society, apart from the rules that are written in the society, and which are enforced by the laws if they are not followed. As a social being, man is obliged to obey the written or unwritten rules of the society he lives in. One of the unwritten rules is good manners (âdâb-ı muâşeret). The emphasis on "living in peace, reconciliation, strengthening the feelings of love and friendship" is important for society in the definition of good manners, which is briefly expressed as "etiquette rules". Likewise, in social media, apart from the written rules that have been tried to be regulated by laws recently, there are also the rules of good manners of social media called "netiquette ". However, it is seen that the unwritten rules accepted and implemented by the members of the society depending on social values and the rules created by the social media users in the virtual society do not match from time to time. An attitude that is not normal in the real world can be considered normal in the virtual world of social media and vice versa. Be it in the society we live in or in the communities of today's virtual world, the basis of good manners, which is also expressed as "the rules of etiquette/courtesy", which facilitates living in a community, is to consider others, to care and to value people. From this point of view, in this research, the new habits and behavior patterns that occur in WhatsApp users were examined in the axis of the rules of good manners that have been formed in Turkish society for centuries. These behavior patterns can occur depending on a feature offered by the WhatsApp application, and there are also behavioral patterns that users create of their own will.

The first feature discussed in the study is the State Sharing Feature. As a result of unfiltered sharing using this feature, the private and common areas that a person has in society are intertwined, and the distinction between what should stay in the private area and what should be presented in the common area becomes blurred. This situation leads the users who share the post to exposure and disclosure, and the followers to try to learn things that don't concern them without showing it. Both situations are contrary to good manners in traditional Turkish society.

In the Contact Blocking Feature, the blocked person does not need to be registered in the phone book. However, considering that WhatsApp contacts are generally familiar people registered in the phone book, the fact that the blocked person does not know that he or she has been blocked poses a problem in terms of good manners. Because in such a situation, the person who is blocking is acting as if he is pretending.

With the Turning Off Blue Tick Feature, the situation is prepared for acting "as if" in communication. Because the person who receives the message can delay the reply by pretending to not read it even though he has read it, and because the other party is not aware of it, a situation arises contrary to the characteristic of "taking into account, caring and valuing the other party" which is the basis of good manners.

Voice messages sent thanks to the Voice Message Feature can be considered as a violation of good manners when they are sent without paying attention to the social status or degree of closeness of the other person and without knowing the environment, they are in. Because sending a message without knowing whether the person receiving the message is in a situation to listen to the voice message can put the other person in a difficult situation. As a result, other people may be exposed to a dialogue that should take place between two people. Therefore, it is disrespectful for users to send voice messages in this way to relatively official or distant people.

Sending template messages by copying or "forwarding" the message sent by someone else to the people/group in the contacts makes the message vulgar and means that the sender is not valued. In addition, the forwarding of a text or image sent by another person without the person's consent or knowledge may be a problem in terms of consent and confidentiality.

It is seen that some of the situations in the Questionnaire Feature are problematic, such as keeping the preferences of the people confidential, respecting the preferences made and investigating the confidential situations of others.

The displaying of the answers given by everyone in the group creates an element of pressure on the people, so it can cause negative feelings such as stress, anxiety and fear of being excluded from the group.

In environments created with the Group/Community Feature, the status and function of the administrators are different from those in real life. In this process, the administrator is not chosen by the members of the community, and even he determines who will be the members of the group. In addition, the person who decides to form a group becomes an administrator without obtaining permission from the people he/she specifies as a member, and the consent of the other members is not obtained when including new members in the group. Moreover, an administrator can remove a member that he does not see fit for the group or that he thinks should leave the group without obtaining his consent.

Another problem is that an issue that concerns only two people in the group is shared in the group, not privately. It is also possible that the social pressure that can occur in real life can be seen in WhatsApp groups. Because in these groups, the message sent by any of the group members to the group on birth, death, special day, holiday, celebration etc. is shared by the other members of the group in the same group. A group member who does not send a message thinks that he has to send a message because other members may have a wrong opinion about him, and he shares the same type of message from the group in order to get rid of this pressure.

In addition, the use of emojis used as an indicator of emotions in messages does not seem correct in terms of the rules of good manners. When a person reads a message, he can send a laughing emoji even though there is only a smile on his face, or he can send an emoji expressing extreme sadness, even a crying emoji, even though he is not very upset. This leads to a false perception in the mind of the other person, thus creating an insincere situation.

As a result, in this study, the services provided by WhatsApp, one of the most dominant social media platforms of today, were examined in terms of the rules of good manners that have been formed in Turkish society for centuries. And it was seen that some of the rules of good manners that already exist in the daily life of Turkish society are not taken into account in WhatsApp communication, they are ignored, and sometimes the services provided by WhatsApp cause these rules to be violated.

It is known that each technological product affects and changes the culture of those who use it, and even creates its own culture after a certain period of time. In this context, it can be stated that social media creates its own culture and jargon, in particular WhatsApp. Therefore, one of the biggest problems with the WhatsApp application is that older age groups, who adapt to technology more slowly and with more difficulty and thus lag behind young people, have to be subject to the rules of good manners determined by the young people in the new media environment.

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvurulmuş herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir bildiri veya tezden üretilmemiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri iki yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study .

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The authors has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author’s Note: This study was not produced from any report or thesis.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by two authors.

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Setinde Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Unsurlarının Kullanımı

The Use of Folklore and Folk Literature Elements in the New Hittite Turkish Teaching Set for Foreigners

Mehmet Şirin Özer¹

1. Öğr. Gör. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi,
mehmetsirinözer@cumhuriyet.edu.tr

Öz

Dil, bir milletin kendi arasında iletişim aracı olmakla beraber ait olduğu toplumun kültürünü, folklorunu ve edebiyatını da yansıtmaya aracıdır. Dil öğretimi dört temel becerinin sağlanmasıyla oluşmaktadır. Bu dört temel beceri olan okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerileri yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de önemli bir basamaktır. Öğrenciler dört temel beceriyi öğrenirken aynı zamanda Türk kültürünü de öğrenmektedirler. Dil öğretiminde kültürel öğelerin aktarılmasının ne kadar önemli bir husus olduğu bu konuda yapılan çalışmalarda göz önüne serilmiştir. Yabancı dil öğretiminde dil öğretiminin yanında kültür aktarımı konusuna da gereken önem verilmelidir. Aksi hâlde öğrenci o dili tam anlamıyla öğrenmemiş olacaktır. Bu doğrultudan yola çıkılarak bu makalede Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti'nin Yeni Hitit 1 (A1-A2), Yeni Hitit 2 (B1) ve Yeni Hitit 3 (B2-C1) ders kitapları incelenerek ünite başlıkları, okuma metinleri, dinleme metinleri ve diğer etkinliklerde yer verilen halk bilimi ve halk edebiyatı unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Dil öğretimi sadece iletişim kurmayı sağlayan dört temel becerinin öğretilmesi değil, aynı zamanda bir kültür aktarımıdır. Dil öğrenilirken o milletin kültürü de öğrenilmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ders materyalleri hazırlanırken bu hususa dikkat edilmelidir. Türkçe öğretimi amacıyla geliştirilen materyallerde masal, efsane, geleneksel oyun, halk hikâyesi, şiir vb. türlerin yanı sıra gelenek ve görenekler, yemekler, giyim-kuşam gibi Türk kültürünü yansıtan görsellere ve metinlere yer verilmelidir. Ders materyallerini bu tür görsel ve metinlerle zenginleştirmek öğretilen dilin daha kalıcı olmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil, Türkçe Öğretimi, Halk Bilimi, Halk Edebiyatı

Abstract

While language is a means of communication among a nation, it is also a means of reflecting the culture, folklore and literature of the society to which it belongs. Language teaching consists of providing four basic skills. Reading, listening, writing and speaking skills, which are these four basic skills, are also the most important step in teaching Turkish as a foreign language. While students learn four basic skills, they also learn about Turkish culture. It has been stated in the studies conducted on this subject that the transfer of cultural elements in language teaching is a precautionary issue. In foreign language teaching, besides language teaching, cultural transfer should be given due importance. Otherwise, the student will not have learned that language completely. In this direction, in this article, the textbooks of Yeni Hitit Turkish Teaching Set, Yeni Hitit 1 (A1-A2), New Hittite 2 (B1) and New Hittite 3 (B2-C1) were examined and unit titles, reading texts, listening texts and other texts were examined. folklore and folk literature elements included in the activities were tried to be determined. Language teaching is not only teaching the four basic skills that enable communication, but also a cultural transfer. While learning a language, the culture of that nation is also learned. This issue should be considered while preparing course materials in teaching Turkish as a foreign language. In addition to the Turkish language, the materials used in the lessons are fairy tales, legends, traditional plays, folk tales, poetry, etc. Visuals and texts reflecting Turkish culture such as traditions and customs, food, clothing, as well as genres should be included. Enriching the course materials with such visuals and texts will make the language taught more permanent.

Keywords: Foreign Language, Turkish Teaching, Folklore, Folk Literature

Araştırma Makalesi Research Article

10.5281/
zenodo.8102520

Geliş/Received: 29.04.2023

Kabul/Accepted: 27.06.2023

Yayın/Published: 30.06.2023

Giriş

Dil, geçmişten bugüne insanların birbirleriyle anlaşmalarını sağlayan ve insanları diğer canlı varlıklardan ayıran en önemli araçtır. İnsanlar dil aracılığıyla iletişimde olduğu kişilere ve kendinden sonraki nesillere duygularını, düşüncelerini ve kültürünü aktarmaktadır.

Dil kavramı üzerine birçok tanım yapılmıştır:

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğüne göre dil; insanların duygularını, düşüncelerini aktarmak için kelimeler ya da işaretler aracılığıyla yaptıkları anlaşma olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 664).

Korkmaz'a (2002, s. 4) göre yeni fikirlerin ve yaratıcılığın kaynağı olan dil, bir düşünce aracıdır. Dilin bu özelliği kültür denilen toplum ve millet kimliğinin koruyucusu, yaratıcısı ve geliştiricisi hâline gelmiştir. Korkmaz, kültürün bir toplumun tarih boyunca biriktirdiği değerler bütünü olduğunu ve bu değerlerin dil hazinesinde saklanarak geçmişten bugüne, bugünden yarına aktarıldığını belirtmiştir.

Muharrem Ergin dilin, insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araç olduğunu, kendisine özgü kuralları olan ve bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık olduğunu dile getirmiştir (Ergin, 1989, s. 3).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi dil, insanların birbiriyle anlaşabilmeleri, duygu ve düşüncelerini aktarabilmeleri için en temel araçtır. Dolayısıyla dil öğretimi sadece temel becerilerin kazandırılması değil, aynı zamanda bir milletin kültürünün de öğretilmesidir. Dil, toplumların yaşayış biçimleri, gelenek ve göreneklere ve inançlarını nesilden nesile aktararak onları bir arada tutan güçlü bir iletişim aracıdır. Dil, bir toplumun kültürünü oluşturur ve toplumu topluluğa dönüştürür.

Ana dili, çocuğun ailesinden ve içinde yaşadığı topluluktan edindiği dildir (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 119). Ana dilin dışında olan dillerden her birine yabancı dil denir (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2496). Ana dil haricinde başka bir dil öğrenimi oldukça zor bir iştir. Dil öğrenimi, sadece gramer yapısı ve konuşma odaklı değil, o dilin kültürel yapısını da öğrenmekle sağlanır. Yabancı bir dili öğrenmek bazen bir ihtiyaç hâline gelmektedir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi çok köklü bir geçmişe sahiptir. Türkçe öğretilmeye başlandığı zamanlardan bu yana yabancı dil olarak Türkçe öğretimi odaklı birçok eser ortaya konmuştur.

Türkiye'de 1950 yılından sonra Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi ile ilgili üniversitelerde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Gazi ve Ankara üniversiteleri başta olmak üzere birçok üniversitenin bünyesinde Türkçe Öğretim Merkezleri (TÖMER) kurulmuş ve bu merkezlerde kullanılmak üzere Türkçe öğretim setleri hazırlanmıştır (Göçer, 2009, s. 1301).

Yabancı dil öğretiminde dört temel beceri olan okuma, dinleme, yazma ve konuşmanın geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda hem Türkçe öğretim setlerinde hem de derslerde bu becerilerin geliştirilmesine yönelik birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle halka ait olan ve halkın mahsulleri olan anlatımlara yer verilmiştir. Çünkü dili öğrenecek kişinin dili kalıcı bir şekilde öğrenmesi ancak bu örnekler vasıtasıyla sağlanabilir. Öğrenciler masallar aracılığıyla hem dilbilgisi yapısını daha kalıcı öğrenmekte hem de kültür aktarımı gerçekleşmektedir (Kaplan ve Doğru, 2017, s. 9-17).

Dil öğretiminde kültürel öğelerin aktarılmasının ne kadar önemli bir husus olduğu yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşılmaktadır. Yabancı dil öğretiminde dil öğretiminin yanında kültür aktarımı konusuna da gereken önem verilmelidir. Aksi hâlde öğrenci o dili tam anlamıyla öğrenmemiş olacaktır. Bu doğrultudan yola çıkılarak *Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti*'nde kullanılan halk bilimi ve halk edebiyatı unsurları çeşitli açılardan ele alınarak incelenmiştir.

1. Problem Durumu

Son yıllarda gerek örgün eğitim kurumları gerek uluslararası diğer kurum ve kuruluşlar yabancı dil öğretimi konusuna büyük önem vermektedirler. Dil bir iletişim aracı olmanın yanında milletin en önemli kültürel unsuru ve o kültürün taşıyıcısıdır. Dolayısıyla dili öğrenilen milletin kültürü de öğrenilmelidir. Yabancı dil öğretiminde öğrencilerin dört temel becerisini geliştirmeye yönelik çeşitli kaynaklar oluşturulmuştur. Yabancı dil öğretiminde özellikle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sınıflarda kullanılan ders materyallerinde Türk kültürünü yansıtan unsurların kullanımı çok önemli bir husustur. Dolayısıyla *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti*'nde Türk kültürünü yansıtan halk bilimi ve halk edebiyatı unsurlarına yeterince yer verilip verilmediğini tespit etmek bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

2. Çalışmanın Amacı

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sınıflarda kullanılan ders materyallerinde yer alan okuma metinleri, dinleme metinleri ve diğer çeşitli etkinlikler, Türkçe öğrenenlerin temel dil becerilerini geliştirmesinin yanında Türk halkının kültürünü ve yaşayışını da öğrencilere sezdirmelidir. Bu çalışmanın amacı *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti*'nin ders kitaplarında yer alan metinlerde ve diğer etkinliklerde yer alan halk bilimi ve halk edebiyatı unsurlarını tespit etmek ve bu çalışma ile yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere oluşturulacak ders materyallerinde halk bilimi ve halk edebiyatı unsurları konusuna dikkat çekmektir.

3. Çalışmanın Önemi

Bir yabancı dil öğrenmek o dil aracılığıyla iletişim kurmak demektir. Ancak sadece iletişim kurmak amacıyla öğrenilen dil konuşmacıya fazla bir şey kazandırmayacaktır. İnsanların içinde yaşadıkları ortamın kültürleri birbirinden farklıdır. Dolayısıyla yabancı dil öğrenenler dilini öğrendiği milletin kültürü hakkında fikir sahibi olmalıdır. Bu durum hem dil öğrenen kişinin insanlarla iletişimini kolaylaştıracak hem de oluşabilecek yanlış anlaşılımları ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla dil öğretilirken o dile ait kültür unsurlarının da öğretilmesi konusuna önem verilmelidir (Çakır, 2011, s. 250). Bu çalışma ile *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti*'nde kullanılan halk bilimi ve halk unsurları ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere ders materyalleri üretenlere yol gösterici olacaktır. Ayrıca öğreticilerin ders sırasında öğrencilerin dört temel dil becerilerini geliştirmek için kullandıkları materyallerin yanında Türk kültürünü yansıtan materyallerin oluşturulmasına katkı sağlaması açısından önemlidir.

4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti*'nin *Yeni Hitit 1* (A1-A2), *Yeni Hitit 2* (B1) ve *Yeni Hitit 3* (B2-C1) ders kitaplarında kullanılan halk bilimi ve halk edebiyatı unsurlarının incelenmesi ve değerlendirmesi ile sınırlıdır.

Yabancı dil öğretimi üç ana seviyeden oluşmaktadır. Bunlar temel seviye (A1-A2), orta seviye (B1-B2) ve ileri seviye (C1-C2) olarak gruplanır. Yabancı dil öğrenen öğrenciler, dil seviyelerine göre bazı yeterliliklere sahiptir. "Temel seviyedeki A1 öğrencileri anlamı özümseyebilmesi için uzun duraklamalarla yapılan çok yavaş ve dikkatli *sesletilmiş* konuşmayı takip edebilir. Konuşmanın yavaş ve anlaşılır biçimde yapılması koşuluyla günlük hayatta karşılaşılan aşına olduğu konularla ilgili somut bilgileri tanıyabilir. A2 öğrencileri ise açık ve yavaş bir şekilde *sesletilmesi* koşuluyla somut türden ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar anlayabilir. Açık ve yavaş bir şekilde *sesletilmesi* koşuluyla en öncelikli alanlar ile ilgili öbekleri ve ifadeleri anlayabilir" (Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme Tamamlayıcı Cilt, 2021, s. 52).

5. A1 ve A2 Kitabında Kullanılan Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Unsurları

Birinci ünite *tanışma, selamlaşma, hoşça kal, hoş bulduk, hoş geldiniz, tokalaşmak* gibi Türk kültürüne ait ifade ve davranışlara yer verilmiştir. Bu kelimeler anlatılırken sınıfta canlandırmalar yapılmaktadır. Bu canlandırmalarla Türk kültürü yansıtılmaktadır. Bu bağlamda yukarıdaki dilek cümleleri halk bilimi ile ilişkilendirilebilir (Kurt vd., 2010, s. 8-19).

İkinci ünite *Günlük Hayat* adlı bölümde Türk yemek kültüründen, Türk radyo programlarından, saatlerden ve Türk televizyon programlarından bahsedilerek Türk günlük yaşantısı hakkında ipuçları verilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 20-31). Bu bölümde yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere Türklerin günlük yaşantısı, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi verilmiştir. Buradan hareketle yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenen kişi Türklerin günlük yaşantısı ve gelenekleri hakkında fikir edinmiş olacaktır.

Üçüncü ünite *Yakın Çevremiz* başlığıyla öğrencilere akrabalık bildiren kelimeler aktararak Türk kültüründeki akrabalık ilişkileri öğrencilere canlandırmalarla yansıtılmaktadır. Ayrıca bu bölümde Türk şehirlerine ve mimari yapısına yer verilerek halk bilimi unsurlarına değinilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 32-43). Bu durum da yine halk biliminin konusuna girmektedir. Bu halk bilimi özellikleri öğretim elemanına bağlı olarak öğrenciye aktarılabilir.

Dördüncü ünite *Zaman Geçiyor* başlığı yer almaktadır. Burada geçmişte yaşanan bazı olaylara yer verilmiştir. Bazı sanatçıların hayatlarına ve radyo gelişimi gibi birçok konuya yer verilerek tarihi gelişimleri konu edinmiştir (Kurt vd., 2010, s. 44-55). Bu bölümde halk bilimi unsurlarına çok az yer verilmiştir.

Beşinci ünite *Afiyet Olsun* adlı bölüm yer almaktadır. Bu bölümde Türklere ait yemek tarifleri, alışveriş gibi konulara yer verilmiştir. Devamında ise Türkiye'deki mağazaların açılış ve kapanış saatleri ve insanların alışveriş

kültürü hakkında birtakım ipuçları verilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 56-67). Bu durum da Türklerin alışveriş kültürü ile ilişkilendirilebilir, alışverişte dikkat edilmesi gereken hususların öğretim elemanına bağlı olarak öğrenciye aktarımı sağlanabilir

Altıncı ünite *Bürokrasi Her Yerde* adlı bölümde Türk yönetim şekli hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde elektrik faturası, su faturası, öğrenci kimlik kartı, basın kartı gibi materyaller kullanılarak Türk bürokrasisi ve Türklerin yaşamı hakkında bilgi verilerek halk bilimi unsurlarına değinilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 68-79).

Yedinci ünite *Gelecekte Bir Gün* bölümü yer almaktadır. Bu bölümde Türk düşünlerine değinilmiştir. Kız isteme törenlerinde kahve içme, gelin alma gibi kültürel âdetlerden bahsedilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 80-91). Bu durumlar da yine halk biliminin yabancılara Türkçe öğretimindeki katkısıyla açıklanabilir.

Sekizinci ünite *Rivayet Odur Ki* başlığı yer almaktadır. Bu bölümde Türk efsanelerine, ilk Türk yazıtlarına, ilk Türk devletlerine ve Türk magazin haberlerine yer verilmiştir. Ayrıca Kapadokya, Balıkesir, Çanakkale gibi şehirlerin tarihi gelişimlerini konu edinerek halk bilimi unsurları yansıtılmıştır. Bu bölümde karşımıza ilk olarak 92. sayfada *Kırmızı Başlıklı Kız*, *Kül Kedisi* ve *Pamuk Prenses* masalları çıkmaktadır. (Kurt vd., 2010, s. 92-103). Bu masal örnekleri Türk kültürünün yanında uluslararası edebi eserlerden de yararlandığını göstermektedir. Bu masallar vasıtasıyla öğrenci hem öğrenilen geçmiş zamanı pekiştirmekte hem de masallardaki formel ifadeleri öğrenmektedir. Bunun yanında öğrenilen geçmiş zamanın masallardaki fonksiyonu da sezdirilmektedir

Dokuzuncu ünite *Farklı Dünyalar* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hindistan, Japonya, Hollanda, Brezilya, Almanya, Rusya ve ABD'nin halk bilimi unsurları ile Türk halk bilimi unsurlarına yer verilmiştir. Ünitinin devamında *Erkekler Mars'tan Kadınlar Venüs'ten* adlı metinde Türk kadınları ve Türk erkekleri kendilerini anlatmışlardır. (Kurt vd., 2010, s. 104-115). Bu durumu da halk edebiyatı ile açıklamak mümkündür

Onuncu ünite *Medya* başlığı yer almaktadır. Bu bölümde Türk haber kültürüne, Türk dizi kültürüne ve Türk gazetelerine yer verilerek Türk halk bilimi unsurları yansıtılmaya çalışılmıştır. Ayrıca TRT'nin tarihi gelişimi ve yayın akışı hakkında bilgiler verilerek halk bilimi unsurları desteklenmeye çalışılmıştır (Kurt vd., 2010, s. 116-127). Bu bölümde öğretim elemanları öğrencilere Türk film ve dizileri izleterek halk bilimi unsurlarının kalıcı hâle gelmesini sağlayabilir

On birinci ünite *Sağlıklı Bir Yaşam* bölümü yer almaktadır. Bu bölümde Türk aktarlardan çokça bahsedilmiştir. 139. sayfada yer alan metinde Türklerin şifalı olduğuna inandıkları bitkiler konu edinmiştir. Devamında Türklerin güzellik hilelerini konu edinen bu bölümde halk bilimi unsurlarından yararlanılmıştır (Kurt vd., 2010, s. 128-139).

Son olarak on ikinci ünite *Yolculuk* ismini taşımaktadır. Türk şehirlerine, Türk kültürüne, Türk gezi yazılarına yer verilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 140-151). Türk yolculuk kültürü tanıtılmıştır. Yola çıkmadan önce alınması gerekenler bu metin üzerinde konu edilmiştir. Bu metinler de halk bilimi unsurları ile bağdaştırılabilir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde seviyeler ilerledikçe öğrencilerin hem anlama hem de kültürel öğeleri fark etme duyuları gelişmektedir. Dolayısıyla orta seviyedeki kitaplarda yer alan halk bilimi ve halk edebiyatı unsurları yoğunlaşmaktadır. Orta seviye kitaplar incelendiğinde temel seviyeye göre daha fazla kültürel unsurlara yer verildiği görülmüştür. Orta Seviyedeki B1 öğrencileri, "kısa anlatılar da dâhil olmak üzere işte, okulda, serbest zaman etkinliklerinde vs. düzenli olarak karşılaşılan aşına meseleler hakkında açık standart dil veya aşına olduğu bir ağızla anlatılan ana noktaları anlayabilir. B2 öğrencileri Kişisel, sosyal, akademik veya mesleki yaşamda normal bir şekilde karşılaşılan hem aşına olan hem de aşına olmayan konularda ister canlı ister yayın olsun, standart dili veya aşına olduğu bir ağız anlayabilir" (Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme Tamamlayıcı Cilt, 2021, s. 52).

6. B1 Kitabında Kullanılan Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Unsurları

Kitapta ilk olarak birinci ünite *İş Dünyası* adlı okuma parçası yer almaktadır. (Kurt vd., 2010, s. 6-17). Bu metinde işsizlikten, Türk istihdam koşullarından ve Türk genç nüfusunun enerjisinden bahsedilmiştir. Bu ünite *İş Dünyası* Türk çalışma kültürüne ait unsurlara yer verilmiştir.

İkinci ünite *Şimdi Spor Zamanı* adlı okuma parçasında Türk spor kültürü konu edinmiştir (Kurt vd., 2010, s. 18-29). Türk milletine ait olan gülle ve güreş sporlarının tarihi gelişimini konu edinerek Türkçe öğrenenlere Türk spor kültürü hakkında bilgi verilmiştir. Türk takımları ile ilgili videolara yer verilerek Türk halk bilimi unsurları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ünite *Hayaller Gerçek Olsa* adlı metinde soyut ve somut kavramlar ele alınmıştır. 33. sayfada *Bir Kartal Masalı* adlı hikâyeden yararlanılarak Türk köy yaşantısı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu unsurlara ek olarak hikâyenin sonundaki kelime listesinde yer alan *kararlı olmak*, *sabırlı olmak*, *emek vermek* ve *pes etmemek* gibi kalıp ifadeler de

halk edebiyatı kavramı içerisinde değerlendirilen bir başka türdür. Ünitenin devamında yer alan *Hayatımda Keşke Yok* adlı metinde *diline dolamak* ve *kulak asmamak* gibi deyimler kullanılmıştır. Bu deyimler vasıtasıyla öğrenci bir konuyu sürekli tekrarlamak anlamına gelen *diline dolamak* deyimini ve sözlerine önem vermemek anlamına gelen *kulak asmamak* deyimini öğrenir (Kurt vd., 2010, s. 30-41). Bu bölümde hikâye ve deyimler kullanılarak halk bilimi unsurlarından yararlanılmıştır.

Bu Yıl Moda Ne başlığını taşıyan dördüncü ünite *Anadolu'da Giyim* adlı metin ile başlamaktadır. Bu metinde Anadolu halkının geleneksel giysileri, kültüre özgü giyim tarzlarından bahsedilmiştir. Anadolu giyiminin önemli halk bilimi unsurlarından olan kasket, yemeni, oya ve desenin kullanımları anlatılmıştır (Kurt vd., 2010, s. 42-53). Bu şekilde öğrencilere Anadolu kültürü yansıtılarak sezdirilmeye çalışılmıştır. Bunlar flaş kartlar ile gösterilerek daha kalıcı hâle getirilebilir. Ünitenin devamında Türkiye'de alışveriş ile ilgili bilgi verilerek Türk alışveriş kültürüne değinmiştir. Alışveriş konulu diyaloglar verilerek veya bu diyaloglar öğrenciler tarafından canlandırılarak daha sağlam bir kültür aktarımı sağlanabilir.

Beşinci ünite *Eğitim Şart* başlığını taşımaktadır. *Öğrenmeyi Öğrenmek* adlı dinleme anlama metniyle karşımıza çıkan *zaman aşımına uğramak*, *hayata atılmak*, *ayak uydurmak* gibi kalıp ifadeler dikkatimizi çekmektedir. Bu tür ifadeler öğrencinin soyut düşünme yetisini kazanmasının yanında Türk dilinin inceliklerini de öğrenmesini sağlamaktadır. Burada da yine dil öğretiminde halk edebiyatının kültür aktarımındaki önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ünitenin devamında *Bütün Kurslar Benim İçin* adlı metinde *altını üstüne getirmek*, *başının etini yemek* gibi deyimlere yer verilmesi Türk halk edebiyatının Türkçe öğretimindeki yararlarının en başında gelmektedir (Kurt vd., 2010, s. 54-65).

Altıncı ünite *Estetik ve Yaratıcılık* başlığıyla başlamaktadır. Bu üniteye Türk sanat yapısından, Türk dansından, Türk tiyatrosundan bahsedilmiştir. Ünitenin devamında *Anadolu Ateşi* metniyle bale, modern dans ve dansın diğer tiplerini sentezleyerek dünyaya kültürel şölen sunmakta olan Anadolu Ateşi'nin mitolojik ve kültürel tarihini konu edinmiştir (Kurt vd., 2010, s. 66-77). Bu metinde Türk halk edebiyatı ve Türk halk bilimi unsurları yansıtılmıştır.

Yedinci ünite *İcatlar ve Mucitler* başlığını almıştır. Bu üniteye okuma ve dinleme metinleri dünya kültürü ile ilgili olup çeşitli teknolojik araçları ve eşyaları konu edinmiştir. Ünitenin sonlarına doğru TUBİTAK hakkında kapsamlı bilgi verilmektedir. *Muhteşem Buluşlar* adlı metinde *çok parlak fikirler buldum* ifadesi halk edebiyatının kalıp ifadelerindendir (Kurt vd., 2010, s. 78-89).

Tabiat Ana başlığını taşıyan sekizinci üniteye Van kedisi hakkında bilgi verilmiştir. Yöresel bir sembol olan Van kendisi, halk kültürünü yansıtmaktadır. Ünitenin devamında *Piknik Zamanı* adlı metinde Türk piknik kültürü tanıtılmıştır. Pikniğe giderken alınması gerekenler ve iş bölümü bu metinde üzerinde durulan konulardır. Ünitenin sonunda yer alan *sudan ucuz, iki gözü iki çeşme, imdadına yetişmek* ve *enine boyuna düşünmek* gibi deyimler vasıtasıyla öğrenci birçok halk bilimi unsuru hakkında bilgi edinir (Kurt vd., 2010, s. 90-101).

Sinema Dünyası başlığını taşıyan dokuzuncu ünite *Dünden Bugüne Sinema* metni ile Türk sineması hakkında bilgi verilerek Türk kültürü filmler aracılığıyla sezdirilmeye çalışılmıştır (Kurt vd., 2010, s. 102-113). Öğrencilere Türk filmleri izletilerek hem okuma anlama hem de dinleme anlama becerileri geliştirilebilir. Türk filmlerinde geçen gelenek ve görenekler, halk bilimi unsurları ve Türk yaşantısı daha kalıcı bir şekilde aktarılabilir.

İster İnan İster İnanma başlığını taşıyan onuncu üniteye mitoloji kavramından yararlanılmıştır. İnsanoğlunun evrendeki yerini ve yaşantısını aktararak Türk toplumunun eski çağlarda ne şekilde yaşadığı, evrendeki olay ve olguları ne şekilde algıladığı metin üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Güneşin doğup batması, mevsimlerin yaşanması gibi durumlar Türk toplumunun kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Böylelikle öğrencilere Türklerin eski çağlardaki yaşayışları da yansıtılmaya çalışılmıştır. Ünitenin devamında *Binlerce Hurafe* adlı metin karşımıza çıkmaktadır. (Kurt vd., 2010, s. 114-125). Bu metinde Türk kültüründe insanların şans veya şanssızlık getirdiğine inandığı bazı eşya, bitki ve hayvanlardan bahsedilmiştir. Bu durum da halk biliminin kültür aktarımına olan katkısıyla açıklanabilir. Onuncu üniteye yer alan bu unsurların halk bilimi ve halk edebiyatının yabancılara Türkçe öğretiminde ve kültür aktarımında çok önemli bir husus olduğunun bir başka ispatıdır. Ünitenin devamında yer alan *Anadolu'nun Sırları* başlığı altında Nemrut Dağı ve Derinkuyu gibi yapılar görselleriyle birlikte verilmiştir. Bu vasıta ile öğrencide oluşan merak duygusu öğrenciyi bu yöreyi görmeye itecek ve bu yöreye ait kültür unsurlarını da tanımasını sağlayacaktır. *Bugün Bayram* başlığıyla başlayan on birinci üniteye Türklere ait dini ve milli bayramlar tanıtılıp Türklere ait bayram âdetleri anlatılmıştır. Metnin en dikkat çekici tarafı dini bayramlardaki gelenekleri çok güzel işlemesidir. Metni okuyup anlayan öğrenci farkında olmadan Türkiye'de bayramların nasıl kutlandığını, Türk âdetlerini ve geleneklerini de öğrenmiş olacaktır. Dolayısıyla öğrencinin bu kazanımında Türk halk biliminin önemli bir etkisi vardır. Ünitenin devamında *Ah Nerede O Eski Bayramlar* adlı metinde Türklere ait özel günler ve bu özel

günlerdeki kutlamalar anlatılmıştır (Kurt vd., 2010, s. 126-137). Bu durum da yine halk bilimi ile ilişkilendirilebilir. Anneler günü, babalar günü, milli bayramlar, doğum günleri gibi özel günler anlatılmıştır. Türklerin bu bayramları ve özel günleri neden kutladığını ve bu kutlamaların önemi aktarılarak çeşitli bayram diyaloglarıyla öğrencilere sezdirilmeye çalışılmıştır.

On ikinci ünite *İnsana Dair* başlığıyla başlayarak devamında *Ben Böyleyim Kim Akıllı Kim Deli* vb. konular işlenmiştir (Kurt vd., 2010, s. 138-149). Bu bölümde Türk halk bilimi unsurlarına yer verilmemiştir.

B1 kitabında ele alınan bu unsurlar halk bilimi ve halk edebiyatı örnekleri olarak açıklanabilir. Bu unsurların fazlalığı Türk kültürünün zengin alt yapısından kaynaklanmaktadır. Bu unsurlar sayesinde Türk kültürü sezdirilmekte, Türkçe öğrenmekte olan öğrencilerin Türk kültürü ile ilgili bilgi sahibi olması sağlanmaktadır.

İleri seviyedeki halk bilimi ve halk edebiyatı unsurlarını vermeden önce C1-C2 seviyelerinde öğrenim gören bir öğrencinin hangi kazanım ve yeterliğe sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. İleri seviyedeki C1 öğrencileri "Ara sıra bazı ayrıntıları -özellikle ağız aşına değilse- doğrulamaya ihtiyaç duysa bile kendi alanı dışındaki soyut ve karmaşık konular hakkında uzayan söylemi takip edebilecek kadar anlayabilir. Üslubundaki geçişleri fark edip takdir ederek çok çeşitli deyimli ifadeleri ve gündelik anlatımı tanıyabilir. Anlaşılır biçimde yapılandırılmadığında ve ilişkiler açıkça belirtilmeyip yalnızca ima edildiğinde bile uzayan söylemi takip edebilir. C2 öğrencileri ister canlı ister yayın olsun, doğal hızında sunulan her türlü dili neredeyse kolayca anlayabilir" (Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme Tamamlayıcı Cilt, 2021, s. 52).

7. B2 ve C1 Kitabında Kullanılan Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Unsurları

Kitabın ilk ünitesinde Aziz Nesin'in *Şimdiki Çocuklar Harika* adlı okuma metni dikkatimizi çekmektedir. Bu metinde *laf işitmek, havaya girmek, hoşuna gitmek, nutku tutulmak, akli ermek, kaşlarını çatmak, gülmekten kırılmak, pot kırmak ve yüz kızarmak* gibi kalıp ifadeler kullanılmıştır. Ünitenin devamında karşımıza çıkan Âşık Veysel'in *Dostlar Beni Hatırlasın* şiiriyle Türk edebiyatı ve Türk şiiri unsurlarına yer verilmiştir. Devamında *Üçüncü Şahsın Şiiri* ile Türk şiir geleneği sezdirilmiştir. Ünitenin sonunda yer alan *Beyaz Gemi* adlı hikâyede soyut kavramlar ele alınmış ve öğrencilerin hayal güçlerine katkı sağlanmıştır (Kurt vd., 2010, s. 6-17). Halk bilimi unsurlarından olan bu şiirler, hikâyeler ve kalıp sözlerle yabancılara Türk şiiri ve Türk şairi hakkında bilgi verilerek Türk şiir kültürü sezdirilmeye çalışılmıştır. Öğretici öğrencilere bu şiirleri ezberletip daha kalıcı hâle getirebilir.

İkinci üniteye geçtiğimizde *Yaşadıkça* adlı bölümde karşımıza Cahit Sıtkı Tarancı'nın *Gençlik Böyledir* adlı şiiri çıkmaktadır. Bu şiir Türk şiirini ve Türk şiirindeki ifadeleri anlatması açısından önemlidir. Türk kültürüne ait olan saygı ve sevgi duygusu öğrencilere yansıtılmaya çalışılmıştır. Devamında karşımıza çıkan *Aşk mı İhanet mi* adlı metinde *tomurcuklanmak, filizlenmek, heyecanlanmak* gibi kalıplaşmış sözcüklere yer verilmiştir. Bu unsurların hepsini halk bilimi ve halk edebiyatı ile açıklamak doğru olacaktır. Daha sonra Can Yücel'in *Her Şey Sende Gizli* adlı dinleme parçası ile *hatırlamak, gülebilmek, hasret kalmak, çırpınmak, hissetmek* gibi kalıplaşmış sözcüklerin kullanımı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca seslendirme ile şiirdeki duygu sezdirilmeye çalışılmıştır. Ünitenin sonunda yer alan *İhtiyar Delikanlı* metninde *taş çıkarmak, kestirmek* deyimlerinin anlamları öğrencilere metin aracılığıyla verilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 18-29).

Üçüncü üniteye baktığımızda karşımıza *Korkularımız* adlı bölüm çıkmaktadır. Yine bu üniteye yer alan *kendini durduramamak, kontrolden çıkmak, çok korkmak, endişelenmek, içi içini yemek, kendini tutmak, kendini kaybetmek, ödü kopmak* gibi kalıp ifadeler halk edebiyatının ve halk biliminin aracı rolünün devam ettiğinin kanıtıdır (Kurt vd., 2010, s. 30-41). Bu bölümde deyimlere ve kalıp ifadelerle çokça değinilmiştir. Nitekim bu ifadelerin yabancı dil öğretiminde yadsınamaz bir yeri vardır. Öğrenciler bu sözler vasıtasıyla Türk kültüründeki birikimi kavrayabilmektedir.

Dünya Mutfakları başlığını taşıyan dördüncü üniteye bizi çeşitli yemek tarifleri karşılamaktadır. Devamında Türk yemek kültüründe önemli bir yeri olan *Hünkâr Beğendi* yemeğinin tarifi verilmektedir (Kurt vd., 2010, s. 42-53).

Deyim ve atasözlerinin kültür aktarımındaki yeri tartışılmazdır. Atasözleri ve deyimler bir milletin kültür birikimini gelenek ve göreneklerini yansıtan ve o milletin yaşayışı hakkında bilgi veren söz varlıklarıdır. Yabancı dil öğretiminde önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda 45. sayfada karşımıza çıkan *damak tadına hitap etmek, iştahını kabartmak, ağzına layık olmak, mideye indirmek* deyimleriyle kültür birikimimiz yansıtılmıştır. Devamında *Dünyanın Dansı* adlı bölümde halk oyunlarının başında gelen zeybek oyunu anlatılmıştır. Ünitenin sonunda Anadolu giyimi hakkında bilgi verilmiştir. Bu durumu da halk bilimi ile ilişkilendirmek mümkündür.

Paranın Ne Önemi Var başlığını taşıyan beşinci bölümde karşımıza çıkan *aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz, azıcık aşım kaygısız başım, ak akçe kara gün içindir* atasözleri ile Türk halk edebiyatı kavramlarına değinilmiştir.

Bu atasözlerin anlamı verilerek öğrencilere Türk kültürü sezdirilmiştir. Devamında karşımıza Türk parası hakkında resimler ve bilgiler çıkmaktadır. Öğretim elemanı sınıfta bu para birimlerini anlatan görsellere yer vermelidir. *Ah Bir Zengin Olsam* adlı metinde ise *enine boyuna düşünmek*, *iş işten geçmek* gibi deyimlere yer verilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 54-65). Ünitenin sonunda Türk su tüketimi, elektrik tüketimi, ulaşımı, yemekleri, giyimi, alışverişi hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir. Bunlar da halk bilimi dâhilinde düşünülebilir.

Dil ve İletişim başlığını taşıyan altıncı ünite ana dili ile ilgili açıklama yapıldıktan sonra içinde dil kelimesi geçen *Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır, bıçak yarası geçer dil yarası geçmez, dilin kemiği yoktur, bir dil bir insan* atasözleri açıklanmıştır. Bu unsurlar halk bilimi ve halk edebiyatına örnek olarak değerlendirilebilir. *İkinci Dilim Türkçe* adlı metinle öğrencinin Türkçeyi daha kalıcı bir şekilde öğrenmesi ve Türk dil gramerini pekiştirmesi sağlanmıştır. Türkçeyi öğrenme amacı, Türkçe öğrenme sırasında yaşadığı ilginç durumlar, Türkçeyi öğrenirken yaşadığı güçlükler ve Türkçeyi öğrenmek isteyenlere öneriler öğrencilere sorularak ve bu konular hakkında kompozisyonlar yazmaları istenerek öğrencilerin hem konuşma hem de yazma becerileri geliştirilebilir. Metnin devamında işaret dili de konu edinmiştir. Yabancı dil öğretiminde işaret dili iletişimde çok önemlidir. Öğretim elemanı işaret dilini, jest ve mimiklerini çok iyi kullanmalıdır. Ünitenin sonunda *dümen yapmak, kıvrırmak, kazık yemek, boşlamak, makaraya almak, pergelleri açmak, kem küm etmek, abayı yakmak* gibi argo sözleri deyimler aracılığıyla öğrencilere verilmiştir. Argo sözleri de bir halk bilimi unsuru olarak ele alınır (Kurt vd., 2010, s. 66-77).

Hadi Beni Güldür başlığını taşıyan yedinci ünite deyimler aracılığıyla Türk mizahına değinilmiştir. *Şaka gibi gelmek, şaka kaldırmak, şakası yok, şakaya vurmak, şaka yollu, şaka maka, eşek şakası, soğuk şaka* gibi kalıplaşmış sözler verilerek Türk mizahında kullanılan bu sözler açıklanmıştır. Öğrencilere bu sözleri hangi durumda kullanmaları gerektiği hakkında bilgi verilebilir. Devamında Türk komedisinin önemli isimlerinden olan Cem Yılmaz'ın stand-up gösterileri ve filmleri konu edinmiştir (Kurt vd., 2010, s. 78-89). Öğretim elemanı sınıfta bu tür videolar izletebilir. Bu videolar hem Türk komedi kültürünü yansıtmaları hem de dersleri eğlenceli bir hâle getirmesi açısından önemlidir. Ünitenin sonlarına doğru fıkra, taklit, bilmece, şaka, anı ve tekerleme ile Türk mizahı pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bunlar dinleme anlama şeklinde verilerek öğrencilerin bu konudaki becerileri geliştirilebilir.

Ruhun Gıdası başlığını taşıyan sekizinci ünite de pop, klasik ve arabesk müziği hakkında bilgi verilerek Türk kültüründe müziğin yeri öğrencilere sezdirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca müziğin ruhu dinlendirmede işe yaradığını hatta annelerin hamilelik dönemlerine bile fayda sağladığını belirterek açıklanmaya çalışılmıştır (Kurt vd., 2010, s. 90-101). Öğretim elemanı bu ünite de öğrencilere çeşitli müzikleri dinleterek hem dersi daha çekici bir hâle getirebilir hem de Türk müziği kültürünü gerek videolarla gerekse görsellerle öğrencilere sezdirebilir. Sekizinci ünitenin tamamı müzik kültürünü ele almıştır. Türk müzik kültürü ile diğer müzik kültürleri hakkında öğrencilerin bilgilendirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca müzik aletleri anlatılırken bu aletlerin de canlandırmalar dâhilinde gösterilmesi daha kalıcı bir öğretim sağlayacaktır.

Yapı ve Yapım başlığını taşıyan dokuzuncu ünite *Selimiye Cami, Kibele Çeşmesi, Barbaros Anıtı, Taksim Cumhuriyet Anıtı, Akdeniz Heykeli, Güven Anıtı, 50. Yıl Anıtı, Açık Sütun* gibi Türkiye'nin çok önemli mimari yapılarına değinilmiştir. Türk evlerindeki odalar hakkında bilgi verilmiş, geleneksel Türk evlerinin en göze çarpan özelliklerine değinilmiştir. Cumba adı verilen bir kafesi andıran bu bölümler tipik ev mimarisinin köşeli hatlarını oluşturur. Eski Türk evleri Anadolu insanının sosyal ve kültürel tarihinin yansıtan en önemli unsur olmakla beraber yüzlerce yıllık bir süreçte oluşan Türk şehir yapısının ve kültürünün yapı taşlarını oluşturmuştur. Türk halk biliminin önemli unsurlarından olan *Cumba, ambar, sofa, sedir, yüklük, avlu* kavramlarının anlamları verilmiştir (Kurt vd., 2010, s. 102-113). Eski Türk evleri ve yeni Türk evleri karşılaştırılarak halk edebiyatı ve halk bilimi unsurlarına değinilmiştir.

Televizyon başlığını taşıyan onuncu ünite Türkiye televizyon kanalları, Türk televizyon dizileri, yarışmaları ve filmlerine yer veren bu bölümde diğer ülkelerin televizyon programlarıyla Türk televizyon programları karşılaştırılmıştır (Kurt vd., 2010, s. 114-125). Öğretim elemanının sınıfta Türk kültürüne ait dizi, film ve yarışmalar izletmesiyle öğrencilerin hem dinleme anlama hem de konuşma becerileri geliştirilebilir.

On birinci ve on ikinci ünitelerde çeşitli konulara yer verildiği ancak halk bilimi unsurlarına yer verilmediği görülmüştür.

Sonuç

Yeni Hitit 1'de ilk altı ünite A1 seviyesine göre hazırlanmıştır. Son altı ünite ise A2 seviyesine göre hazırlanmış. A2 kısmında rastladığımız halk edebiyatı ve halk bilimi unsurları A1 bölümüne göre oldukça fazladır. Yeni Hitit 2 B1 seviyesine göre hazırlanmış. İkinci kitapta birinci kitaba göre halk edebiyatı ve halk bilimi unsurlarına daha fazla yer verilmiştir. Yeni Hitit 3 B2 ve C1 seviyelerine göre hazırlanmıştır. Yeni Hitit 3 kitabı halk bilimi ve halk

edebiyatı açısından diğer seviyelere göre oldukça zengindir. Bu durum bize, Türkçe öğreniminde seviye ilerledikçe öğrencilerin halk biliminden ve halk edebiyatından yararlanmasının daha da mümkün olduğunu göstermektedir.

Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti'nde yer alan halk bilimi ve halk edebiyatı unsurlarının özellikle Yeni Hitit 1 kitabında beklenen seviyede olmadığı tespit edilmiştir. Halk bilimi ve halk edebiyatı unsurları açısından kitaptaki bölümler ve bu bölümlerde yer alan etkinlikler zenginleştirilebilir.

Kitapta halk edebiyatı türleri arasında kalıp ifadeler deyimler ve atasözlerine çokça yer verilmiştir. Kalıp ifadelere çok yer verilmesi hem öğrencilerin dili daha iyi öğrenmelerini hem de daha kalıcı bir kültür aktarımını sağlamaktadır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan materyallerde özellikle ders kitaplarında halk bilimi ve halk edebiyatı unsurlarına yer verilmesi konusu dikkate alınmalıdır. Öğretim elemanı da ders sırasında öğrencilerin dilini öğrendiği milletin kültürünü öğrenmesi için bu konulara yer vermelidir. Halk bilimi ve halk edebiyatının öğrencilerin dili daha kolay ve kalıcı bir şekilde öğrenmesi için ihtiyaç duyulan alanların başında gelmektedir. Unutulmamalıdır ki bir milletin dilini öğrenmek o milletin kültürünü öğrenmekten geçer.

Kısaltmalar

TÖMER: Türkçe Öğretim Merkezi

TUBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

Kaynakça

Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(190), 248-255.

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme Tamamlayıcı Cilt (2021), Millî Eğitim Bakanlığı. http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/04144518_CEFR_TR.pdf

Doğru, M. ve Kaplan, H. (2017). Yabancılar Türkçe öğretiminde Türk halkbilimi ve Türk halk edebiyatı unsurlarının kullanımı: İstanbul Türkçe öğretim seti örneği. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*. Ahi Evran Üniversitesi.

Ergin, M. (2005). *Üniversiteler için Türk dili*. Bayrak Basım.

Göçer, A. (2009). Türkiye'de Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin uygulamalarına yönelik nitel bir araştırma. *Dil Dergisi*, (145), 28-47.

Korkmaz, Z. (2002). Türk diline gönül verenler. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-11.

Kurt, C., Aygün, E. N. ve Leblebici, E. (2010), *Yeni Hitit Türkçe öğretim seti*. Ankara Üniversitesi.

Türk Dil Kurumu. (2011). Yayım. Türkçe Sözlük.

Extended Abstract

In the first chapters of the Yeni Hittite 1 book, expressions and behaviors belonging to Turkish culture such as meeting, greeting, goodbye, welcome, welcome, shaking hands are included. In the second unit of the book, under the title of Daily Life, Turkish food, Turkish radio programs and Turkish lifestyle are discussed and elements that reflect Turkish culture are included for those who learn Turkish as a foreign language. In the third unit, the words indicating kinship were transferred to the students under the title of Our Neighborhood, and the students were provided with an idea about the kinship relations in Turkish culture. In the continuation of the unit, it was tried to give information about Turkish architectural structure and culture to the students by giving place to the elements related to Turkish cities and architectural structure. In the fourth unit, under the title of Time Passes, the events in the past, the lives of some artists and the development of the radio are included and it is aimed to inform the students about these issues. In the fifth unit, under the title of "Enjoy Your Bon Appetit", the dishes of the Turkish region were introduced and then it was tried to be perceived by the students by referring to the Turkish shopping culture. In the sixth unit, under the title of "Bureaucracy Everywhere", information about Turkish bureaucracy and Turkish life was given and folklore elements were mentioned. In the seventh unit, Turkish weddings and traditions are discussed under the title of One Day in the Future. In this section, cultural customs such as drinking coffee and receiving a bride in marriage ceremonies are mentioned. These situations can also be explained by the contribution of folklore in teaching Turkish to foreigners. In the eighth unit, Turkish legends, the first Turkish inscriptions, the first Turkish states and Turkish magazine news are included under the title of "Rivayet Odur Ki". In addition, folklore elements were reflected by focusing on the historical developments of cities such as Cappadocia, Balıkesir and Çanakkale. In this section, genres such as fairy tales, legends and anecdotes, which are evaluated with Turkish folk literature, are included. The ninth unit is titled Different Worlds. In this section, folklore elements of India, Japan, Netherlands, Brazil, Germany, Russia and the USA and Turkish folklore elements are included. In the tenth unit, under the title of Media, Turkish news culture and Turkish TV series culture were included and Turkish folklore elements were tried to be reflected. In the eleventh unit, there is a Healthy Life section. Turkish herbalists are mentioned a lot in this section. It is the subject of plants that Turks believe to be medicinal. Afterwards, in this section, which deals with the beauty tricks of the Turks, elements of folklore were used.

Folklore and folk literature elements are included in the book Yeni Hitit 2. In the first unit of this book, the elements of Turkish work culture are included in the reading section called Business World. The Turkish sports culture is the subject of the reading piece called Now is the Time for Sports in the second unit. By discussing the historical development of shot put and wrestling sports belonging to the Turkish nation, information about Turkish sports culture was given to those who learn Turkish. In the third unit, information about Turkish village life was given by making use of the story called Bir Kartal Tale. In addition to these elements, the stereotypical expressions such as being determined, being patient, giving effort and not giving up in the word list at the end of the story are another genre that is evaluated within the concept of folk literature. In the text called "I Wish I Didn't Have a Life in My Life", which is in the continuation of the unit, idioms such as stumbling and not listening are also included in the elements of folklore and folk literature. In the fourth unit titled What is Fashion This Year, the text named Clothing in Anatolia mentions the traditional clothes of the Anatolian people, their culture-specific clothing styles, and the use of cap, Yemeni, lace and pattern, which are important folklore elements of Anatolian clothing. In this way, the students were tried to be perceived by reflecting the Anatolian culture. In the fifth unit, in the text called All Courses for Me, the use of idioms such as messing around and eating your head is one of the primary benefits of Turkish folk literature in teaching Turkish. In the following six, seven, eight, nine, ten and eleventh units, the Turkish art structure, Turkish cinema and Turkish holiday traditions were conveyed to the students through folklore and folk literature elements through various texts and activities.

In the book Yeni Hitit 3, as in the first and second books, reading texts, listening exercises and other activities used in the units, as well as folklore and folk literature elements are included. In the first unit, the elements of folklore and folk literature were touched upon by including stereotypical expressions such as hearing words, getting in the mood, being pleased, being speechless, being stunned, frowning and blushing with the reading text of Aziz Nesin's Today's Children are Wonderful. In the following units, Cahit Sıtkı Tarancı's poem, Youth is Such, and expressions in Turkish poetry and Turkish poetry are included. Afterwards, the intermediary role of folk literature

and folklore is indicated with stereotypical expressions such as not being able to stop oneself, getting out of control, being very afraid, worrying, eating one's heart, restraining oneself, losing oneself, and getting scared. Again, in the continuation, our cultural back ground has been tried to be reflected by sayings such as Sweet tongue pulls the snake out of its hole, the knife wound heals, the tongue wound does not heal, the tongue does not have a bone, a language is like a human, proverbs and idioms such as thinking deeply, getting through work, appealing to the taste buds, whet your appetite.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru alan herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir bildiri veya tezden üretilmemiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note: This study was not produced from any report or thesis.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.

Şerhin Metninden Metnin Şerhine:

Türkçe Şerhlerden Hareketle Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyasına Katkılar V

From the Text of Commentary to the Commentary of Text: From the Point of Turkish Commentaries, the Contributions of Classical Turkish Poetry to the World of Meaning V

Ozan Yılmaz¹

1. Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, ozan.yilmaz@manas.edu.kg

Öz

Türkçe şerh metinleri, Arapça ve Farsça klasik metinlerin Türk diliyle okunup anlaşılmasını sağlamak için hazırlanmış metinlerdir. Bu şerhlerin içinde dilbilgisi, sözlükbilim, tarih, coğrafya ve belagat (retorik) gibi alanlara dair bilgiler vardır. Türkçe şerhler, yazılış amaçları doğrudan bu olmasa bile Klasik Türk şiiri metinlerini anlamak için büyük önem taşır. Klasik Türk şiirinin anlam dünyasını daha iyi tanımak hususunda, aynı dönemde yazılmış edebî şerhleri dikkate alıp incelemek son derece faydalıdır. Çünkü şairlerin çeşitli hüner gösterilerinde bulunduğu beyitler, günümüzde eski anlamını yitirmiş bazı kelimeler içerebilir. Şerh metinlerindeki edebî ve kültürel malzeme, bu tür anlamların ortaya çıkmasına katkı sağlar. Nitekim bir şerh metninin satırları arasında herhangi bir kelimenin eski bir anlamına rastlamak kuvvetle muhtemeldir.

Bu makalede, Bosnalı Südi'nin şerh metinlerinden seçtiğimiz 10 (on) yeni kelime ve terkinin anlamlarına değinilecek, bu anlamlar divan şiirinden seçilmiş örnek beyitlerden hareketle işlenecektir. Böylece bir metin başka bir metin yardımıyla açıklanacak, Türkçe şerhlerin Klasik Türk şiirini anlamadaki önemi bir kez daha gözler önüne serilecektir.

Makalede Bosnalı Südi'nin üç büyük şerhinden (Gülistan Şerhi, Bostan Şerhi, Hafız Divanı Şerhi) seçilen âfiyet, bed-zehre, bigâne, dest, efsûs, gerdendirâz/gerden-efrâz, gülbe/külbe, hâlel, semen, ser-endâz kelime ve terkiplerinin sözlüklerde olmayan, pek bilinmeyen yahut gözden kaçmış anlamları ele alınmıştır. Bu anlamlar, divan şairlerinden seçilen uygun örneklerle desteklenmiş, örneklerin diliçi çevirisi yapılmış, anlam dünyası hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metin, Şerh, Anlam, Klasik Türk Şiiri, Divan

Abstract

Turkish commentaries are texts prepared to read and understand Arabic and Persian classical texts in Turkish. In these commentaries, there is information on areas such as linguistics, lexicology, history, geography and rhetoric. Turkish commentaries are of great importance for understanding the texts of Classical Turkish poetry, even if this is not the case. In order to understand the meaning world of classical Turkish poetry better, it is necessary to consider and examine literary interpretations written in the same period. Because the couplets in which the poets are shown in various tricks can hold some words that lost their old meaning today. The literary and cultural material contained in the commentary texts will contribute to the emergence of such meanings. As a matter of fact, it is possible that encountering one of the old meanings of any word in the lines of a commentary.

In this paper, it will be referred to the meanings of 10 (ten) new words and compositions we selected from the Sudi of Bosnian's commentary texts, and these meanings will be processed by moving from the sample couplets selected from the divan poem. Thus, a text will be explained with the help of another text and the prominence in understanding the classical Turkish poetry of the Turkish commentaries will be again revealed.

In this article, the words and phrases of âfiyet, bed-zehre, bigâne, dest, efsûs, gerdendirâz/gerden-efrâz, gülbe/külbe, halbe, semen, ser-endâz, which are selected from the three great commentaries (Sharh-i Golestan, Sharh-i Bostan and Sharh-i Divan of Hafez) of Bosnian Sudi, are not in dictionaries or not well known or overlooked their meanings, were studied. These meanings are supported by appropriate samples selected from divan poets. The examples were translated into language and information about the world of meaning was given.

Keywords: Text, Commentary, Meaning, Classical Turkish Poetry, Divan

Araştırma Makalesi Research Article

10.5281/
zenodo.8102496

Geliş/Received: 17.05.2023

Kabul/Accepted: 24.06.2023

Yayın/Published: 30.06.2023

Giriş

Türk Şerh Edebiyatı, XV. yüzyıldan itibaren dört yüz yılı aşkın bir zaman diliminde donanımlı müellifler tarafından kaleme alınmış örneklerle sahiptir. Medrese müfredatının da yönlendirmesiyle birçok müellif anlaşılması zor metinleri şerh etmeye girişmiş, böylece hacimli bir şerh külliyatı ortaya çıkmıştır. Bu şerh metinlerinin çoğu ilmî bir gayeyi gütmekle birlikte bazıları eğitim amaçlıdır. Ne amaçla yazılmış olursa olsun her şerh metni, geçmişte kullanılıp günümüzde manası unutulmuş ya da bilinmeyen yeni bir kelimenin keşfi için önemli bir kaynaktır. Zira yaşadıkları dönemin dil ve üslubunu eserlerine yansıtan şârihler, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde kendi dönemlerinde kullanılan söz varlığıyla ilgili birçok ipucu bırakmıştır. Bu ipuçları, anlaşılmasında ciddi mesai gereken birçok beytin çözümü için anahtar vazifesi görebilmekte, bazen sözlüklerde dahi olmayan yahut göz ardı edilmiş farklı anlamlar bir şerh metninin satırları arasında görülebilmektedir.

Şârihler, bir kelime ya da terkinin kendi yüzyılındaki manasını şerhin doğal akışı içinde çeşitli sözlükler yardımıyla vermiştir. Şârih için gayet olağan sayılabilecek bu durum, şârihin yaşadığı dönemde yahut daha sonrasında yazılan bir başka metni çeşitli yönlerden açıklayıcı mahiyette olabilmektedir. Şerh metinleri bu dikkatle ele alındığında sahayla ilgili araştırmacılara fayda sağlayacak çeşitli manaları yakalama ihtimali yükselmektedir. Bu amaçla yapılacak çalışmalar, tabiri caizse “mana avcılığı” sayılabilecek ciddi bir mesaiyi de beraberinde getirmektedir.

Farklı zamanlarda yazılan şerh metinleri kimi zaman basit bir tercüme görevi görürken kimi zaman dört başı mamur bir telif eser olurlar. Bazı şârihler tercümeyi yeterli görüp kelimelerin anlam dünyasına dair çok az bilgi verirler. Bazıları da âdeta yeni bir eser yazıyor edası takınıp şerhini bir tür bilgi merkezi hâline getirir. Tercümenin yanı sıra yorumun çok yapılması, şerhin kıymetini de o ölçüde artırmaktadır. Metnin söz varlığını esas alıp kelimelerin anlam dünyasıyla ilgili farklı yorumlar yapabilen şârih, benzerlerini geride bırakma talihini de elde eder. Bu şârihler arasında Bosnalı Sûdî'nin (ö. 1599-1600) önemli bir yeri vardır. Sûdî yıllar harcararak elde ettiği bilgileri, el emeği göz nuru şerhleri aracılığıyla gelecek kuşaklara miras bırakmıştır.

Türkçe şerh metinlerinin klasik Türk şiirinin anlam dünyasına katkılarını ele alan önceki dört çalışmamızda farklı şerh metinlerinden seçtiğimiz kırk madde başından hareketle bazı anlam eşleştirmelerinde bulunmuştuk (Yılmaz, 2018; Yılmaz, 2020; Yılmaz, 2021; Yılmaz 2023). Şerh metinleri üzerine devam eden çalışmalarımız neticesinde 10 (on) yeni kelime ya da terkinin anlam dünyasına dair bilinmeyen, gözden kaçmış yahut arka planda kalmış bulgular elde ettik. Bu makale için Bosnalı Sûdî'nin¹ üç büyük şerhinden (Gülistân Şerhi, Bostân Şerhi, Dîvân-ı Hâfız Şerhi) aldığımız örnekler, klasik Türk şiirinde geçen bazı yapıların anlaşılmasına karkıda bulunacak türdendir. Çalışmada temel ölçütümüz, bu manaların hem şerh hem de şiir metninde geçmesidir. Sûdî'nin bir kelime için “lügatte” diyerek başlayıp daha sonra “bunda” vurgusuyla o kelimenin metin içindeki anlamını öne çıkarması, sözlüklerde kolay kolay rastlanmayacak birçok manayı günümüze taşımıştır. Bir tür kültür aktarımı sayılabilecek bu anlayış, modern metin şerhi çalışmalarını destekleyebilecek verilere kapı aralamaktadır.

Sûdî'nin üç büyük şerhinde tespit ettiğimiz, Türkçe şerh metinlerinin klasik Türk şiirinin anlam dünyasına katkısını gösteren 10 (on) yeni örnek şöyledir:

1. 'Âfiyet (عافيت): Beladan, bilhassa aşk belalarından sakınmak. Takva, günahtan sakınmak.

'Âfiyet, Allâhu te'âlâ kulundan belâyı def' eylemeğe derler (Yılmaz, 2012, s. 178). 'Âfiyet bunun gibi yerlerde beliyât-ı 'aşktan perhîz eylemeğe derler (Açar, 2018, s. 657). 'Âfiyet Allâhu te'âlâ kuldan belâyı def' eylemektir, ammâ istilâhta perhîzkârlığa ve takvâya dërler (Kaya, 2020, I, s. 524).

Günümüzde “sağlık, esenlik” anlamında kullanılan âfiyet kelimesi, klasik şiir metinlerinde “aşk belalarından sakınmak” ve “takva” anlamlarına da gelir. Bazı beyitlerde bu anlamların izini sürmek mümkündür. Mesela Hayâlî Bey'e (ö. 1557) göre vefalı bir sevgiliye ulaşmanın yolu, aşk belalarından sakınmayı bırakmaktan geçer. Yani aşk yolunda her türlü belayı göze almak suretiyle “âfiyet”ten el çeken kişi, vefalı bir sevgiliye kavuşma yolunda önemli bir adım atacaktır:

¹ Şârihin hayatı ve eserleri için bkz. (Yılmaz, 2012, s. XLV-LIV).

'Âfiyetden çeksin el yâr-ı vefâdâr isteyen

Kûy-ı aşka gelmesin nâmûs ile 'âr isteyen (Tarlan, 1945, s. 78)

{Vefalı sevgili isteyen, aşkın belalarından sakınmayı bıraksın. Ar namus peşindekiler, aşk semtine uğramasın.}

Sûdî'nin verdiği bilgiye göre kelimenin bir diğer manası da "takva, gûnahtan sakınma"dır. Nev'î'nin (ö. 1599), aşağıdaki beytinde "âfiyet küncü" tamlaması, takva edip bir köşeye çekilme anlamı verir:

'Âkil isen aç gözün ref' ét hicâb-ı gafleti

'Âfiyet küncünde şol bîdâr olan sultânı gör (Tulum ve Tanyeri, 1977, s. 323)

{Aklın varsa gözünü aç, gaflet perdesini ortadan kaldır! Takva köşesinde uyanık kalan şu sultanı gör!}

2. Bed-Zehre (بذره): Korkak.

Bed-zehre korkak ki 'Arab cebân dér (Açar, 2018, s. 674).

Bed-zehre, Farsça "bed (kötü)" ve "zehre (öd)" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir terkiptir. Kötü ödlü veya ödü bozuk manasına gelen terkip, tek başına "korkak" anlamını karşılar. Nitekim Sâkib Dede'nin (ö. 1735) aşağıdaki beytinde bed-zehre, korkak anlamına gelir:

Vâ'iz sühan-ı telh ile oldukça hurûşân

Eyler dil-i bed-zehreyi girdâb-ı merâret (Arı, 2018, s. 224)

{Vaiz acı sözlerle kükredikçe korkağın kalbinde sıkıntı girdabı oluşturur.}

3. Bîgâne (بیگانه): Uzak.

Bîgâne yad démektir, bunda ba'îd ma'nâsınadır (Açar, 2018, s. 360).

Farsça bîgâne kelimesi "el, yabancı" manasına gelir. Ancak Sûdî'nin verdiği bilgiye göre kelimenin "uzak" manası da vardır. Nitekim Necâtî Bey'in (ö. 1509) aşağıdaki beytinde "bir şeyden uzak olmak" manası esastır:

Dolular nûş édip éder güzeller âşinâlıklar

Egerçi meclis-i meyden melek bîgânedir dérler (Yılmaz, 2015, s. 163)

{Güzeller, kadehler içip yakınlık gösteriyorlar. Bir de melekler şarap meclisinden uzak durur derler.}

4. Dest (دست): Güç yetirmek, zafer bulmak.

Dest bunun gibi yerlerde kudret ve vüs'at ma'nâsınadır (Açar, 2018, s. 887).

Farsça "el" anlamına gelen "dest" kelimesi bazı metinlerde "zafer, galibiyet" manasına da gelir. Farsça "dest yâften (zafer bulmak)" fiilinin "güç yetirmek" manası, Türkçeye "dest bulmak" şeklinde taşınmıştır. Nitekim Ahmedî'nin (ö. 1413) *İskendernâmesi*'nde geçen aşağıdaki beyitte "dest" kelimesi üstünlük anlamı taşır:

'Âkıbet Efrâsiyâba buldu dest

Kanını toprağa döküp étdi pest (Akdoğan ve Kutsal, 2019, s. 718)

{Sonunda Efrâsiyâb'a karşı güç yetirdi/zafer buldu. Kanını toprağa döküp yerle bir etti.}

5. Efsûs (افسوس): Alaya alma, maskaraya alma. Hile.

Efsûs bunda temeshur ve mekr ma'nâsınadır (Açar, 2018, s. 461).

Klasik Türk şiirinde Farsça "efsûs" kelimesi genellikle "hayıflanma, hasret, dert ve tasa" manalarıyla kullanılır. Oysa kelimenin bir anlamı da "alay etme, maskaraya alma"dır. Necâtî'nin (ö. 1509) aşağıdaki beytinde kelimenin bu manası öne çıkar:

Gül ruhlarına bende iken kaçtı meğer zülf

Ki efsûs ile başın çevirir hatt-ı semen-sâ (Yılmaz, 2015, s. 44)

{Galiba saç senin gül yanaklarına köleyken kaçtı. Zira yasemin yüze sürünen ayva tüyü, alaya alarak/yazık diye küçümseyerek başını çeviriyor.}

Süheylî'nin (ö. 1634) aşağıdaki beytinde de "efsûs"un alaya alınma anlamı vardır:

Muhtasar eyle sözü kılma Süheylî itnâb
Yoksa efsâne déyü sana éderler efsûs (Harmancı, 2017, s. 70)

{Ey Süheylî! Sözü kısa kes, uzatıp durma! Yoksa masal anlatıyorsun diye seni alaya alırlar.}

6. Gerdenfirâz/Gerden-Efrâz (گردن فراز/گردن افران): İtibarlı. Kahraman. Kibirli. Terkip "boyun yükseltici" manasındadır.

Gerden-firâz vasf-ı terkîbîdir, gerden kâf-ı 'Acemin fethi ve rânın sükûnuyla boyundur ki 'Arabça cîd dérler cîmin kesriyle. Firâz fânın fethi ve kesriyle yüce, yüksek démektir. 'Arabça refî' dérler fa'îl vezni üzre, gerden-firâz lügatte boyun yüceltici démektir ammâ istilâhta 'âlî-kadr ve cabbâr ve mütekebbir ma'nâlarında müsta'meldir (Açar, 2018, s. 81).

Gerden-firâz, Farsça "boyun" anlamındaki "gerden" kelimesi ile "yükseltmek" anlamındaki "firâziden" fillerinden türemiş bir terkiptir. Boyun yükselten anlamına gelir. Terkibin itibarlı, kahraman ve mağrur anlamları vardır. Yerine göre bu manaların biri ya da ikisi kendini gösterir. Azmizâde Hâletî'nin (ö. 1631) aşağıdaki beytinde terkinin "itibarlı, saygın" manası öne çıkar:

Zülfüne berdâr édeydi ger seni ol serv-i nâz
Hayl-i 'uşşâk içre olurdun 'aceb gerdenfirâz (Kaya, 2017, s. 357)

{O nazlı servi seni saçına assaydı âşıklar içinde acayip itibarlı olurdun.}

17. yüzyıl şairlerinden Nâîlî-i Kadîm (ö. 1666), Hallâc-ı Mansûr'u bir aşk kahramanı ilan ettiği aşağıdaki beytinde "gerdenfirâz-ı aşk" tamlamasıyla "aşk kahramanı" anlamını kasteder:

Gerdenfirâz-ı 'aşk idi Mansûr Nâîlî
Bir cân içün ki eylemedi dârdan gürîz (İpekten, 2019, s. 386)

{Ey Nâîlî! Bir can için darağacından kaçmayan Hallâc-ı Mansûr, bir aşk kahramanıydı.}

Sâkıb Dede'nin (ö. 1735) aşağıdaki beytinde ise terkip bu defa "gururlanmak, kibirlenmek" manasına gelir:

Girîbânı olur tavk-ı belâ her gerden-efrâza
Ki hall-i 'ukde-i kibr étmeyip destâra bend olmuş (Arı, 2018, s. 431)

{Kibir düğümünü çözmeyip sarığa tutsak olan kibirliler, bela boyunduruğuna kendi yakasıyla yakalanır.}

7. Gülbe/Külbe (كُلْبَة): Dükkân.

Gülbe, kâf-ı 'Acemin zammı ve lâmin sükûnuyla bunda dükkân ma'nâsınadır (Yılmaz, 2012, s. 381).

Genellikle "kulübe, ev" manasında kullanılan Farsça "külbe" kelimesi, bazen dükkân anlamına da gelir. Nitekim Ahmed Paşa'nın (ö. 1497) aşağıdaki beytinde "külbe-i attâr" tamlamasının anlamı "aktar dükkânı"dır:

Sünbülünden sanemâ şemmeî bûy almağîçün
Misk sevdâya düşüp külbe-i attâra gider (Tarlan, 1966, s. 173)

{Ey putu andıran sevgili! Misk sevdaya düşüp sümbül saçından birazcık olsun koku alabilmek için aktar dükkânına gider.}

8. Halel (خلل): Gedik, yarık.

Halel, lügatte gedik ma'nâsınadır ya'nî rahne ammâ bunun gibi yerlerde noksân ma'nâsına (Yılmaz, 2012, s. 214).

Sûdî'nin verdiği bilgiye göre mecazen "noksan, eksiklik" manasına kullanılan Arapça "halel" kelimesinin sözlük anlamı "gedik, yarıktır". Nitekim Azmizâde Hâletî'nin (ö. 1631) aşağıdaki beytinde, şiddetli nem yüzünden yarıp çöken bir beden duvarından söz edilmektedir. İşte şair burada "halel" kelimesini "yarık" anlamıyla kullanır:

Nem-i bârân-ı gam olursa bu minvâl üzre
Çâr dîvâr-ı vücûdum bulur elbette halel (Kaya, 2017, s. 166)

{Gam yağmurunun ıslaklığı böyle devam ederse bedenimin dört duvarında elbette gedik açılır.}

9. Semen (سمن): Beyaz gül.

Semen sînin ve mîmin fethalarıyla ak güle dërler (Açar, 2018, s. 308).

Farsça "semen" kelimesi şiirde genellikle "yasemin" manasında kullanılır. Ancak kelimenin bilhassa "yâsemen" kelimesiyle kullanıldığı beyitlerde "beyaz gül" anlamı vardır. Mesela Ahmedî'nin (ö. 1413) aşağıdaki beytinde hem yâsemen hem de semen kelimesinin geçmesi, semenin ak gül anlamında kullanıldığının kanıtıdır:

Sünbûldür ü benefşe vü nesrîn ü yâsemen
Reyhândur u semen tolu sahrâ vü kûhsâr (Akdoğan, 2019, s. 329)

{Bozkır ve dağ sümbül, menekşe, kırmızı gül, yasemin, fesleğen ve beyaz güllerle dolu.}

Fuzûlî'nin (ö. 1556) aşağıdaki beytinde de "yâsemîn" ve "semen" kelimeleri bir arada kullanılmış, "berg-i semen" izafetiyle beyaz gülün yaprağı kastedilmiştir:

Hümâyveş varak-ı yâsemîn ü berg-i semen
Uçup havaya gûlistâna düştü zıll-ı hümâ (Akyüz vd., 1958, s. 15)

{Yasemin ve beyaz gül yaprakları hüma kuşu gibi havaya uçunca gül bahçesine hüma gölgesi düştü.}

10. Ser-Endâz (سرانداز): Gururlu, kibirli. Yiğit, bahadır. Rint, kalender.

Ser-endâz vasf-ı terkîbîdir, bahâdur ve kıyık olan kimseye dërler (Açar, 2018, s. 674).

Farsça "ser-endâz" terkinin sözlük manası "baş atan"dır. Ancak yerine göre kibirli, bahadır, rint manalarında kullanılır. Aşağıdaki beyitlerde bu anlamlara örnek vardır. Azmizâde Hâletî (ö. 1631), "serv-i ser-endâz" terkihiyle burnu havada, kibirli manasını kasteder:

Yanına gelse serv-i ser-endâz şerm olur
Hakkâ ki nahl-i kaddi 'aceb ser-firâzdır (Kaya, 2017, s. 297)

{Doğrusu boyunun fidanı acayip yüksektir. Kibirli servi onun yanına gelse utanır.}

Hayâlî Bey (ö. 1557) ise terkihi "yiğit, bahadır" anlamıyla kullanır:

Benem şemşîr-i hûnbârımla devrânın ser-endâzı
Öğünmek bilmezem düşman seçilsin gâziyem gâzî (Tarlan, 1945, s. 437)

{Kan yağdıran kılıcımla zamanın yiğidi benim! Öğünmeyi bilmem, düşman ortaya çıksın, gaziyim gazi!}

Bâkî'nin (ö. 1600) ve Nefî'nin (ö. 1635) aşağıdaki beyitlerinde ise "mest-i ser-endâz" ve "ser-endâz-ı muhabbet" terkiplerindeki ser-endâz, "rint, kalender" anlamındadır. Beyitlerde rindin gözüpek olmasına gönderme vardır:

Pâybusun isteyen ol sâkî-i gül-çehrenin
Kendini nergis gibi mest-i ser-endâz eylesin (Küçük, (yty), s. 245)

{O gül yanaklı sakinin ayağını öpmek isteyen, kendisini nergis gibi kalender bir sarhoş yapsın.}

Rüstem gibi geh safşiken-i leşger-i 'uşşâk
Nefî gibi geh mest-i ser-endâz-ı muhabbet (Akkuş, 2018, s. 245)

{Bazen âşıklar ordusunun safını Rüstem gibi yarar. Bazen de aşkın Nefî gibi rint sarhoşudur.}

Sonuç

Şerh metinleri basit tercüme eserler olmayıp çeşitli sözlük anlamlarını, edebî sanatları, üslup çözümlemelerini ve birtakım kültürel bilgiler içeren metinlerdir. Bu şerhler arasında Sûdî'nin şerhleri ayrı bir öneme sahiptir Zira donanımlı ve yetkin bir bilim adamı olan Ahmed Sûdî Efendi, şerhlerini sadece tercüme ve anlam amaçlı yazmamış, neredeyse bütün bilgi birikimini bu metinlere yansıtmıştır. Günümüz metin şerhi çalışmaları için Sûdî'nin eserleri önemli kaynaklardır.

Sûdî'nin üç büyük şerhinde tespit ettiğimiz on yeni örnek, divan şiiri metinlerini anlamada bu şerhlerin önemini bir kez daha kanıtlamaktadır. Gazel, kaside ve mesnevileri geleneksel şerh muhtevasıyla ele almanın önemini gösteren bu çalışma, bir metnin başka bir metin yardımıyla anlaşılması, dolayısıyla bir metnin ilk elden kaynaklar yardımıyla açıklanmasını esas almaktadır. Buna bağlı olarak, TÜBA desteğiyle tarafımızca üç yıldır sürdürülen bir proje sonucu Sûdî'nin şerhlerinde geçen bu tür kelime ve yapıların klasik Türk şiiri metinlerine anlam katkısı bu yıl bir kitap hâlinde ilim âleminin istifadesine sunulacaktır. Bütün şerh metinlerini kapsayan daha büyük bir çalışma ise geniş katılımlı bir başka proje olarak hazırlanmaktadır.

Kaynakça

- Açar, B. G. (2018). *16. yüzyıl şâirlerinden Sûdî-i Bosnevî ve şerh-i Bostân'ı (inceleme-tenkitli metin)* [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Akdoğan, Y. ve Kutsal, N. (2019). *Ahmedî İskendernâme*. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Akdoğan, Y. (yty). *Ahmedî divanı*. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi. Erişim tarihi: Nisan 10, 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.html>
- Akkuş, M. (2018). *Nefî dîvânı*. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi. Erişim tarihi: Nisan 10, 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206118/nefi-divani.html>
- Akyüz, K. vd. (1958). *Fuzûlî Türkçe dîvânı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arı, A. (2018). *Sâkib Dede dîvânı*. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi. Erişim tarihi: Nisan 10, 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215340/sakib-dede-divani.html>
- Harmancı, E. (2017). *Süheylî dîvânı*. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi. Erişim tarihi: Nisan 10, 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194364/suheyli-divani.html>
- İpekten, H. (2019). *Nâ'ilî-i Kadîm dîvânı*. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi. Erişim tarihi: Nisan 10, 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-divani.html>
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî dîvânı*. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi. Erişim tarihi: Nisan 10, 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html>
- Kaya, İ. (2020). *Sûdî şerh-i dîvân-ı Hâfız*. (Cilt 3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Küçük, S. (t.y.). *Bâkî dîvânı*. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi. Erişim tarihi: Nisan 10, 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>
- Tarlan, A. N. (1966). *Ahmed Paşa divanı*. MEB Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî bey dîvânı*. İÜEFY.
- Tulum, M. ve Tanyeri, M. A. (1977). *Nevî dîvânı*. İÜEFY.
- Yılmaz, O. (2012). *Gülistân şerhi*. Çamlıca Yayınları.
- Yılmaz, O. (2015). *Necati bey divanı*. AKMB Yayınları.
- Yılmaz, O. (2018). Şerhin metninden metnin şerhine: Türkçe şerhlerden hareketle klasik türk şiirinin anlam dünyasına katkılar I. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, 264-273.
- Yılmaz, O. (2020). Şerhin metninden metnin şerhine: Türkçe şerhlerden hareketle klasik türk şiirinin anlam dünyasına katkılar II. İ. Genç ve M. Akkuş (Ed.), *Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına Klasik Türk Edebiyatında Anlam Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 90-105) içinde. Düzce Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, O. (2021). Şerhin metninden metnin şerhine: Türkçe şerhlerden hareketle klasik türk şiirinin anlam dünyasına katkılar III. N. Uçan Eke (Ed.), *Prof. Dr. Pervin Çapan Armağanı* (s. 542-549) içinde. Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, O. (2023). Şerhin metninden metnin şerhine: Türkçe şerhlerden hareketle klasik türk şiirinin anlam dünyasına katkılar IV. S. Yazar ve M. Kaçar (Ed.), *Prof. Dr. Yekta Saraç Armağanı* içinde (yayımlanacak).

Extended Abstract

Turkish Commentary Literature is a field based on the commentary of Arabic-Persian and Turkish texts that have gained a classical character. There are samples written by well-equipped authors over a period of more than four hundred years, starting from the 15th century. An important corpus of commentary has been formed through the increasing commentary activities since the 16th century. With the influence of the madrasah curriculum, many authors attempted to comment difficult-to-understand texts, thus resulting in a voluminous corpus of commentary.

The commentary texts sometimes only have the feature of translation, sometimes also they are a complete copyrighted work. Some commentators consider translating from the source language to the mother tongue sufficient, while providing little information about the world of meaning. Some commentators also reflect all their knowledge in the commentary as if they are creating a new work. The more comments a commentator makes, the higher the value of his commentary. The works of commentators, who can concentrate on vocabulary and make different interpretations about the meaning world of words, are worth a treasure.

Although most of the commentary texts have a scientific purpose, some of them have the feature of directing people to read a work in a foreign language. Regardless of what purpose it was written, every commentary text awaits its interested for the discovery of a new word that has been used in the past but whose meaning has been forgotten or unknown today. Because the commentators reflecting the language and style of the period they lived in to their works, inevitably left clues about the vocabulary used in their own period. These clues can serve as a instrument in solving many verses that require serious work to understand. Sometimes different meanings that are not even in dictionaries or that have been ignored may appear between the lines of an commentary text.

Classical text commentaries are the most important sources after dictionaries in understanding classical Turkish poetry texts. The meanings given to Arabic-Persian words and compositions by the commentators who grew up in the same period and environment with the Divan poets are in the position of a source in determining some meanings that have not been understood or overlooked until today. The best model of this is the commentaries of Ahmad Sudi. Ahmad Sudi-i Bosnavi, one of the 16th century commentators, is an exceptional name in Turkish Commentary Literature with the meanings he gives according to the words and the explanations he makes. Sudi was influential not only in his own period, but also in later periods. He made extensive explanations for the words he commented. Applying Sudi's extensive experience reflecting the 16th century to the texts of Divan poetry is a concrete step taken in bringing this poem together with today's readers. Evaluating the vocabulary in his commentaries in detail provides a better understanding of the Divan poetry texts by today's readers. Examining these commentaries in terms of semantics offers a richer perspective to the meaning world of Divan poetry.

In this article, Golestan, Bostan and Divan of Hafez commentaries of Ahmad Sudi, were used. Ahmad Sudi was born in the village of Sudiçi in the town of Çayniça in Foça, Bosnia. He came to Istanbul at a young age and received a good education. He traveled around the science centers of the Ottoman geography in order to improve himself further. He took lessons from Muslihuddin-i Lari, the important scholar of the period, in Diyarbakır. He went to Iran to solve the difficulties he encountered in Persian texts. He was appointed as a "gilmân-ı hâs (talented students)" teacher during the reign of Sultan Murad III, and retired from here. Sudi died in 1008/1599-1600. He revealed the knowledge he achieved success throughout his life in the commentaries of Divan-ı Hafez, Golestan and Bostan, which he wrote in the last ten years of his life.

The reasons why Sudi's commentaries are important can be listed as follows: 1. The century in which he wrote his works is a transitional period like the 16th century. 2. Sudi is a good writer. 3. Sudi gives detailed information in his commentaries. 4. Sudi is attentive and careful in giving the meaning of words.

In this article, the words and phrases of âfiyet, bed-zehre, bîgâne, dest, efsûs, gerdenfirâz/gerden-efrâz, gülbe/külbe, halbe, semen, ser-endâz, which are selected from the three great commentaries of Bosnian Sudi, are not in dictionaries or not well known or overlooked their meanings, were studied. These meanings are supported by appropriate samples selected from divan poets. The examples were translated into language and information about the world of meaning was given.

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Akademik çalışmalarımı “Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Programı (GEBİP-2019)” kapsamında destekleyen Türkiye Bilimler Akademisi’ne (TÜBA) teşekkür ederim.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir bildiri veya tezden üretilmemiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: I would like to thank the Turkish Academy of Sciences (TÜBA) for supporting my academic studies within the scope of the “Outstanding Young Scientist Program (GEBİP-2019)”.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author’s Note: This study was not produced from any report or thesis.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.

Kırgız ve Hakas Türkçelerindeki Ortak Fiillerin Ses Bakımından İncelenmesi

Phonetic Analysis of Common Verbs in Kyrgyz and Khakass Turkish

Anara Yürümez¹

1. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, yurumezanara@gmail.com

Öz

Türk lehçelerinin tarihî dönemleri ile ilgili yapılan gramer çalışmalarının yanı sıra, günümüz Türk lehçeleri arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar da önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu tip karşılaştırmalı gramer çalışmaları lehçeleri daha iyi öğrenmek, lehçeler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları daha iyi anlamaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca Türkçenin kökenlerine doğru yapılacak olan dil yolculuğunda büyük bir önem taşımaktadır. Lehçeler arasında bilinmeyenlerin öğrenilmesi ve Türkçenin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı Türk lehçelerinden ikisi de Kırgız ve Hakas Türkçeleridir. Türk lehçelerinin Kıpçak grubu içerisinde yer alan Kırgızcanın üç ağız bulunmakla beraber Kırgızistan'da resmi dil olarak kuzey ağız kabul edilmektedir. Hakasça ise Türkçenin Güney Sibirya grubuna ait lehçelerden biridir. Hakasçada dört ağız bulunmakta ve resmi dil olarak Sagay-Kaçın ağız kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Türk lehçelerinin Kıpçak grubunda gösterilen Kırgızca ve Güney Sibirya Türk lehçelerinden biri olan Hakasçadaki ünlüler ve iki lehçe arasındaki ses bilgisel farklılıklar ortak fiiller üzerinden ele alınmıştır. Her iki lehçedeki ses olayları Eski Türkçeyle karşılaştırılarak verilmiştir. Bu ses olayları ünlü daralması, ünlü kısılması, ünlü yuvarlaklaşması, ünlü kalınlaşması, ünlü türemesi, ünlü kısılması, ünlü düzleşmesi, ünlü düşmesi gibi başlıklar altında toplanmıştır. İki Türk lehçesi arasındaki ortak fiiller üzerinde yapılan incelemede ses bilgisi benzerlikleri hususları tespit edilerek bu sayede alanda yapılacak çalışmalara katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Kırgızca, Hakasça, Ünlü, Ses Olayları

Abstract

In addition to the grammatical studies on the historical periods of Turkish dialects, comparative studies among contemporary Turkish dialects also have an important place. Because such comparative grammatical studies help to learn dialects better, to better understand the similarities and differences between dialects. In addition, it is of great importance in the language journey towards the origins of Turkish. Kyrgyz and Khakass Turkish are two of the Turkish dialects that will contribute to the learning of the unknown among the dialects and to a better understanding of Turkish. Kyrgyz, which is in the Kipchak group of Turkish dialects, has three dialects, but the northern dialect is accepted as the official language in Kyrgyzstan. Khakassian is one of the dialects belonging to the South Siberian group of Turkish. There are four dialects in Khakassian and the Sagay-Kachin dialect is used as the official language. This study examined the vowels in Kyrgyz, which is in the Kipchak group of Turkish dialects, and Khakassian, one of the Southern Siberian Turkish dialects, and the phonological differences between the two dialects through common verbs. The sound phenomena in both languages are given by comparing them with Old Turkish. These sound phenomena are grouped under the headings of vowel contraction, vowel shortening, vowel rounding, vowel thickening, vowel derivation, vowel clipping, vowel flattening, and vowel dropping. By determining the phonological similarities, we believe that the analysis of the common verbs between the two Turkic languages will contribute to future conducted studies in the field.

Keywords: Old Turkic, Kyrgyz, Khakassian, Vowel, Sound Phenomena

Araştırma Makalesi Research Article

10.5281/
zenodo.8102474

Geliş/Received: 28.05.2023

Kabul/Accepted: 26.06.2023

Yayın/Published: 30.06.2023

OPEN ACCESS

Giriş

Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Afganistan, Çin, Türkiye ve Pakistan'da yaşayan Kırgızların ana dili olan Kırgız Türkçesi, Türk lehçelerinin Kıpçak grubu içerisinde gösterilmektedir. Kırgızcanın kuzey, güneydoğu ve güneybatı olmak üzere üç ağız bulunduğundan bahseden B. M. Yunusaliyev, Kırgız Türkçesinin tarihsel gelişimini üç ana döneme ayırmaktadır. İlk dönem, IX-X. yüzyıllara kadarki dönemdir. Yenisey yazıtlarını da içine alan bu dönemde Kırgızca, Hakasça, Tuvaca ve Altayca birlikte gelişim göstermiştir. İkinci dönem, X. yüzyıldan itibaren başlamakta olup Kırgızca bu dönemde bir tek Altaycayla aynı dil özelliklerini taşımaktadır. Üçüncü dönemi ise, XVI. yüzyıldan itibaren başlatmakla beraber, bu dönem de kendi içinde, XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Moğol-Cungar dönemi, XVIII. yüzyıldan Sovyet dönemine kadar olan ara dönem ve Sovyet sonrası dönem olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır (Yunusaliyev, 1971, s. 56-61).

Çağatay Türkçesinin sona ermesiyle ortaya çıkmış Türk lehçelerinden biri olan Kırgız Türkçesinde alfabe olarak 1924-1927 yılları arasında Kırgızcaya uyarlanmış Arap alfabesi ve 1927-1940 yılları arasında Latin alfabesi kullanılmıştır. 1941 yılından bu yana ise Kiril alfabesi kullanılmaktadır (Djapanov, 2012, s. 193).

Çalışmada incelenen diğer Türk lehçesi olan Hakas Türkçesi ise Türkçenin Güney Sibirya lehçelerinden biridir. Hakasçaya en yakın Türk lehçesi Çin'deki Sarı Uygurların ve Füyü Kırgızlarının dilidir. Hakasça kullanıldığı coğrafyadan dolayı Tuvaca ve Altayca ile de benzerlikler göstermektedir (Arikoğlu, 2011, s. 20).

1920'li yıllardan başlayarak Hakasçaya uygun alfabe yapma çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır. Hakaslar, 1924-1929 yıllarında Kiril temelli bir alfabe kullanmışlar, 1929-1939 yıllarında ise Latin temelli bir alfabeye geçmişlerdir. Latin alfabesiyle okullarda Hakasça ve Rusça öğrenmenin zorluğu gerekçesiyle 1939 yılında yeniden Kiril temelli alfabeye geçilmiştir. Ancak bu alfabe Hakasçadaki bütün sesleri tam karşılamaması sebebiyle 1946 yılında alfabeye c ve ğ, 1962 yılında da ñ harfi eklenmiştir. Bugün de bu alfabe kullanılmaktadır (Baskakov ve İnkijekova-Grekul, 1953, s. 366-369).

Hakasçanın Sagay, Beltir, Kaçın, Koybal, Kızıl, Şor gibi altı ağız bulunmaktadır. Bu ağızlardan Beltir, Sagay ağız içinde, Koybal ağız ise Kaçın ağız içinde erimiştir (Arikoğlu, 2011, s. 21).

"Dil sese dayalıdır, dilin ana malzemesi sestir. Sesler çok defa kaynaşarak ve birleşerek en küçüğünden en büyüğüne kadar dilin bütün birliklerini meydana getirirler. Seslerin kaynaşmasından, önce heceler (veya ekler), hecelerin birleşmesinden kelimeler (veya ekler), kelimelerin belirli kurallar içinde yan yana gelmesinden de cümleler meydana gelir (Gülensoy, 2000, s. 309).

"Ses bilgisi, dilin her düzleminde görülen seslerin yapıları ses kuralları kadar, bu seslerdeki değişimleri de inceler" (Karaağaç, 2012, s. 83). Genel Türkçenin Kıpçak ve Güney Sibirya olmak üzere iki ayrı grubunda yer alan Kırgızca ve Hakasça Eski Türkçe döneminden beri süre gelen dilsel gelişmelerin sonucunda ses bilgisi açısından bazı değişikliklere uğramıştır. Bu bağlamda çalışmada, iki ayrı Türk lehçesindeki ünlülerdeki benzerlikler ve farklılıklar filleri üzerinden ortaya konulmaya ve iki lehçenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

1. Ünlüler

Kırgızcada ündüü tıbıştar ve Hakasçada ünnigler olarak adlandırılan ünlüler ciğerlerden gelen havanın ağız kanalında herhangi bir engele uğramadan yalnız ses yolundaki daralma veya genişleme ile çeşitlenen, dil ve dudakların oluşturduğu seslerdir (Korkmaz, 2010, s. 225).

Kırgızcada sekizi kısa ve altısı uzun ünlü olmak üzere toplam on dört ünlü harf bulunmaktadır. Kısa ünlüler /a/, /e/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ve uzun ünlüler /aa/, /ee/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ şeklindedir.

Hakasçada ise dokuzu kısa, sekizi de uzun ünlü olmak üzere toplamda on yedi ünlü harf yer almaktadır. Kısa ünlüler /a/, /e/, /i/, /i/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ve uzun ünlüler /aa/, /ee/, /ii/, /ii/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ şeklindedir (Arikoğlu, 2007: 1088).

Bunların dışında Hakasçadaki /e/ ünlüsü kelime başında normal /e/, kelime içinde ve sonunda /ye/ şeklinde okunmaktadır.

1.1. Ünlülerin Sınıflandırılması

Kırgızcada ve Hakasçada ünlüler; çıkış yerine, dudakların durumuna ve ağızın açıklığına göre üç grupta sınıflandırılmaktadır.

1.1.1. Kısa Ünlüler

1.1.1.1. Kırgızcadaki Kısa Ünlülerin Sınıflandırması

Çıkış Yerine Göre

Kalın ünlüler: /a/, /ı/, /o/, /u/

İnce ünlüler: /e/, /i/, /ö/, /ü/

Dudakların Durumuna Göre

Düz ünlüler: /a/, /e/, /ı/, /i/

Yuvarlak ünlüler: /o/, /ö/, /u/, /ü/

Ağzın Açıklığına Göre

Geniş ünlüler: /a/, /e/, /o/, /ö/

Dar ünlüler: /ı/, /i/, /u/, /ü/

1.1.1.2. Hakasçadaki Kısa Ünlülerin Sınıflandırması

Çıkış Yerine Göre

Kalın ünlüler: /a/, /ı/, /o/, /u/

İnce ünlüler: /e/, /i/, /ı̄/, /ö/, /ü/

Dudakların Durumuna Göre

Düz ünlüler: /a/, /e/, /ı/, /i/, /ı̄/

Yuvarlak ünlüler: /o/, /ö/, /u/, /ü/

Ağzın Açıklığına Göre

Geniş ünlüler: /a/, /e/, /o/, /ö/

Dar ünlüler: /ı/, /i/, /ı̄/, /u/, /ü/ (Arkoğlu, 2007, s. 1089)

1.1.2. Uzun Ünlüler

Türk dillerinde uzun ünlüler, birincil uzunluklar ve ikincil uzunluklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Eski Türkçede bulunan birincil uzunluklar günümüzde Türkmencede, Sahacada, Gagavuzcada ve Özbekçenin Kara-Bulak ağzında korunmuştur. Bu uzunluklara çoğunlukla kelime başı ve kelime içinde rastlanırken kelime sonunda uzun ünlüler bulunmamaktadır.

İkincil uzunluklar Kırgızca, Hakasça, Altayca, Tuvaca, Şorca ve Gagavuzcada bulunmaktadır. Kırgızcada uzun ünlüler öz Kırgızca kelimelerde, Arapça, Farsça ve Moğolcadan girmiş kelimelerde yer almaktadır. Kırgızcadaki uzun ünlülerin ortaya çıkış sebeplerini üç ana grupta incelemek mümkündür (Kudaybergenov ve Tursunov, 1980, s. 18-21): 1. Üç ses dizisinden oluşan ses grubunda ortaya çıkan uzunluklar: Bunlar iki ünlü arasındaki /g/, /ğ/, /y/ ve /ñ/ seslerinin erimesiyle meydana gelen uzunluklardır. 2. İki ses dizisinden oluşan ses grubunda ortaya çıkan uzunluklar: Bunlar /g/ ve /ğ/ seslerinin /w/ye dönüp sonrasında da erimesiyle oluşan uzunluklardır. 3. Normal ünlülerin uzatılmasından ortaya çıkan uzunluklar.

Hakasçanın uzun ünlüleri de Kırgızcada olduğu gibi ünsüz düşmesi sonucu ortaya çıkmış asli olmayan, ikincil ünlülerdir ve yazıda normal ünlünün iki kere yazılmasıyla gösterilmektedir. Eski Türkçenin uzun ünlüleri Hakasçada normal uzunluktadır. Çeşitli kaynaklarda sadece ööt (öd) kelimesinin asli uzunluğunun bulunduğu vurgulanmaktadır (Arkoğlu, 2011, s. 25). Hakasçada bulunan /ı/ ve /i/ ünlülerinin uzun şekli ise Kırgızcada bulunmamaktadır. Kırgızca ve Hakasçadaki ünlülerin tablosu aşağıda verilmiştir:

¹ Normal i'ye göre daha kısa ve dar bir sestir.

Tablo 1: Uzun Ünlüler

Düz (Krg. açık, Hak. irinni nimes)		Yuvarlak (Krg. erindüü, Hak. irin)							
		Kısa	Uzun	Kısa	Uzun	Kısa	Uzun	Kısa	Uzun
Geniş (keñ, çalbax)	K.	a	aa	e(ə)	ee (əə)	o	oo	ö	öö
	H.		aa		ee (əə)	o	oo	ö	öö
		a		e(ə)					
Dar (kuuş, nıske)	K.	ı	---	i	---	u	uu	ü	üü
	H.	ı	ıı	i, ĩ	ii	u	uu	ü	üü
		Kalın (coon, tıl soondağı)		İnce (içke, tıl alnındağı)		Kalın (coon, tıl soondağı)		İnce (içke, tıl alnındağı)	

2. Ses Olayları

2.1. Ünlü Uyumu

Ünlü uyumu Türkçenin en belirgin özelliklerinden biri olmakla birlikte ve iki gruba ayrılmaktadır:

2.1.1. Büyük Ünlü (Kalınlık-İncelik) Uyumu

Kırgızca ve Hakasçadaki Türkçe kelimelerde büyük ünlü uyumu sağlanmaktadır. Kelimenin ilk hecesindeki kalın sıradan ünlüyü kalın ünlüler, ince sıradan ünlüyü ise ince ünlüler takip etmektedir. Büyük ünlü uyumunun ne kadar sağlam olduğunu şu örneklerle destekleyebiliriz: Krg. cılıra-, Hak. çılıra- "parlamak, parıldamak"; Krg. katkır-, Hak. hahtır- "kahkaha atmak, gülmek"; Krg. çıkanakta-, Hak. çığanahtan- "dirseğini dayamak"; Krg. emgekte-, Hak. ĩmekte- "emeklemek"; Krg. erin-, Hak. erin- "erinmek, üşenmek"; Krg. iyinde-, Hak. işnen- "omzunda taşımak"; Krg. kekte-, Hak. kikte- "kin duymak, hasmane davranmak."

2.1.2. Küçük Ünlü (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu

Ünlülerin dudak benzeşmesi bakımından önemli özelliği bulunan lehçeler arasında Kırgızca ve Kazakçayı göstermekle birlikte Kırgızcada bu olayın daha sağlam olduğunu ifade etmek mümkündür (Kasapoğlu Çengel, 2005, s. 68).

Günümüz Kırgızcasında küçük ünlü uyumu bulunmakta olup düz ünlüyü düz, yuvarlak ünlüyü yuvarlak ünlü izlemektedir. Bir tek /u/ ünlüsünü takip eden /a/ sesi ister kelime kökünde, ister ekte olsun yuvarlaklaşmadığı görülmektedir

Hakasçada eklerin yuvarlak ünlülü varyantları bulunmamaktadır. Yuvarlak ünlüyü düz ünlünün takip etmesi Hakasçada küçük ünlü uyumunun bozulmasına neden olmaktadır. Hakasçada /o/ ve /ö/ ünlüleri ilk heceden sonra yer almamaktadır. İki lehçedeki küçük ünlü uyumu olayını şu örneklerle açıklayabiliriz: Krg. şıba-, Hak. sıba- "sıvamak, sürmek"; Krg. töşö-, Hak. töze- "döşemek, sermek"; Krg. oyno-, Hak. oyna- "oynamak, oyun oynamak"; Krg. sana-, Hak. sana- "saymak, hesaplamak, sanmak"; Krg. kürö-, Hak. küre- "küremek"; Krg. buluttan-, Hak. puluttan- "bulutlanmak"; Krg. küröş-, Hak. küres- "güreşmek, savaşmak"; Krg. attan-, Hak. altan- "ata binmek."

2.1.3. Ünlü Değişimleri

Her iki lehçedeki ünlü değişimlerini daha net bir şekilde gösterebilmek için örnek fiiller Eski Türkçedeki şekilleriyle karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

2.1.4. Ünlü Daralması

Eski Türkçedeki kelime başı ve ortasındaki /e/ sesi Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde ET'ye göre iki ünlüde kurallı bir değişme görülmektedir. Bunlardan biri kelimelerin ilk hecesinde ET /e/ sesinin Hakasçada /i/ ye dönüşmesidir.

Tablo 2: Eski Türkçe e-, -e- ~ Kırgızca e-, -e- ~ Hakasça i-, -i-

Eski Türkçe (Clauson, 1972)	Kırgızca	Hakasça
sez-	sez-	sis-
e:t-	et-	it-
kel-	kel-	kil-
teş-	teş-	tis-

ET'deki bir filin ortasındaki /-o-/ sesi Hakas Türkçesinde korunurken Kırgız Türkçesinde /-ö-/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 3: Eski Türkçe -o- ~ Kırgızca -ö- ~ Hakasça -o-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
çom-	çöm ² -	som-

ET'deki bir filin ortasındaki /-o-/ sesi Kırgız Türkçesinde /-ü-/ Hakas Türkçesinde /-ö-/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 4: Eski Türkçe -o- ~ Kırgızca -ü- ~ Hakasça -ö-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
yori-	cür-	çör-

ET'deki bir filin başındaki /ö-/ sesi Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde /ü-/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 5: Eski Türkçe ö- ~ Kırgızca ö- ~ Hakasça ü-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
ör-	ör-	ür-

2.1.5. Ünlü Kısılması

ET'de bazı fiillerin sonunda yer alan /-e/ sesi Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde /-ï/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 6: Eski Türkçe -e ~ Kırgızca -e ~ Hakasça -ï

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
te-	de-	tï-
ye-	ce-	çï-

ET'de fiil sonu ve fiil içindeki bazı /i/ ünlüleri Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde bütün /i/ ünlüleri daha kısa ve dar /ï/ ünlüsüne dönüşür.

² Kırgızcada çöm- fiilinin çö mü- şekli de vardır.

Tablo 7: Eski Türkçe -i, -i- ~ Kırgızca i-, -i- ~ Hakasça ĭ-, -ĭ-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
til-	til-	til-
iç-	iç-	ĩs-
kir-	kir-	kĩr-
yit-	cit-	çĩt-

ET'deki bir filde başta, ortada ve sondaki /i/ sesleri Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde /ĩ/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 8: Eski Türkçe ı-, -ı-, -ı ~ Kırgızca ı-, -ı-, -ı ~ Hakasça ĭ-, -ĩ-, -ĩ

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
ıı-	ıı-	ĩĩ-

2.1.6. Ünlü Yuvarlaklaşması

ET'de bir filde ortada yer alan /-i-/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde /-ü-/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 9: Eski Türkçe -i- ~ Kırgızca -i- ~ Hakasça -ü-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
min-	min-	mün-

ET'de bir filin sonunda bulunan /-e/ sesi Hakas Türkçesinde korunurken Kırgız Türkçesinde /-ö/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 10: Eski Türkçe -e ~ Kırgızca -ö ~ Hakasça -e

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
üle-	ölö-	üle-

ET'de bir filin başında bulunan /i-/ sesi Hakas Türkçesinde korunurken Kırgız Türkçesinde /ö-/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 11: Eski Türkçe i- ~ Kırgızca ö- ~ Hakasça i-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
ige-	ögö-	ige-

2.1.7. Ünlü Kalınlaşması

ET'de bir filde başta bulunan /ö-/ sesi Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde /u-/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 12: Eski Türkçe ö- ~ Kırgızca ö- ~ Hakasça u-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
öç-	öç-	uç-/us-

2.1.8. Ünlü Türemesi

ET'de iki ünsüzle biten fiiller Kırgız Türkçesinde bu hususiyetini korurken Hakas Türkçesinde iki ünsüzün arasına /-i-, -ı-, -ü-/ seslerinden biri gelmektedir.

Tablo 13: Eski Türkçe -Ø- ~Kırgızca -Ø- ~ Hakasça -i-, -ü-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
silk-	silk- ³	sılık-
ürk-	ürk-	ürük-

ET ve Hakas Türkçesinde ünsüzle biten bazı fiillerin sonuna Kırgız Türkçesinde /-a, -ı/ sesleri gelmektedir.

Tablo 14: Eski Türkçe - Ø ~ Kırgızca -a, -ı ~ Hakasça -Ø

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
so:r-	sura-	sur-
taş-	taşı-	tas-

ET ve Kırgız Türkçesinde ünsüzle biten bazı fiillerin sonuna Hakas Türkçesinde /-e, -u/ sesleri gelmektedir.

Tablo 15: Eski Türkçe - Ø ~ Kırgızca - Ø ~ Hakasça -e, -u

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
çert-	çert-	sirte-
buñ-	muñ-	munu-

2.1.9. Uzun Ünlü Kısaldması

ET'de uzun ünlülü kelimeler Hakas ve Kırgız Türkçelerinde kısa ünlülüdür.

Tablo 16: Eski Türkçe a:-, e:-, o:- ~ Kırgızca a-, e-, o- ~ Hakasça a-, e-, o-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
a:ç-	aç-	as-
e:t-	et-	it-
o:y-	oy-	oy-
o:z-	oz-	oz-

2.1.10. Ünlü Düzleşmesi

ET'de bir filin başında bulunan /ü-/ sesi Kırgız Türkçesinde /i-/ Hakas Türkçesinde ise / ĭ-/ sesine dönüşmektedir.

Tablo 16: Eski Türkçe ü- ~ Kırgızca i- ~ Hakasça ĭ-

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
üri-	iri-	ĩri-

³ Kırgız Türkçesinde silk- fiilinin silki- biçimi de bulunmaktadır.

2.1.11. Ünlü Düşmesi

ET'de bir filde sonda yer alan /-ı/ sesi Kırgız ve Hakas Türkçelerinde düşmektedir.

Tablo 17: Eski Türkçe -ı ~ Kırgızca - Ø ~ Hakasça -Ø

Eski Türkçe	Kırgızca	Hakasça
yori-	cür-	çör-

Sonuç

Yapılan karşılaştırma sonucunda iki çağdaş Türk lehçesi olan Kırgız ve Hakas Türkçelerindeki ünlü sesler ortak fiiller üzerinden karşılaştırıldığında iki lehçe arasında ses bilgisi açısından birçok benzerlik olmakla beraber farklılıkların da olduğu tespit edilmiştir. İncelememizin neticesinde her iki lehçede de büyük ünlü uyumunun sağlam olduğu, ancak Hakas Türkçesinde eklerin yuvarlak ünlülü varyantı bulunmadığından dolayı küçük ünlü uyumunun bozulduğu görülmüştür. Eski Türkçeyle karşılaştırıldığında ise fiillerin daha çok Hakasçada fonetik bakımdan değişikliğe uğradığı görülmüştür.

Kırgız ve Hakas Türkçelerinde ortak fiillerdeki ünlü ses olaylarını incelediğimizde hem Kırgız Türkçesinde hem Hakas Türkçesinde ET'deki uzunlukların kaybolduğunu (ET. a:ç-→ Krg. aç-, Hak. as-; ET. a:ş-→ Krg. aş-, Hak. aş-), ET'deki ilk hecedeki /e-/ sesinin Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde istisnai durumlar dışında /i-/ye dönüştüğünü (ET. elge-/ele:-→ Krg. ele-, Hak. ilge-; ET. em-→ Krg. em-, Hak. im-), iki örnekte /e/ sesinin Kırgız Türkçesinde korunduğu Hakas Türkçesinde ise /-i-/ye dönüştüğünü (ET. de-→ Krg. de-, Hak. ti-; ET. ye-→ Krg. ce-, Hak. çi-), bazı fiillerde ET'deki kelime sonu /-e/ sesinin Hakas Türkçesinde korunduğu Kırgız Türkçesinde ise yuvarlaklaşarak /-ö-/ye dönüştüğünü (ET. ige-→ Hak. ige-, Krg. ögö-; ET. üle-→ Hak. üle-, Krg. ülö-), ET'deki /-i/ sesinin Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde daha dar ve kısa olan /-ı/ sesine dönüştüğünü (ET. eri-→ Krg. eri-, Hak. iri-; ET. iç-→ Krg. iç-, Hak. iş-), bir filde ET'deki /-i-/ sesinin Kırgız Türkçesinde korunduğu Hakas Türkçesinde ise /-ü-/ye dönüştüğünü (ET. min-→ Krg. min-, Hak. mün-), bir filde ET'deki /-o-/ sesinin Hakas Türkçesinde korunduğu Kırgız Türkçesinde ise /-ö-/ye dönüştüğünü (ET. çom-→ Krg. çöm-, Hak. som-), bir filde ET'deki /-o-/ sesinin Kırgız Türkçesinde /-ü-/ye Hakas Türkçesinde ise /-ö-/ye dönüştüğünü (ET. yori-→ Krg. cür-, Hak. çör-), bir filde ET'deki /ö-/ sesinin Kırgız Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde /-ü-/ye dönüştüğünü (ET. ör-→ Krg. ör-, Hak. ür-), bir filde ET /ü-/ sesinin Kırgız Türkçesinde /i-/ye Hakas Türkçesinde /i-/ye dönüşerek düzleştiğini (ET. üri-→ Krg. iri-, Hak. iri-), ET'de sonu çift ünsüzle biten fiillerin Kırgız Türkçesinde aynen korunurken Hakas Türkçesinde iki filde iç seste ünlü türemesi olduğunu (ET. silk-→ Krg. silk-, Hak. sılk-; ET. ürk-→ Krg. ürk-, Hak. ürük-), iki filde Kırgız Türkçesinde fiilin ET'deki şekli korunmuşken Hakas Türkçesinde son ses türemesi olduğunu (ET. çert-→ Krg. çert-, Hak. sirte-; ET. buñ-→ Krg. muñ-, Hak. munu-), ET ve Hakas Türkçesinde olmadığı hâlde iki filde Kırgız Türkçesinde son ses türemesinin meydana geldiğini (ET. so:r-→ Hak. sur-, Krg. sura-; ET. taş-→ Hak. tas-, Krg. taşı-), bir filde ET'deki son sesteki /-ı/ sesinin Kırgız Türkçesi ve Hakas Türkçesinde düştüğünü (ET. yori-→ Krg. cür-, Hak. çör-) tespit etmiş bulunmaktayız.

Kısaltmalar

ET.: Eski Türkçe

K., Krg.: Kırgız Türkçesi

H., Hak.: Hakas Türkçesi

Kaynakça

Arıkoğlu, E. (2011). *Hakas Türkçesi grameri*. Bengü Yayınları.

Arıkoğlu vd. (2018). *Kırgızca-Türkçe sözlük*. Bengü Yayınları.

Baskakov, N. A. (1975). *Grammatika Hakasskogo yazıka*. İzdatel'stvo Nauka.

Baskakov, N. A. ve İnkijekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakasskiy yazık*. İzdatel'stvo Glavizdat.

- Butanayev vd. (2000). *Hakasça-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Butanayev, V. Y. (2011). *Russko-Hakasskiy slovar'*. İzdatel'stvo Poligrafiya.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Djapanov, A. (2012). *Til entsiklopediyası*. Canızak Basma Basmakanası.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk Lehçeleri grameri*. Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi grameri*. Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kudaybergenov, S. ve Tursunov, A. (1980). *Kırgız adabiy tilinin grammatikası. Fonetika cana Morfologiya*. İlim Basmakanası.
- Subrakova, O. V. (2006). *Hakassko-Russkiy slovar'*. İzdatel'stvo Nauka.
- Türkçe Sözlük. (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yunusaliyev, B. M. (1971). *Kırgız dialektologiyası*. Mektep Basmakanası.

Extended Abstract

Nowadays, Turkish is one of the leading languages in the world in terms of the number of dialects and accents. Used by millions of people in such a wide geography and being so old and historically important, it is natural for this language to have dozens of various dialects. For this reason, comparative grammatical studies among contemporary Turkish dialects are of great importance in terms of learning Turkish dialects better, seeing and understanding the similarities and differences between dialects in a better way, as well as in terms of etymological studies towards the origins of Turkish. The aim of this study in this context is to examine the sound phenomena in the verbs in terms of vowels, which have been used since Old Turkic and continue to be used in common in Kyrgyz and Khakassian, which belong to two different groups of today's Turkic dialects.

The common verbs in Kyrgyz and Khakass Turkic are analyzed in terms of phonology in this study. In the introduction part of the study, the historical development of Kyrgyz and Khakass is discussed. Kyrgyz Turkic is shown in the Kipchak group of Turkic dialects and in terms of historical development, the period until the 9-10th centuries, the period starting from the 10th century, in which it is emphasized that Kyrgyz Turkic has the same linguistic features only with Altai Turkic, and the period starting with the 16th century is divided into three major periods. In the written script, first, the Arabic alphabet was in accordance with the Uighur writing tradition during the Karakhanid Turkic period, then the Arabic alphabet was adapted to Kyrgyz, and later, the Latin alphabet was used. In Kyrgyzstan, the Cyrillic alphabet adapted to Kyrgyz Turkish has been used since 1941.

Khakas Turkic is one of the South Siberian dialects of Turkic and displays very close similarities with Tuvan and Altaic due to the geography in which it is used. The Cyrillic-based alphabet was first used in writing. Later on, Khakasses switched to the Latin alphabet. However, due to the fact that the Latin-based alphabet made it difficult to learn Khakass and Russian at the same time, they switched back to the Cyrillic alphabet, which is still used to this day. The analysis section examines the common verbs of Kyrgyz and Khakassian in terms of phonology. Due to their independent history since the Old Turkic period, the two distinct dialect groups of Turkic—Kyrgyz and Khakass—have experienced some phonological changes. In order to determine these changes, vowel types, classification of vowels, vowel harmony and vowel changes in Kyrgyz and Khakass Turkic have been tried to be revealed with examples in the light of scientific data.

The study focuses on Kyrgyz and Khakass common verbs that do not take the roof suffix. As a result of the analysis, 820 common verbs in Kyrgyz and Khakass were identified. However, the analysis was made on 339 verbs that we assume to be roots. In terms of vowels in these verbs, it is shown in tables in which verbs vowel contraction, vowel shortening, vowel rounding, vowel thickening, vowel flattening, long vowel shortening, and vowel dropping occur. Examples of verbs are given in comparison with their Old Turkic forms in order to show the vowel changes in both dialects more clearly.

In the conclusion part of the study, when we examine the sound phenomena in common verbs in Kyrgyz and Khakas, we have determined that the great vowel harmony, which is one of the most distinctive features of Turkish, is robust in Turkic words in Kyrgyz and Khakas; that since the lip conjugation phenomenon is stronger than other Turkic dialects, today's Kyrgyz low vowel harmony is intact, and since the Khakas suffixes do not have round vowel variants, following the round vowel to the straight vowel causes the harmonization of small vowels in Khakas; that the lengths as in Old Turkic were lost in both Kyrgyz and Khakas; the Old Turkic e sound in the first syllable is preserved in Kyrgyz, while in Khakas it is transformed into i except for exceptional cases, and in two examples, the word-final e sound is preserved in Kyrgyz, while in Khakas it is transformed into ĭ; in some verbs, the word-final e sound in Old Turkic is preserved in Khakassian and rounded into ö in Kyrgyz, in some verbs, the word-final e sound in Old Turkic is preserved in Khakas and rounded into ö in Kyrgyz; while all i vowels in Old Turkic are preserved in Kyrgyz, they are transformed into the narrower and shorter ĭ sound in Khakas; in one verb, the i sound in the middle of the word in Old Turkic was preserved in Kyrgyz and turned into ü in Khakas; in another verb, the o sound in the middle of the word in Old Turkic is preserved in Khakas, but turns into ö in Kyrgyz; in the third verb, it turns into ö in Kyrgyz and ü in Khakas; in the fourth one the Old Turkic first syllable ö sound is preserved in Kyrgyz, while it is transformed into ü in Khakas; in the fifth verb, the Old Turkish first syllable ö sound is preserved in Kyrgyz, while it is transformed into ü in Khakas; while the Old Turkic form of the Old Turkic verbs *ürk-* and *silk-* is preserved in Kyrgyz, in Khakas, in some words ending with two consonants, internal sound derivation occurs in these verbs due to the vowel between these two consonants; the Old Turkic forms of the

Old Turkic verbs *çert-* and *buñ-* are preserved in Kyrgyz, whereas in Khakassian, the final sound derivation has emerged in these verbs; the Old Turkic verbs *so:r-* and *taş-* in Khakassian retained their Old Turkic form, whereas in Kyrgyz the final sound derivation occurred; the final *l* in the Old Turkic verb *yorı-* is dropped in Kyrgyz and Khakas; when we phonetically compare the verbs in Kyrgyz and Khakas, two contemporary Turkic dialects, with Old Turkic, we have found that while the Old Turkic form of the verbs in Kyrgyz has been preserved, the change in Khakas verbs is mostly in the verbs with the *i* sound. In addition, the phonetic similarities and differences between the two dialects were determined and the phonological ties between the two dialects were revealed.

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru alan herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir bildiri veya tezden üretilmemiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note: This study was not produced from any report or thesis.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.

Kutadgu Bilig’de -sA bol- Yapısı Hakkında

On the Structure of -sA bol- in Qutadgu Bilig

İbrahim TAŞ¹

1. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahim.tas@bilecik.edu.tr

Araştırma Makalesi
Research Article

10.5281/

zenodo.8106641

Geliş/Received: 19.05.2023

Kabul/Accepted: 29.06.2023

Yayın/Published: 30.06.2023

Öz

Eski Türkçede (Orh., EUyg.) güç yeterliği/ihtimal bildiren tasvir fiili olarak, kendisinden önce bir zarf-fiil ekiyle (-I/-U, -gAll) birlikte, u- ‘yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olmak’, bol- ‘olmak’ / boltuk- ve bil- ‘bilmek’ fiillerinin kullanıldığı bilinmektedir: artat-ı u- ‘bozabilmek, yıkabilmek’, bol-galı u- ‘olabilmek’, étin-ü u-ma- ‘kendine çeki düzen verememek, örgütlenememek’; ör-ü bol-ma- ‘ayağa kalkmamak, bil-geli bol-ma- ‘bilememek’, tüpker-geli bol-ma- ‘araştırılamamak, temellendirilememek’; kör-ü bil- ‘görebilmek (itaat edebilmek)’. Söz konusu tasvir fiillerinden u-, 11. yüzyılda kendisinden önceki -U zarf-fiil ekiyle kaynaşıp ekleşerek -U- ve -UmA- (olumsuz) şeklini almıştır: ögret-üme- ‘öğretmemek’ < *öğret-ü u-ma-, teg-üme- ‘dokunamamak, temas edememek’ < *teg-ü u-ma-, bul-uma- ‘bulamamak, elde edememek’ < *bul-u u-ma-, bil-üme- ‘bilememek, tanıyamamak’, ét(i)n-üme- ‘düzenleyememek, düzene sokamamak’, yê-y-üme- ‘yiyememek’; tapnuğaymen < *tap(i)n-u u-ğaymen, baruğay < *bar-u u-ğay, étügey < *ét-ü u-ğay vb. Bil-fiili ise Eski Türkçede daha seyrek bir kullanıma sahipken 11. yüzyılda gerek olumlu gerekse olumsuz yapılarda daha yaygın bir kullanım alanı bulmuştur: aç-a bil- ‘anlayabilmek, idrak edebilmek’, ad(i)r-a bil- ‘ayırabilmek’, kör-ü bil- ‘tecrübe edebilmek, yaşayabilmek’, öğren-ü bil- ‘öğrenebilmek’, seç-e bil- ‘seçebilmek, ayırabilmek’, sözle-y-ü bil- ‘söyleyebilmek’, tut-a bil- ‘tutabilmek’ vb. Eski Türkçedeki -gAll bol- yapısı ise 11. yüzyılda yerini -sA bol- yapısına bırakmıştır. Söz konusu yapının Kutadgu Bilig’deki şu örnekleri tasvir edilmeye çalışılmıştır: al-sa bol- ‘alabilmek, fethedebilmek’, bér-se bol- ‘verebilmek’, bil-se bol- ‘bilebilmek’, büt-se bol- ‘tatmin olmak, bel bağlamak’, èlet-se bol- ‘götürebilmek’, èt-se bol- ‘düzenleyebilmek’, ıd-sa bol- ‘gönderebilmek, görevlendirebilmek’, inan-sa bol- ‘inanabilmek, güvenebilmek’, iş kıl-sa bol- ‘iş yapabilmek’, kizle-se bol- ‘gizleyebilmek’, sa-sa bol- ‘sayılabilmek’, sür-se bol- ‘elinde tutabilmek, hüküm sürebilmek’, teg-se bol- ‘ulaşabilmek’, tè-se bol- ‘denilebilmek’, tut-sa bol- ‘tutabilmek, yakalayabilmek’, yakın tut-sa bol- ‘yakın tutabilmek’, yanut kıl-sa bol- ‘karşılık verebilmek, ödeyebilmek’, yet-se bol- ‘yetebilmek’.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Tasvir Fiilleri, Güç Yeterliği/Ihtimal Tasvir Fiili, -sA bol- Yapısı

Abstract

The verbs u- ‘to be able, to have the power, to be capable’, bol- ‘to be’ / boltuk- and bil- ‘to know’ are known to be used with an adverbial-verb suffix (-I/-U, -gAll) preceding them when indicating ability/probability as a descriptive verb in Old Turkic (Orh., OUyg.): artat-ı u- ‘to be able to disrupt, destroy’, bol-galı u- ‘to be able to be’, étin-ü u-ma- ‘to be unable to pull oneself together, to be unable to organize’; ör-ü bol-ma- ‘to be unable to stand up’, bil-geli bol-ma- ‘to be unable to know’, tüpker-geli bol-ma- ‘to be unable to be investigated, grounded’; kör-ü bil- ‘to be able to see (to obey)’. Among these descriptive verbs, in the 11th century, it fused with the preceding -U adverbial-verb suffix and acquired -U- and -UmA- (negative) forms: ögret-üme- ‘unable to teach’ < *öğret-ü u-ma-, teg-üme- ‘unable to touch, contact’ < *teg-ü u-ma-, bul-uma- ‘unable to find, unable to achieve’ < *bul-u u-ma-, bil-üme- ‘unable to know, unable to recognize’, ét(i)n-üme- ‘unable to organize, unable to put in order’, yê-y-üme- ‘unable to eat’; tapnuğaymen < *tap(i)n-u u-ğaymen, baruğay < *bar-u u-ğay, étügey < *ét-ü u-ğay, etc. The verb bil-, on the other hand, was less frequently used in Old Turkic, but in the 11th century it became more common in both positive and negative constructions: aç-a bil- ‘to be able to understand, to comprehend’, ad(i)r-a bil- ‘to be able to separate’, kör-ü bil- ‘to be able to experience, to live’, öğren-ü bil- ‘to be able to learn’, seç-e bil- ‘to be able to choose, to separate’, sözle-y-ü bil- ‘to be able to say’, tut-a bil- ‘to hold’, etc. The -U bol- and -gAll bol- structures in Old Turkic were replaced by -sA bol- in the 11th century. These examples of this structure in Qutadgu Bilig have been tried to be described: al-sa bol- ‘to be able to take, conquer’, bér-se bol- ‘to be able to give’, bil-se bol- ‘to be able to know’, büt-se bol- ‘to be satisfied, to rely on’, èlet-se bol- ‘to be able to take’, èt-se bol- ‘to be able to organize’, ıd-sa bol- ‘to be able to send, to be able to assign’, inan-sa bol- ‘to be able to believe, to be able to trust’, iş kıl-sa bol- ‘to be able to do a job’, kizle-se bol- ‘to be able to conceal’, sa-sa bol- ‘to be able to count’, sür-se bol- ‘to be able to hold, to rule’, teg-se bol- ‘to be able to reach’, tè-se bol- ‘to be able to be called’, tut-sa bol- ‘to be able to hold, to be able to catch’, yakın tut-sa bol- ‘to be able to hold close’, yanut kıl-sa bol- ‘to be able to reciprocate, repay’, yet-se bol- ‘to be able to sustain’.

Keywords: Qutadgu Bilig, Descriptive Verbs, Ability/Probability Descriptive Verb, -sA bol- Structure

Giriş

Eski Türkçede (Orh., EUyg.) güç yeterliği/ihtimal bildiren tasvir fiili olarak, kendisinden önce bir zarf-fiil ekiyle (-*il-U*, -*gAll*) birlikte, *u-* ‘yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olmak’, *bol-* ‘olmak’ / *boltuk-* ‘gerçekleşmek, olmak’¹ ve *bil-* ‘bilmek’ fiillerinin kullanıldığı bilinmektedir: *artat-ı u-* ‘bozabilmek, yıkabilmek’, *bol-galı u-* ‘olabilmek’, *étin-ü u-ma-* ‘kendine çeki düzen verememek, örgütlenememek’, *kıl-u u-ma-* ‘kılamamak, yapamamak’, *yaratın-u u-ma-* ~ *yaratun-u u-ma-* ‘ay.’; *ör-ü bol-ma-* ‘ayağa kalkmamak, *bil-geli bol-ma-* ‘bilememek’, *tüpk-er-geli bol-ma-* ‘araştırılamamak, temellendirilememek’; *kör-ü bil-* ‘görebilmek (itaat edebilmek)’ (Gabain, 1988, s. 88-90; Tekin, 2000, s. 101; Erdal, 2004, 258-260):

Anı tükel sözlegeli bilmez “Onu tamamen söylemek mümkün değildir” (Eraslan, 2012, s. 444).

Balıklı kuşlu uçguta batguta tapınçaka uçgalı batgalı bolurlar “Balık ve kuş uçuş ve batma sırasında isteklerine göre uçabilir, batabilir” (Eraslan, 2012, s. 444).

*Ol kokların şakışın sanagalı boltukmaz*² “O tozların sayısı sayılamaz” (Eraslan, 2012, s. 445).

İgid sakınç neçe tugsar köñülüg tepretgeli umaz bolurlar “Yanıltıcı düşünceler ne kadar vuku bulursa bulsunlar zihni harekete geçiremezler” (Eraslan, 2012, s. 443).

Edgülig tatagnıy idişi bolu umazlar “İyi tadın kabı olamazlar” (Erdal, 2004, s. 259).

Odgurgalı sakıntı, neñ odgurgalı umadı “(Onu) uyandırmayı düşündü ama uyandıramadı” (Erdal, 2004, s. 259).

Körgeli umazlar anıy teriñin “Onun derinliğini göremezler” (Erdal, 2004, s. 259).

Anı neçök utgalı yëgedgeli ugay sizler “Ona karşı nasıl galip geleceksiniz?” (Erdal, 2004, s. 259).

Tavrak bargalı bolmadı “Çabuk ilerlemek mümkün değildi” (Erdal, 2004, s. 259).

Antaki kişiler bir teg eşidgeli boltılar ... nomlarıg “Oradaki kimseler aynı derecede duyabildiler ... *nomları*” (Erdal, 2004, s. 259).

1. 11. Yüzyılda Güç Yeterliği/Ihtimal Bildiren Tasvir Fiilleri

11. yüzyıla geldiğimizde Kutadgu Bilig’de *u-* fiilinin olumsuz (*u-ma-*) kendisinden önceki -*U* zarf-fiil ekiyle kaynaşmış ve -*UmA-* şeklini almıştır: *ögret-üme-* ‘öğretememek’ (1794) < **ögret-ü u-ma-*, *teg-üme-* ‘dokunamamak, temas edememek’ (1794) < **teg-ü u-ma-*, *bul-uma-* ‘bulamamak, elde edememek’ (3249) < **bul-u u-ma-*; *ağ-uma-* ‘yükselememek, çıkamamak’ (905), *bas-uma-* ‘zapt edememek, egemen olamamak’ (2139), *bil-üme-* ‘bilememek, tanıyamamak’ (3920), *ét(i)n-üme-* ‘düzenleyememek, düzene sokamamak’ (2790), *kaç-uma-* ‘kaçamamak’ (700), *kıl-uma-* ‘edememek, yapamamak’ (392), *tüz-üme-* ‘düzeltmemek, düzenleyememek’ (2859), *yë-y-üme-* ‘yiyememek’ (3035) vb.

1794. *atañ ögretümedi erdem bilig*
tegümedi mēdin yēme ök elig

[= Baban sana insaniyet ve hikmet öğretmedi; benden de fayda dokunmadı.]

3249. *tapuğka inanıp kayu erse kıl*
bulumadı teñri sewinçine yol

[= Kulluğuna güvenen hiçbir kimse Allah’ın rızasına yol bulamadı.]

Kutadgu Bilig’de birkaç örnekte *u-* fiilinin olumlusu da eklenmiş hâlde bulunur (Erdal, 2004, s. 259): *tıdusa* (2870) < **tıd-u u-sa*, *tapnuğaymen* (3055) < **tap(i)n-u u-ğaymen*, *baruğay* (3789) < **bar-u u-ğay*, *étügey* (4838) < **ét-ü u-ğay* vb.

2870. *ukuš işke tutsa küdezse özin*
bilig işke tutsa tıdusa közin

[= (Aşçıbaşı) işlerini akılla çözerek kendisini gözetmeli; işlerinde bilgiyi rehber edinerek gözünü sakınabilmeli.]

3055. *neteg tapnuğaymen bu ol çın sözüm*
ayā meñü muñsuz bu muñluğ özüm

1 Tasvir fiili olan *bol-* ve *boltuk-*, kimi araştırmacılarca *bul-* ve *bultuk-* şekillerinde okunmuş ve değerlendirilmiştir. Söz konusu tasvir fiillerinin okunuşu ve etimolojisine ilişkin Tekin (1997) ve Aydemir (2014)’e bakılabilir.

2 K. Eraslan: *boltukmaz* (2012, s. 445).

[= Ey ebedi ve müstağni (Allah'ım), gerçek şu ki bu âciz varlığım layıkıyla sana nasıl kulluk edebilsin?]

Eski Türkçede seyrek olarak kullanılan *bil-* tasvir fiili Kutadgu Bilig'de daha yaygın bir kullanıma sahip olmuştur: *aç-a bil-* 'anlayabilmek, idrak edebilmek' (2361), *ađ(ı)r-a bil-* 'ayırabilmek' (4620, 4724, 4836), *kıl-u bil-* 'yapabilmek' (5534), *könd(ü)rü bil-* 'düzeltebilmek, yoluna koyabilmek' (2077), *kör-ü bil-* 'tecrübe edebilmek, yaşayabilmek' (4638), *öğren-ü bil-* 'öğrenebilmek' (1941), *seç-e bil-* 'seçebilmek, ayırabilmek' (329, 2752), *sözle-y-ü bil-* 'söyleyebilmek' (984, 987, 1003), *tér-e bil-* '(mal) toplayabilmek, (mal) toplamaya, biriktirmeye gücü yetmek' (1285, 1674), *tir(i)lü bil-* 'yaşayabilmek' (3975), *tut-a bil-* 'tutabilmek' (713, 724, 1287, 1288, 2480, 6522), *tüş yor-a bil-* 'rüya yorumlayabilmek, rüya tabir edebilmek' (2632, 4367), *tüz-e bil-* 'düzenleyebilmek' (2345), *yè-y-ü bil-* 'yiyebilmek' (724, 1285, 1674, 3927, 5396, 6438), *yör-e bil-* 'yorabilmek, yorumlayabilmek' (5993) (Ercilasun, 1984, s. 84, 85; Şahin, 2001, s. 97-100; Erdal, 2004, s. 260; Merhan, 2012, s. 199-200; Güner, 2021, s. 393-394):

4724. *begin kılda ađra bilümez özüm*
çığayığ bayında seçümez özüm

[= Beyini kıldan kendim ayıramam; fakiri zengininden kendim seçemem.]

0984. *bu ay toldı aydı söz asğı telim*
kalı sözleyü bilse uş bu tılım

[= Ay Toldı: "Eğer bu dilim söyleyebilirse sözün faydası çoktur" dedi.]

1285. *tère bildi bu öz yèyü bilmedi*
künüm keçti öknüp asığ kılmağı

[= (Mal) toplayabildim ama yiyemedim; günüm pişmanlık duyarak geçti ama fayda etmedi.]

Bol- tasvir fiili ise 11. yüzyılda genellikle olumsuz yapılarda kullanılır; Eski Türkçedeki *-U bol-* ve *-gAll bol-* yapısı 11. yüzyılda yerini *-sA bol-* biçimine bırakmıştır (Erdal, 2004, s. 259-260). Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki örnekler şöyledir:

Añar tetrü baksa bolmas "(İnsan) ona dikkatle bakamaz" (Kaçalın, 2019, s. 467, *tét-* maddesi).

Anıñ yūziñe tētnü baksa bolmas "(İnsan) onun yüzüne dikkatle bakamaz" (Kaçalın, 2019, s. 467, *tētin-* maddesi).

Telim sōzūg uksa bolmas, yalım kıya yıksa bolmas "(İnsan) yalçın dağı yıkamaz, çok sözü anlamaz" (Kaçalın, 2019, s. 551, *yalım* maddesi).

köñül kimniñ bolsa kalı yōk çığay
kılsa küñün bolmas anı toğ bāy

[= Fakir ruhlu yaratılan kişi zengin yapılamaz.] (Kaçalın, 2019, s. 148, *çığay* maddesi)

Kutadgu Bilig'de bir örnekte *-U bol-* ve birer örnekte de *-p bol-* ve *-p bolun-* şekillerine de tesadüf edilmiştir: *oz-u bol-ma-* 'ilerleyememek, ileri gidememek' (248) (Merhan, 2012, s. 201), *yit-ip bol-ma-* 'bitememek, sona erememek, geçememek' (5969) (Merhan, 2012, s. 201), *al-ip bolun-* 'elde edebilmek, sahip olabilmek' (4799) (Tekin, 1996, s. 69).

0248. *neçe kördüm erse eşizler işi*
ozu bolmağı ay biliglig kişi

[= Ey bilgili kimse, ne kadar çok kötülerin işini gördüm ise ileri gidemedi.]

5969. *yatu kördi ança usı kelmedi*
tüni boldı yılça yitip bolmağı

[= Bir müddet yattı, uykusu gelmedi; gecesi yıl gibi geldi, geçmek bilmedi.]

4799. *yüz utru kētergü bu dünyā salıp*
anın bolsa 'uqbī bolunğay alıp

[= Bu dünyadan uzaklaşıp (ondan) vazgeçmek gerek; böyle olursa ahiret elde edilebilir.]

2. Kutadgu Bilig'de -sA bol- Yapısı

Eski Türkçedeki *-U bol-* ve *-gAll bol-* yapısının yerini 11. yüzyılda *-sA bol-* biçiminin aldığını yukarıda belirtmiştik. Kutadgu Bilig'deki *bol-* tasvir fiilinin hemen hemen tüm kullanımları bu şekle aittir. Söz konusu yapının, örneklerin

bir kısmında gereklilik bildirdiği görülmektedir. Kutadgu Bilig'e ait veriler şunlardır:

alsa bol- alabilmek, fethedebilmek, ele geçirebilmek (2426, 4757, 6355) (Şahin, 2001, s. 99; Merhan, 2012, s. 201) < *al-* (Clauson, 1972, s. 124^b)

2426. *kılıç birle alsa bolur terk elig*
qalem bolmağınça basumaz elig

[= Ülkeyi çabucak kılıçla almak mümkündür; ama kalem olmazsa (ülke) zapt edilemez.]

bërse bol- verebilmek (2238, 2667, 2822, 2911) < *bër-* (Clauson, 1972, s. 354^b)

2238. *tükel kimde bolsa bu erdem bilig*
vezîrlîk añar bërse bolğay elig

[= Bu insaniyet ve hikmet kimde eksiksiz bulunursa hükümdar vezirliği ona vermeli.]

bilse bol- bilebilmek (4757) (Brockelmann, 1954, s. 241; Ercilasun, 1984, s. 158) < *bil-* (Clauson, 1972, s. 330^b)

4757. *tükel bilse bolmaz kılıklarını*
yeme alsa bolmaz alıqlarını

[= Huylarını tamamen bilmek mümkün olmadığı gibi davranışlarını kestirmek de mümkün değildir.]

bütse bol- tatmin olmak, mutmain olmak, inanmak, güvenmek, bel bağlamak (2837) < *büt-* (Clauson, 1972, s. 298^b)

2837. *telim tapğı erse üküş emgeki*
añar bütse bolğay açınmış begi

[= (Aşçıbaşının) hizmeti ve (hizmet ederken çektiği) zahmeti çok olursa kerem sahibi beyin ondan mutmain olması mümkün olur.]

ëletse bol- götürebilmek, iletebilmek (3976) < *ëlet-* (Clauson, 1972, s. 132^a); **koḏsa bol-** terk edebilmek, elini eteğini çekebilmek, ilgisini kesebilmek (3976) < *koḏ-* (Clauson, 1972, s. 595^b)

3976. *özün dünyā koḏsa è zāhid bolur*
muyan edgü mundın ëletse bolur

[= Ey zahit, sen dünyadan elini eteğini çekebilirsin; fakat buradan (bu dünyadan) iyi amel de götürebilirsin.]

ëtse bol- düzenleyebilmek, organize edebilmek (2336) < *ët-* (Clauson, 1972, s. 36^b)

2336. *kalın sü yayılsa için bulğaşur*
anı ëtse bolmaz yarağsız tuşur

[= Kalabalık ordu dağıldığında içten karışır; onu düzene sokmak ve bir araya getirmek beyhudedir.]

ıḏsa bol- gönderebilmek, görevlendirebilmek (2668, 3155) < *ıḏ-* (Clauson, 1972, s. 37^b)

2668. *anı ıḏsa bolğay yalawaçlıqın*
yıraḳ erse yat baz öz erse yaqın

[= Onu, kendisine yakın ya da uzak kimselere elçilik için görevlendirmeli.]

ınansa bol- inanabilmek, güvenebilmek (2416, 2737, 2738, 3985)

2416. *añar ötrü begler ınansa bolur*
tilemiş tilekin beg andın bulur

[= Beyler, böyle kimselere güvenir ve arzularına bunlar vesilesiyle ulaşır.]

ış kılsa bol- iş yapabilmek, iş edebilmek, iş becerebilmek (1881) < *kıl-* (Clauson, 1972, s. 616^a)

1881. *meñilig bolur beg tükel kut başı*
bağırsaq kılı bolsa kılsa işi

[= Sadık kulu işi becerebilirse bey huzurlu olur; tastamam saadete erer.]

kizlese bol- gizleyebilmek (311) (Korkmaz, 1959, s. 122; Merhan, 2012, s. 201) < *kizle-* (Clauson, 1972, s. 760^b)

0311. *yıparlı biligli teği bir yağı
tutup kızlese bolmaz özde öği*

[= Misk ve bilgi birbirine benzer; (insan onu) kendisinde tutup başkasından gizleyemez.]

sasa bol- sayılabilmek, hesaplanabilmek (2784) < *sa-* (Clauson, 1972. s. 781^b)

2784. *körü barsa yinçe sakış hendese
munı birle yer kök bolur ol sasa*

[= Dikkat edersen geometri ince hesaptır; yer gök bununla ölçülebilir.]

sürse bol- elinde tutabilmek, egemen olabilmek, hüküm sürebilmek (2427) (Ercilasun, 1984, s. 158) < *sür-* (Clauson, 1972, s. 844^a)

2427. *kılıç birle alsa kayu el küçün
anı sürse bolmaz üküş yıl öçün*

[= Hangi ülkeyi kılıçla cebren alırsa alsın onu kin ve garezle uzun yıllar elinde tutamaz.]

tegse bol- ulaşabilmek, erişebilmek (4806) < *teg-* (Clauson, 1972. s. 476^a)

4806. *kişide yırak bolmağınça kadaş
bayat tapğıña tegse bolmaz adaş*

[= (Ey) kardeş, insanlardan uzaklaşmadıkça Tanrı kulluğuna erişilemez.]

têse bol- denilebilmek, adlandırılabilir (2450, 3641, 3642, 3977, 5386) < *tê-* (Clauson, 1972, s. 433^b)

2450. *bilig tegmese kimke erse ülüg
tirig têse bolmaz anı tut ölüg*

[= Bir kimseye bilgi nasip olmamış ise (ona) diri denilemez, onu ölü say.]

tutsa bol- tutabilmek, yakalayabilmek, elde edebilmek (693, 2991) (Korkmaz, 1959, s. 122; Merhan, 2012, s. 201) < *tut-* (Clauson, 1972, s. 451^a)

0693. *tiriglik tédükün bu yel teg keçer
kaçar tutsa bolmaz anı kim bulur*

[= Hayat dediğin yel gibi geçer; kaçır, yakalanamaz; onu kim elde edebilir?]

yakın tutsa bol- yakın tutabilmek, yaklaştırmak (2926) < *tut-* (Clauson, 1972, s. 451^a)

2926. *mansa añar ötrü begler bütüp
yakın tutsa bolğay bütün çın tutup*

[= Sonra beyler onlara inanıp güvendiklerinde onları dürüst insanlar olarak kendilerine yaklaştırmalıdır.]

yanut kılsa bol- karşılık verebilmek, ödeyebilmek (2819) < *kıl-* (Clauson, 1972. s. 616^a)

2819. *tilemişte bulsa tilegli neğin
yanut kılsa bolmaz cânında öğin*

[= Dileyen dilediğini dilediği zaman elde ederse bunun karşılığını canından başkasıyla ödeyemez.]

yetse bol- yetebilmek (2094) (Ercilasun, 1984, s. 158) < *yêt-* (Clauson, 1972, s. 884^b)

2094. *üđinde keçürse bu beglik işin
anı yetse bolmaz eğerse kuşın*

[= Beylik işleri vaktinde yapılmazsa kuşla peşinden gitsen yetişemezsin.]

Son olarak, *-sa bol-* yapısının Çağataycada, daha seyrek kullanılan *-A bol-* ve *-p bol-* yanında (Eckmann, 1988, s. 109, 115), yaygın olarak kullanılmaya devam ettiğini belirtelim (Eckmann, 1988, s. 123):

Yolnı kılavuz bile tapsa bolur “Yolu kılavuz ile bulmak mümkündür”.

Haıttıñı hōd teşvış bile okusa boladur “Senin hattını okumak çok zordur”.

Anıñ ‘ahdığa i’timād kılsa bolmas “Onun sözüne güvenilmez”.

Nê şabr êtsem bolur, nê tākātım bar “Ne sabredebilirim ne de gücüm var”.

Sonuç

Orhon Türkçesi ve Eski Uygurcada güç yeterliği/ihtimal bildiren tasvir fiilleri (*u-*, *bil-*) arasında yer alan *bol-/boltuk-* fiillerinin asıl fiile genellikle *-gAll* zarf-fiil ekiyle, seyrek olarak da *-I/-U* zarf-fiil ekiyle bağlandığı görülmektedir. 11. yüzyılda, özellikle Kutadgu Bilig’de eski *-gAll bol-* yapısının yerini, *-gAll* yerine *-sA* zarf-fiil ekiyle birlikte, *-sA bol-* yapısının aldığını gösteren pek çok örnek tespit edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu yapının Dîvânu Lugâti’t-Türk’te seyrek olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Kutadgu Bilig’deki örnekler tasvir edildiğinde *-sA bol-* yapısının, çoğu zaman *-mA-* olumsuzluk ekiyle olumsuz yapılarda kullanıldığı ve güç yeterliği, ihtimal ve kimi örneklerde de gereklilik bildirdiği belirlenmiştir. Aynı yapı Çağataycada yaygın şekilde kullanılmaya devam etmiştir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1985). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II çeviri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydemir, H. (2014). Eski Uygurcada yeterlik kipi *-gAll bol-* mu yoksa *-gAll bul-* mu? *Dil Araştırmaları*, (14), 55-61.
- Brockelmann, C. (1956). *Osttürkische grammatik der islamischen litteratur-sprachen mittelasiens*. E. J. Brill.
- Dankoff, R. (1983). *Yūsuf Khāṣṣ Ḥājib. wisdom of royal glory (Kutadgu Bilig). A Turko-Islamic mirror for princes*. Publications of the Center for Middle Eastern Studies.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı*. (Günay Karaağaç Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri -fiil-*. Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde fiil*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2019). *Dîvânu Lugâti’t-Türk Türk Türk dilleri derlemesi*. Kabalcı Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (1959). Türkiye Türkçesinde ‘iktidar’ ve ‘imkân’ gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (7), 107-124.
- Merhan, A. (2012). Kutadgu Bilig’de betimleyici eylemler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 196-208.
- Şahin, H. (2001). Kutadgu Bilig’de tasvirî fiiller. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 95-105.
- Tekin, T. (1996). On Uigur *{-gAll} bol-*, *{-gAll} boltuk-*. *Türk Dilleri Araştırmaları*, (6), 63-70.

Extended Abstract

In Old Turkic (Orh., OUyg.), it is known that the verbs *u-* ‘to be able, to be able, to be capable’, *bol-* ‘to be’ / *boltuk-* and *bil-* ‘to know’ are used with an adverbial-verb suffix (*-I/-U*, *-gAll*) before it: *artat-ı u-* ‘to be able to spoil, destroy’, *bol-galı u-* ‘to be able to be’, *étin-ü u-ma-* ‘to be unable to organize oneself, to be unable to organize’, *kıl-u u-ma-* ‘to be unable to do, to be unable to do’, *yaratın-u u-ma- ~ yaratun-u u-ma-* ‘unable to make, unable to do’, *ör-ü bol-ma-* ‘unable to stand up’, *bil-geli bol-ma-* ‘unable to know’, *tüpker-geli bol-ma-* ‘unable to be investigated, grounded’; *kör-ü bil-* ‘to be able to see (obey)’ and others. The following are some of the Old Uyghur examples:

Anı tükel sözlegeli bilmez “It is not possible to say (explain) it precisely”.

Edgülüg tatagnıñ idişi bolu umazlar “They cannot become the vessel for good taste”.

Körgeli umazlar anıñ teriñin “They are unable to see its depth”.

Ol koklarnıñ sakışın sanagalı boltukmaz “It is not possible to count the number of these dust (particles)”.

Tavrak bargalı bolmadı “It was impossible to advance speedily”.

Among these descriptive verbs, *u-*, in the 11th century, it fused with the preceding *-U* adverbial-verb suffix and acquired *-U-* and *-UmA-* (negative) forms: *ögret-üme-* ‘unable to teach’ < **ögret-ü u-ma-*, *teg-üme-* ‘unable to touch, contact’ < **teg-ü u-ma-*, *bul-uma-* ‘unable to find, unable to obtain’ < **bul-u u-ma-*, *ağ-uma-* ‘unable to rise, unable to ascend’ < **ağ-u u-ma-*, *bas-uma-* ‘unable to subdue, dominate’ < **bas-u u-ma-*, *bil-üme-* ‘unable to know, recognize’ < **bil-ü u-ma-*, *ét(i)n-üme-* ‘unable to organize, put in order’ < **étin-ü u-ma-*, *yè-y-üme-* ‘unable to eat’ < **yè-y-ü u-ma-*; *tapnuğaymen* < **tap(ı)n-u u-ğaymen*, *baruğay* < **bar-u u-ğay*, *étügey* < **ét-ü u-ğay* and others. The following are some examples from Qutadgu Bilig:

1794. *atañ ögretümedi erdem bilig*
tegümedi mēndin yēme ök elig

[= Your father could not teach you humanity and wisdom; I was of no use to you either.]

3055. *neteg tapnuğaymen bu ol çın sözüm*
ayā meñü muñsuz bu muñluğ özüm

[= O Eternal and Almighty (“My Allah”), the truth is that how can this helpless creature properly serve You?]

The verb *bil-*, on the other hand, was used less frequently in Old Turkic, but in the 11th century, it became more common in both affirmative and negative constructions: *aç-a bil-* ‘to understand, comprehend’, *ađ(ı)r-a bil-* ‘to separate’, *kıl-u bil-* ‘to be able to do’, *kōnd(ü)rü bil-* ‘to correct, put in order’, *kör-ü bil-* ‘to experience, live’, *öğren-ü bil-* ‘to learn’, *seç-e bil-* ‘to be able to choose, to be able to distinguish’, *sözle-y-ü bil-* ‘to be able to say’, *tut-a bil-* ‘to be able to hold’, *tér-e bil-* ‘to be able to collect (goods), to be able to collect, accumulate (goods)’, *tir(i)lü bil-* ‘to be able to live’, etc. The following are some examples from Qutadgu Bilig:

4724. *begin kıl-da ađra bilümez özüm*
çığayığ bayında seçümez özüm

[= I cannot myself separate the master from the servant; I cannot myself choose the poor from the rich.]

0984. *bu ay toldı aydı söz asğı telim*
kalı sözleyü bilse uş bu tılım

[= Ay Toldı said: “If this tongue of mine can say it, the word is of great benefit”.]

The *-U bol-* and *-gAll bol-* structures in Old Turkic were replaced by *-sa bol-* in the 11th century. The following are some examples from Dîvânü Lugâtî’t-Türk:

Añar tētrü baķsa bolmas “One cannot look at it carefully”.

Anıñ yūziñe tētnü baķsa bolmas “One cannot stare at her face (one cannot look at her face because of her beauty)”.

Telim sōzūğ uķsa bolmas, yalım kaya yıķsa bolmas “One does not understand the word spoken without breathing, just as one cannot destroy the steep mountain”.

The examples of this structure in Qutadgu Bilig are as follows: *al-sa bol-* ‘to be able to take, conquer, seize’, *bër-se bol-* ‘to be able to give’, *bil-se bol-* ‘to be able to know’, *büt-se bol-* ‘to be satisfied, to be satisfied, to believe, to trust, to rely on’, *ëlet-se bol-* ‘to be able to take, to convey’, *ët-se bol-* ‘to be able to arrange, to be able to organize’, *ıd-sa bol-* ‘to be able to send, to be able to assign’, *ınan-sa bol-* ‘to be able to believe, to be able to trust’, *iş kıl-sa bol-* ‘to be able to do business, to be able to work, to be able to do a job’, *kizle-se bol-* ‘to be able to conceal’, *sa-sa bol-* ‘to be able to count, to be able to calculate’, *sür-se bol-* ‘to be able to hold, to dominate, to rule’, *teg-se bol-* ‘to be able to reach, to have access’, *tê-se bol-* ‘to be able to be called, to be named’, *tut-sa bol-* ‘to be able to hold, seize, seize’, *yakın tut-sa bol-* ‘to be able to hold close, to bring close’, *yanut kıl-sa bol-* ‘to be able to reciprocate, to be able to pay’, *yet-se bol-* ‘to be able’. The following are some of the examples in the work:

alsa bol- ‘to be able to take, conquer, capture’ (2426, 4757, 6355)

2426. *kılıç birle alsa bolur terk êlig*
ķalem bolmağınķa basumaz êlig

[= A country can be taken quickly with the sword, but without the pen, it cannot be conquered.]

ëletse bol- ‘to be able to carry, to be able to deliver’ (3976); *ķodsa bol-* ‘to be able to leave, to be able to walk away, to be able to disengage’ (3976)

3976. *özün dünyā ķodsa ay zāhid bolur*
muyan edğü mundın ëletse bolur

[= O righteous one, you can walk away from the world, but you can also take good deeds with you from this world.]

ıd-sa bol- ‘to be able to send, to be able to assign’ (2668, 3155)

2668. *anı ıd-sa bolğay yalawaçlıķın*
yırak erse yat baz öz erse yakın

[= He should be appointed to be a messenger to those who are near or far from him.]

kizlese bol- ‘to be able to conceal’ (311)

0311. *yıparlı biligli teñi bir yañı*
tutup kizlese bolmaz özde öñi

[= Musk and knowledge are like each other; (man) cannot keep it in himself and hide it from others.]

tegse bol- ‘to be able to reach, to be able to attain’ (4806)

4806. *ķışide yırak bolmağınķa ķadaş*
bayat tapğınā tegse bolmaz adaş

[= (O) brother, God’s devotion cannot be attained unless one turns away from people.]

yanut kıl-sa bol- ‘to be able to reciprocate, to be able to repay’ (2819)

2819. *tilemişte bulsa tilegli neñin*
yanut kıl-sa bolmaz cānında öñin

[= Whoever gets what he wishes, whenever he wishes, cannot repay it with anything other than his life.]

yetse bol- ‘to be able to catch up’ (2094)

2094. *üđinde keçürse bu beglik işin*
anı yetse bolmaz ederse ķuşın

[= If the affairs of the principality are not done on time, you will not be able to catch up if you chase it with a bird.]

In conclusion, it is understood that the structure *-gAll bol-*, which was among the descriptive verbs expressing ability/probability in Old Turkic (Orh., OUyg.), was replaced by the structure *-sa bol-* in Dîvānu Lugātî’t-Türk and Qutadgu Bilig in the 11th century and is typically used with the negative form of the descriptive verb. This is evident from the sufficient number of examples in Qutadgu Bilig.

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru alan herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir bildiri veya tezden üretilmemiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author’s Note: This study was not produced from any report or thesis.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.

BURANA

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF TURCOLOGY STUDIES

www.buranadergisi.com